

Skriftkultur
Nr 3. 2021

Tor Arne Haugen, Svenn-Arve Myklebost,
Stig Jarle Helset og Endre Brunstad (Red.)

Språk, tekst og medvit

NOASP NORDIC OPEN ACCESS SCHOLARLY PUBLISHING

CAPPELEN DAMM AKADEMISK

Skriftkultur 3/2021

Språk, tekst og medvit

Tor Arne Haugen, Svenn-Arve Myklebost,
Stig Jarle Helset og Endre Brunstad (Red.)

Språk, tekst og medvit

Cappelen Damm Akademisk

Publisert med støtte frå Høgskulen i Volda.

ISBN trykt bok: 978-82-02-73138-0
ISBN PDF: 978-82-02-73139-7
ISBN EPUB: 978-82-02-74362-8
ISBN HTML: 978-82-02-74311-6
ISBN XML: 978-82-02-74363-5

DOI: https://doi.org/10.23865/noasp.146

Dette er en fagfellevurdert antologi.

Omslagsdesign: Cappelen Damm AS
Cappelen Damm Akademisk/NOASP
noasp@cappelendamm.no

Innhald

Føreord

Språket og tekstane som blir produserte ved hjelp av det, er meiningsberande. Ulike syn på og vektlegging av meining er såleis avgjerande for korleis ein nærmar seg studieobjekt som språk og tekst. Dette nummeret av *Skriftkultur* vil vise korleis det tverrfaglege skriftkulturelle feltet kan opne nye perspektiv på grunnleggande spørsmål om språk, tekst, meining og medvit. Artiklane her tek utgangspunkt i ulike fag innan human- og samfunnsvitskapane: språkvitskap, fagdidaktikk, psykolingvistikk, språkfilosofi, estetisk teori, tekst- og litteraturvitskap og religion.

Eit avgjerande grunnlag for all forsking og vitskap er at han er skriftbasert. Det gjeld ikkje berre i humaniora, men i alle vitskaplege disiplinar. Vitskaplege teoriar og tenkjemåtar er språklege konstruksjonar i kulturelle fellesskap, og det er i skriftleg form vitskapleggjeringa skjer. Grunnlagsproblem i utforsking av språket og skrifta er dermed samstundes grunnlagsproblem for andre skriftspråklege praksisar, anten dei er vitskaplege eller meir generelle. Tilhøva mellom språket, tekstane det gjev grunnlag for og medvitet til språkbrukarane handlar nettopp om slike grunnproblem. Kva er grunnlaget vårt for å forstå, beskrive og forklare desse tilhøva, og på kva måtar gjev ulike fag og disiplinar ulike inngangar til og svar på slike spørsmål?

Språkvitskapen kan seiast å ha delt seg i to hovudposisjonar. På den eine sida har ein som utgangspunkt at språket har ein fysiologisk, nevrologisk og biologisk basis og at språket er mentalt og individuelt. På den andre sida tek ein utgangspunkt i at språket på grunnleggande vis er eit sosialt og kulturelt fenomen – at språk, skrift og tekstar mogleggjer kommunikasjon, tolking og forståing. Eit sentralt spørsmål er såleis korleis desse tilnærmingane kan sameinast.

Tor Arne Haugens (Høgskulen i Volda) «Om språkvitenskapen som forståelsesbasert, analytisk vitenskap: Et metateoretisk essay» går til kjernen av desse spørsmåla. Haugen ser på korleis intuisjon spelar ei rolle i

noko som ofte blir sett på som ein mekanisk eller reint rasjonell vitskap og blir slik i stand til å studere forståing på eit metanivå. Haugen viser i sin konklusjon korleis intuisjon er utgangspunkt for analytisk tenking, som i sin tur er utgangspunkt for utvikling av teoriar og andre heilskaplege perspektiv.

Ein annan artikkel som tek for seg språkfilosofiske grunnproblem er Eivor Finnset Spillings (Høgskulen i Volda) «The Measurement of Text Quality». Her tek Spilling føre seg kriteria vi brukar for å vurdere det vanskelege omgrepet «tekstkvalitet» i møtet mellom naturvitskapleg kvantiativ metode og eit post-eller antipositivistisk paradigme der tolkingsprosessar frå eit førstepersonsperspektiv spelar ei avgjerande rolle. Spørsmålet er korleis ein kan vere antipositivistisk tolkar utan å bli i overkant subjektiv, og eitt svar er å utvikle rigid gjennomarbeidde rammeverk for vurderingar av tekst, spesielt i skuleverket.

Christer Johansson (Universitetet i Bergen) ser på sjølve fleirspråklegheita som fenomen og har blant anna undersøkt reaksjonstid hjå fleirspråklege for å studere korleis hjernen handsamar språk. Artikkelen hans viser korleis ein med eksperimentelle metodar kan kaste lys over språklege prosessar som nettopp ikkje er direkte tilgjengelege for medvitet. Resultata av slike undersøkingar, som han omtalar i «Mångspråkighet: Möjligheter och undersökningar», er blant anna nyttige for språkundervisarar. Johanssons resultat viser tydeleg korleis fleirspråklegheit heng saman med forståing av grammatikk og ordrekkefølge.

Medan dei innleiande tekstane tek for seg større, generelle problemstillingar, er det skilnader i språksyn hjå sentrale einskildpersonar i norsk språkhistorie som er tema i Jonas Gamborg Lillebø og Marianne Hustvedt (båe Høgskulen i Volda) sin artikkel «Mot ein norsk språkfilosofi: Språksyn hjå Henrik Wergeland og Ivar Aasen i lys av Charles Taylor». Lillebø og Hustvedt argumenterer for at ein kan finne interessante og grunnleggande skilnader mellom Wergeland og Aasen ved å samanlikne dei språkfilosofiske ståstadene deira: Kva dei meiner språk er og kva det skal brukast til. Wergeland sitt språksyn er kort sagt ekspressivt, medan Aasen ser på språk som refererande og instrumentelt.

Til liks med språkfaga har dei estetisk-filosofiske faga ulike tilnærmingar til språk, tekst og medvit. I «Aesthetic Understanding and Written

Culture» spør Timothy Saunders (Høgskulen i Volda) kva funksjon estetikken kan ha innan skriftkulturforskinga og viser til argument i første nummer av *Skriftkultur*, der litteraturvitskaplege lesemåtar ifølgje Saunders blir omtala som tekstautonome og lite eigna til skriftkulturell analyse. Stikk i strid med denne kritikken meiner Saunders at estetiske lesemåtar er godt esla til å dra fram og tolke ei rekke formelle, språklege og kulturelle aspekt i ulike samanhengar, noko han demonstrerer ved å ta føre seg tekstar som blir oppfatta som ikkje-litterære: den amerikanske grunnlova og den britiske grunnlova. Saunders meiner at hans tilnærming vil kunne fungere som «a meta-paradigm capable of modelling the various perceptual and cognitive practices that define the more localised versions of written culture studies which characterise the field».

Geir Hjorthol (Høgskulen i Volda) held også til innanfor eit estetisk-litterært paradigme og han viser i «Romanens rytme: Lars Amund Vaages *Rubato*» korleis tverrfaglege analysar kan kaste lys over tekstar på ein måte enkeltdisiplinar ikkje kan oppnå åleine. I dette tilfellet er det den ordlause musikken som blir brukt som samanlikningsgrunnlag med litteraturen for å skape innsikter i mentale prosessar. Først og fremst blir «rytme» nytta for å forstå kontrast (mellom rytmeslag, for eksempel, og stilla mellom dei) og korleis repetisjon heng saman med minne, i litteraturen så vel som i medvitet til lesaren.

Estetiske og språkfilosofiske tilnærmingar går til slutt opp i ei høgare metafysisk eining i Knut-Willy Sæthers (Høgskulen i Volda) artikkel «Religiøs erfaring og språk: Et religionsfilosofisk bidrag til konstruktiv-kritisk realisme». Sæther ser på korleis språk kan uttrykke religiøs erfaring, og argumenterer for at konstruktiv-kritisk realisme kan danne eit betre grunnlag for å forstå det komplekse tilhøvet mellom språk og religiøs erfaring enn den tradisjonelle kritiske realismen. Dette blir belyst gjennom tre religionsfilosofiske tema: språket som meiningsfullt og gyldig, funksjonen til metaforar i språkleggjering av religiøs erfaring og språk som avsløring og tilsløring. Sæthers artikkel tek opp temapar som går igjen i heile denne utgåva av *Skriftkultur*: positivisme og antipositivisme, språk og medvit, det formelle og det sosialt-kulturelle, vitskap og kunst, og det som kan seiast og det uutseielege.

Vi trur det er mykje å tenke på i denne utgåva av *Skriftkultur* og vonar lesaren vil ha glede og gagn av innhaldet også denne gongen.

Volda, Hamar, Bergen, 9. september 2021
Tor Arne Haugen, Svenn-Arve Myklebost, Stig J. Helset og Endre Brunstad
Redaktørar

Om språkvitenskapen som forståelsesbasert, analytisk vitenskap: Et metateoretisk essay

Tor Arne Haugen

Sammendrag: Hvilken type vitenskap er språkvitenskapen? I språkvitenskapen kommer vi ikke utenom intuitiv forståelse av språklige ytringer. Det argumenteres derfor for at språkvitenskapen har en intuitiv basis som er felles for alle teoretiske rammeverk, samtidig som språkvitenskapen som vitenskap best kan beskrives som analytisk, med kvalitativ språklig analyse som det viktigste grunnlaget. Det er en sjeldenhet at forholdet mellom intuisjoner og analysene de danner grunnlag for, diskuteres eksplisitt. Målet med denne artikkelen er å belyse hvordan disse begrepene kan forstås i forhold til hverandre i språkvitenskapen, og hva psykologisk forsking kan fortelle oss om intuitive og analytiske tankeprosesser. Det diskuteres også hva ulike teoretiske rammeverk har felles og hvordan de skiller seg fra hverandre gjennom ulike analytiske begreper.

Nøkkelord: analytisk tenking, forståelse, intuisjon, metaspråk, normativitet, språkvitenskapelig analyse

Keywords: analytical thinking, intuition, linguistic analysis, metalanguage, normativity, understanding

Innledning

I språkvitenskapen kommer vi ikke utenom intuitiv forståelse av og reflekterende og rekonstruerende analyse av språklige ytringer. Til tross for dette er det sjelden forholdet mellom intuisjoner og de analysene de danner grunnlag for, diskuteres eksplisitt. Formålet med denne artikkelen er å belyse hvordan intuitive vurderinger og analyse kan forstås i forhold til hverandre i språkvitenskapen, med et sideblikk til psykologisk

Sitering av denne artikkelen: Haugen, T. A. (2021). Om språkvitenskapen som forståelsesbasert, analytisk vitenskap: Et metateoretisk essay. I T. A. Haugen, S.-A. Myklebost, S. J. Helset, & E. Brunstad (Red.), *Språk, tekst og medvit* (s. 11–46). Cappelen Damm Akademisk. https://doi.org/10.23865/noasp.146

forsking omkring slike tankeprosesser. Det vil også bli argumentert for at språkets sosiale dimensjon og dets *normativitet* er et sentralt grunnlag både for intuitiv forståelse og for metaspråk som benyttes i analyse. Som Mäkilähde et al. (2019, s. 1) peker på, blir den normative dimensjonen ved språk ofte oversett, og det er en fare for at det normative (som ikke må blandes sammen med det preskriptive) blir sett som en motsetning til språkvitenskapen som en deskriptiv vitenskap, jf. Harder (2010, s. 278). Samtidig har språk en grunnleggende kognitiv dimensjon, og uten persepsjon og konseptualisering av en felles fysisk verden, kan ikke normer etableres.

Til grunn for språkvitenskapen ligger både intuitive og analytiske tankeprosesser, og med *analyse* menes her konseptuell-strukturell analyse, som vi også kan kalle kvalitativ analyse: beskrivelse av strukturen og betydninga til språklige enheter, det å gjennom metaspråket til et bestemt teoretisk rammeverk eksplikere hvordan deler settes sammen til større helheter og hvordan betydning koples til uttrykk. Med Habermas (1979) kan vi si at språkvitenskapen i stor grad er en *rekonstruerende* vitenskap, og skille mellom den *know-how* som gjør språkbrukere i stand til å bruke språk og den *know that* språkvitenskapen frambringer gjennom eksplikasjon av strukturer og mening.

Slike rekonstruerende analyser må være i tråd med de intuitive vurderingene som ligger til grunn for dem, men kan like fullt gjøres fra mange ulike perspektiver. Språkvitenskapelig analyse kan relateres til ulike andre vitenskapelige disipliner som psykologi, sosiologi, fysiologi, biologi, nevrologi og informatikk (*computer science*), men det vil bli argumentert for at de kvalitative (og dermed forståelsesbaserte) analysene av språklige enheter er kjernen i språkvitenskapen. Intuitiv forståelse er ikke i seg selv empirisk, om man med empirisk forstår testbar på grunnlag av forekomster i tid og rom (jf. Itkonen, 1981, s. 133). Dette betyr dog ikke at språkvitenskapen ikke svarer på mange empiriske spørsmål, eller at datagrunnlaget som ligger til grunn for den kvalitative analysen, ikke er empirisk.

Går vi til naturvitenskapene, som for mange er det store forbildet innafor vitenskapene, er de i sin kjerne empiriske vitenskaper som bygger på observasjon. Generelt kan vi si at fonetikken er den språkvitenskapelige

disiplinen som har mest til felles med naturvitenskapen, siden man her studerer fysiske og fysiologiske egenskaper ved språklyder som ikke i seg selv har noen betydningsside; jo større rolle betydning spiller, jo verre er det å holde seg til rent naturvitenskapelige tilnærminger. Når betydning kommer inn i bildet, kommer man ikke utenom *forståelse* av de strukturene man studerer. Like fullt har det naturvitenskapelige paradigmet utvilsomt vært, og er, en viktig premissleverandør også for hvordan mange lingvister forstår sitt studieobjekt og sine metoder.

Marantz (2005, s. 432) søker for eksempel å plassere den generative lingvistikken innafor kognitiv nevrovitenskap, og hevder at «judgments of, e.g., grammaticality **are** behavioral data, and the connection between such data and linguistic theory should follow the standard scientific methodology of cognitive science». Intuitive vurderinger, i dette tilfellet av eksempelsetningers grammatikalitet, blir altså forstått som eksperiment der man kan observere resultatene av disse som handlinger i tid og rom. Han anfører videre at «[w]hen properly construed, all judgments of well-formedness and of possible sound/meaning connections are measured behavioral data from experimental subjects» (Marantz, 2005, s. 436). Det er imidlertid verdt å stille spørsmål ved om lingvistens egne og informanters grammatikalitetsvurderinger kan forstås som eksperiment med observerbare resultater, slik Marantz (2005) hevder.

Når en informant, presentert for en eksempelsetning, svarer på om en setning er grammatisk eller ikke, bruker vedkommende sin intuitive tilgang til språket det gjelder, til å svare på dette. Svaret kan selvsagt observeres og nedtegnes, men selve intuisjonen er mental, og kan ikke observeres. Man må skille mellom selve intuisjonen og rapporten om denne, jf. også Fiengo (2003, s. 255). Mens naturviteren gjerne abstraherer vekk det observerende subjektet og dermed forstår det slik at hen observerer en uavhengig eksisterende verden, er forholdet mellom den observerende og setningen det skal tas stilling til, et forhold i bevisstheten til den observerende, som i sin egen bevissthet tar intuitiv stilling til setningen ved hjelp av representasjoner tilegna som deltaker i det aktuelle språksamfunnet.

I den fysiske verden naturviteren studerer, ligger for eksempel snøen utafor vinduet til kontoret der uavhengig av min persepsjon av den. I og

med at det samtidig regner, kan jeg, på bakgrunn av enkel naturvitenskapelige kunnskap, stille opp en hypotese om at temperaturen i snøen må være relativt høy. Jeg kan så gå ut med et termometer og måle den nøyaktige temperaturen. Gjennom måling og observasjon kan jeg med andre ord få verifisert om hypotesen stemmer eller ikke. Spør jeg derimot om en enkel setning som *Snøen ligger utafor kontoret* er grammatisk eller ikke, vet jeg umiddelbart at det er den. Dette er intuitivt gitt, og kan sammenlignes med at vi umiddelbart vet at 2 + 2 = 4 når vi har lært enkel matematikk. Merk at vi, som Itkonen (1978, kap. 6) poengterer, ikke kan gjøre noen observasjon for å få bekrefta eller avkrefta at eksempelsetningen er grammatisk, men jeg kan selvsagt rapportere om oppfatningen i denne artikkelen, og rapporten kan i en viss forstand observeres; teksten foreligger og kan leses. Samtidig er ikke dette en observasjon av samme type som i naturvitenskapelig forsking. Dersom snøen i det enkle eksempelet over viser seg å holde en lågere temperatur enn antatt, vil denne observasjonen avkrefte hypotesen. For eksempelsetningen finnes det ikke noen slik mulig observasjon. Man kan selvfølgelig søke i et korpus for å finne ut om setningen noen gang er ytra, og i så fall hvor frekvent, men det vil ikke kunne rokke ved intuisjonen at setningen er grammatisk. I språkvitenskapen er det således ikke intuisjonene i seg selv som er empiriske (selv om man selvfølgelig kan undersøke om ulike informanters intuisjoner sammenfaller), men datagrunnlaget som legges til grunn for analysene, kan selvfølgelig være det.

Et avgjørende grunnlag for å forstå intuitive oppfatninger av språklige ytringer der de vurderes som rett (ev. akseptable) eller feil (ev. uakseptable) er at språk er grunnleggende normativt, noe Itkonen (1978, 2008, 2019) har vært en sentral forsvarer for, jf. også Bartsch (1987). Språklige ytringer vurderes i forhold til normal språkbruk, som i prinsippet kunne vært annerledes. Jeg kan godt si *Utafor kontoret snøen ligger*, men det vil være et normbrudd. På den andre sida omdannes vann alltid til is ved 0 grader (under visse forutsetninger). Sistnevnte er ikke en norm, men en naturlov.

Uten intuitiv forståelse av ytringsmaterialet kan ikke den språklige analysen komme i gang, og vi kan heller ikke stille interessante empiriske spørsmål. For å forstå språkvitenskapens natur er det derfor avgjørende viktig å forsøke å forstå hvilke kognitive prosesser som ligger til grunn

for intuisjon, og å klargjøre forholdet mellom intuitive oppfatninger og de teoriene som gjennom refleksiv analyse konstrueres på grunnlag av dem. Selv om intuitiv tilgang til struktur og betydning er et viktig grunnlag for språkvitenskapen, er det analytiske prosesseser som ligger til grunn for teoridannelser, og som gjør at vi kan gå fra å være brukere *av* språket til å være vitere *om* språket. Det er således grunnlag for å karakterisere språkvitenskapen som en forståelsesbasert, analytisk vitenskap.

For å nærme seg spørsmålet om hvordan språkvitenskapelig analyse kan forstås, er det nødvendig å gjøre dette fra et nogenlunde avklart standpunkt hva gjelder språkets ontologi, og vi legger i det følgende til grunn en forståelse av språk som et kognisjons-sosialt tegnsystem, der både den kognitive og den sosiale dimensjonen ved språk er nødvendig for å forstå språk som helhet.

Vi begynner med en diskusjon av begrepet *forståelse*, der det argumenteres for at den umiddelbare intuitive forståelsen kompetente språkbrukere har, bygger på felles normer, og for at slik *sam-forståelse* er en grunnleggende forutsetning for språklig analyse. Deretter beskrives skilnader mellom umiddelbare intuitive tankeprosesser og analytisk tenking i lys av innsikter fra psykologi, og hvordan intuisjon om felles normer kan bygge på implisitt læring. Til slutt gis en analyse av forholdet mellom intuisjon og teoridanning gjennom analytisk tenking, hvor vi også, gjennom eksempler på hvordan analyser blir ulike innafor ulike teoretiske rammeverk, prøver å vise hva teoretiske rammeverk i språkvitenskapen har felles, nemlig basis i intuisjoner og kvalitativ språklig analyse som sådan, og hvilke parametre som skiller dem: (i) ulike perspektiver på studieobjektet språk og på forholdet mellom språk, språkbruker og verden og (ii) hvilke beslekta vitenskapelige domener de teoretiske rammeverka relateres til og dermed hvilke ulike analogier som foretrekkes i de metaspråklige representasjonene.

Normer og intuitiv sam-forståelse

En grunnleggende forutsetning for språkvitenskap som studerer betydningsbærende strukturer, er at informantene som er involvert, allerede har en intuitiv, før-refleksiv forståelse av språket de gir informasjon om,

selv om forståelsen hos barn og andre innlærere ikke er som hos en fullt ut kompetent språkbruker. I tillegg har lingvisten selv sin før-teoretiske forståelse av språk vedkommende er bruker av. Med *forståelse* mener vi her en umiddelbar gjenkjenning av intensjonelt eller representasjonelt innhold som på en eller annen måte kommer til *uttrykk*; vi forstår hva som er, eller i alle fall hva som kan være *ment av noen andre*. Forståelse er således *sam*-forståelse. Og som vi skal komme tilbake til, er det bare ytringer som, i alle fall til en viss grad, har *en betydning vi forstår* vi kan ha bevisste språklige intuisjoner om.

Som barn sosialiseres vi inn i et språksamfunn som allerede eksisterer, med sine konvensjonelle måter å skape forståelse på og av hva som finnes i vår livsverden og hvordan vi forholder oss til den, inkludert andre medlemmer i det samme språksamfunnet. Som Bartsch (1987, s. 174) peker på, læres konvensjoner som *normer* særlig når de overtas fra den eldre generasjonen, dvs. at konvensjonene har normativ kraft ved at de skiller mellom korrekt og ukorrekt og medfører at vi tilpasser oss språkbruken til normgivende språkbrukere. Mens konvensjoner er sosiale vaner som oppstår som løsninger på gjenkommende koordineringsproblemer (jf. Lewis, 1969), er normer av den typen vi snakker om her, konvensjoner som nettopp har normativ kraft.[1]

Heideggers (1962) «Dasein» og «In-der-Welt-sein» er uttrykk for viktigheten av å bli en del av en felles livsverden, der vår væren forstås som en væren vi kastes inn i på et bestemt tidspunkt i historien, i en verden der, slik Porter og Robinson (2011, s. 61) uttrykker det, «language, culture, and institutions of life are already given, so no matter where or when we find ourselves we will always be conditioned by our own historical situatedness». Språksamfunnet vårt er et samfunn der vi allerede er *deltakere*, og sameksistensen med andre er også et grunnleggende trekk ved vår livsverden: «while we are individuals in the world we are also social beings. In fact, for Heidegger, we cannot understand ourselves except as being-with-others and as sharing a world» (Porter & Robinson, 2011, s. 61).

1 Slike normer må ikke forveksles med preskriptive normer. Preskripsjoner som aksepteres og blir internalisert, utgjør, ved sida av konvensjoner, det andre opphavet til normer slik vi med Bartsch (1987) forstår dette begrepet.

Som nevnt i innledninga er det normative ved språk et avgjørende grunnlag for å forstå intuitive vurderinger av språklige ytringer. Normal språkbruk kunne i prinsippet vært annerledes, og en sentral faktor ved intuitive vurderinger av språklige ytringer er således ytringenes *korrekthet*, dvs. om bruken av de språklige elementene i ytringa og sammensetningen av dem er i tråd med bruken til de andre medlemmene i språksamfunnet. Dersom ytringa er i tråd med andres koplinger av språklige uttrykk med representasjonelt innhold, er den i tråd med de normene som gjelder for dette i språksamfunnet, og det er andres språkbruk som er individets grunnlag for å kalibrere sin kunnskap om disse normene, samtidig som behovet for slik kalibrering underbygger umuligheten av private språk, jf. Wittgensteins (1953/2009) argumenter for slik umulighet, som er et viktig grunnlag for Itkonens (1978, 2008) analyse av normativitet, som vi skal komme tilbake til.

Vi kan delta i språksamfunnet, ha intuitiv deltaker-forståelse, uten å reflektere over hva det innebærer og uten å reflektere over de ulike strukturene og betydningene vi bruker for å få tilgang til den forståelsen som allerede er der. Språkevnen er således grunnleggende sett ikke en bevisst *kunnskap*, men en *evne* eller *ferdighet*, og det nevrologiske grunnlaget for denne evnen er ikke noe vi har bevisst tilgang til (Bartsch, 2002). Refleksjon over *produktene* av språkevnen, dvs. språklige ytringer, kan imidlertid lede oss over i bevisst kunnskap *om* språk og kan gjøre oss til bevisste språkbrukere. Videre kan teoretisk basert *analyse* av strukturene og betydningene til ytringene og de ulike delene de består av, gi oss vitenskapelig kunnskap om språk. Slik refleksiv og rekonstruerende analyse medfører at forståelsen i seg selv språkliggjøres på en presis måte, slik at språket vendes tilbake på seg selv gjennom et metaspråk, jf. Firths (1950, s. 42) syn på språkvitenskapen som «language turned back on itself». For teoridanning er også skrifta helt sentral ved at den objektiverer og muliggjør refleksjon både over språklige ytringer og over analyser i forskerfellesskapet. Som Donald (1991) peker på, eksternaliserer skrifta minnet vårt og gjør analyse og dermed teori mulig.

Over har vi lagt stor vekt på normer og dermed den sosiale dimensjonen ved språk. I et språksamfunn vil det finnes et mangfold av normer på kryss og tvers av ulike grupper og domener (jf. Bartsch, 1987; Harder,

2010, s. 278). Samtidig har språk også en viktig kognitiv dimensjon, som også gir opphav til variasjon. Som individer har vi våre kognitive representasjoner av språk som kan variere noe fra individ til individ. Like fullt er individers opplevelse av en *felles* fysisk verden et viktig grunnlag for at normer kan etableres: Representasjoner som knyttes til språklige uttrykk, er motivert av erfaringer av verden, og språklige normer handler ikke bare om koplinger mellom uttrykk og innhold; man kan også se de kognitive perspektivene (som i kognitiv lingvistikk kalles vinklinger, eng. *construals*) på verden, som etableres som språklige betydninger, som normer (Möttönen, 2016; Zlatev, 2016). Når normene så er etablert i et språksamfunn, må individene som sosialiseres inn i språksamfunnet, lære dem, slik at individenes representasjoner av normene overlapper tilstrekkelig til at kommunikasjon er mulig. Hvordan slik læring kan skje er noe av det vi skal se nærmere på i neste del, der spørsmålet er hva psykologisk forsking kan fortelle oss om skilnader mellom intuisjon og analytisk tenking.

Intuisjon versus analytisk tenking: Perspektiver fra psykologi

Intuisjoner kan i språkvitenskapen forstås som umiddelbar forståelse og vurdering av språklige ytringer, og som det ble argumentert for over, har de sitt grunnlag i felles normer. I psykologien tar man (naturlig nok) i større grad utgangspunkt i individet når man skiller mellom intuisjon på den ene sida og analytisk tenking på den andre, men det er i prinsippet ikke noe i veien for at intuisjoner, slik de forstås i psykologien, kan deles i et fellesskap. Lieberman (2000, s. 111) peker på at «[t]here is a long, if sparse, history of associating intuition and social judgment», og han viser til Neisser (1963), som argumenterer for at intuisjoner spiller en viktig rolle i mellompersonlige relasjoner, for vurderingene våre av andre personer og for vår oppførsel overfor andre. Vi skal komme tilbake til sosialpsykologisk forsking omkring intuisjoner. Først skal vi se nærmere på hvordan begrepet intuisjon forstås i psykologisk forsking generelt.

Bruner (1960, s. 58) beskriver intuisjoner som prosesser der den tenkende har liten, om noen, bevissthet om hvordan hen kommer fram til

resultatet, og der den tenkende følgelig heller ikke kan beskrive hvordan hen kom fram til det. Samtidig bygger intuisjoner i regelen på kjennskap til det aktuelle kunnskapsområdet. Simon (1992, s. 155) skriver at «[i]ntuition is nothing more and nothing less than recognition». En situasjon gir signaler som aktiverer representasjoner lagra i langtidsminnet, som igjen fører til gjenkjenning. Dette er svært interessant i språkvitenskapelig sammenheng, der signalene som gis, er lyder, skrifttegn eller gester. Typene i språksystemet kan så gjøre oss i stand til å gjenkjenne forekomster av disse typene, uten at vi nødvendigvis kan si noe om prosessen som gjør oss i stand til denne gjenkjennelsen. Dersom språklige intuisjoner er gjenkjenning av språksystemets typer både på leksikalsk og grammatisk abstraksjonsnivå, innebærer det også at språklige intuisjoner er gjenkjenning av mønster for sammensetning av mindre komplekse kategorier, og at analogi er en sentral mekanisme ved (kreativ) bruk og forståelse av språk (jf. Itkonen, 2005). Analogi forstås da som strukturell-funksjonell likhet, og både som en struktur og som en prosess der typer på ulike abstraksjonsnivå brukes både i produksjon og i forståelse av språklige ytringer.

Setningsmønster, konstruksjoner og analogi er selvfølgelig ikke noe nytt i lingvistikken. Det har lenge vært sentralt i diakrone studier, og selv om termen analogi ikke nødvendigvis brukes, er analogi sentralt også i nyere konstruksjonsgrammatiske tilnærminger, jf. f.eks. Langacker (1987), Goldberg (1995) og Croft (2001), der analogier gjennom substitusjon i etablerte mønster er sentralt. Etablerte ord og mønster for kombinasjoner av ord kan gjennom analogi gi oss mulighet både til å forstå ytringer vi aldri har hørt før og til å produsere ytringer som aldri før har blitt produsert. Analogi er således en interessant kandidat til en mekanisme som kan være virksom både i intuisjon og analytisk tenking, jf. Itkonen (2005), som også gir en utfyllende diskusjon av syn på analogi innafor ulike teoretiske rammeverk.

Læring av språk trekkes av mange psykologer fram som eksempel på prosesser som i stor grad er automatisert, i den forstand at de ikke er under bevisst kontroll (se f.eks. Bargh & Morsella, 2008; Myers, 2002, 2010). Samtidig understrekes det at slike intuitive prosesser må bygge på gjenkjenning av etablerte mønster. Et sentralt spørsmål er da hvilken type

læring som ligger til grunn for intuitiv forståelse av språk. Liebermann (2000) argumenterer for at evne til intuisjon oppstår gjennom implisitte læringsprosesser, og han setter fram en hypotese om at implisitt læring og intuisjon har en felles nevroanatomisk basis.

Hypotesen om implisitt læring ble opprinnelig framsatt med utgangspunkt i studier der man testa informanters evne til å lære grammatiske regler når de blir eksponert for kunstige språk der slike regler kan utledes. Reber (1967) viser til at en viktig forløper for denne forskinga var forsking på det Gibson og Gibson (1955) kalte perseptuell læring. Her studerte man hvordan organismer lærer å oppfatte og respondere på variasjoner i omgivelsene på en effektiv måte, bare ved å være eksponert for disse variasjonene. Gibson og Gibson (1955) argumenterer for at denne læringa er en *differensieringsprosess* der organismene blir stadig mer sensitive for informasjon som finnes i de stimuli de utsettes for, og at dette er automatiske prosesser som skjer gjennom konstant eksponering for variasjoner. Reber (1967) ser viktige likheter mellom slik perseptuell læring og sine informanters læring av kunstige grammatikker.

Med utgangspunkt i et kunstig språk bestående av fem ulike symboler lot Reber éi informantgruppe bli eksponert for sett med fire strenger på 6–8 symboler (i matematisk forstand), generert på en regelmessig måte, mens den andre gruppa ble eksponert for tilfeldige kombinasjoner av de samme symbolene. Oppgava var så å reprodusere strengene. Etter denne læringsfasen ble eksperimentet utvida til å teste informantenes evne til å gjenkjenne «grammatiske» strenger. Informantene ble nå fortalt at strengene de hadde lært, var generert ut fra grammatiske regler. De ble så eksponert for både «grammatiske» og «ugrammatiske» strenger, og bedt om å vurdere dem som «grammatiske» eller ikke. Reber (1967) konkluderer med at informantene utvikler sensitivitet for regelmessighetene og er i stand til å nyttiggjøre seg av systemet også i vurderinga av nye forekomster:

> The process by which this efficient responding is developed is what is meant by implicit learning. It is closely akin to Gibson and Gibson's (1955) perceptual learning and is, we believe, a rudimentary inductive process which is intrinsic in such phenomena as language learning and pattern perception. (s. 863)

En viktig skilnad mellom strenger av tilfeldige symboler og strenger som utgjør ord i naturlige språk, er selvfølgelig at sistnevnte er meningsbærende. Man bør derfor være forsiktig med å fastslå at læring av svært avgrensa kunstige grammatikker er det samme som læring av meningsbærende strukturer. Allerede barns ettordsytringer er meningsbærende strukturer med et intensjonelt innhold, og det gjelder selvfølgelig også for mer komplekse språklige strukturer. Det er derfor lite overbevisende å anta at barn lærer rene grammatiske former uten kopling til innhold. Like fullt virker det klart at språklige strukturer kan læres implisitt, dvs. uten innkopling av bevisst, analytisk tenking.

Seinere forsking omkring implisitt læring har brukt andre typer av eksperimenter, og Frensch og Rünger (2003) advarer om at implisitt læring av visse oppgaver ikke nødvendigvis kan sammenlignes direkte med implisitt læring av andre oppgaver. Det som likevel er felles, er at informantene i slike eksperimenter er i stand til å tilegne seg kunnskap som de ikke kan beskrive verbalt (Frensch & Rünger, 2003, s. 14). Frensch og Rünger (2003, s. 17) peker også på at den tidligere hypotesen om implisitt læring som en mekanisme der abstrakt kunnskap om regulariteter i omgivelsene tilegnes automatisk gjennom ren eksponering for aktuelle tilfeller, er i ferd med å erstattes av hypoteser om implisitte læringsmekanismer som bygger på assosiativ læring: «These mechanisms pick up statistical dependencies encountered in the environment and generate highly specific knowledge representations. It is likely that the mechanisms operate only on information that is attended to and that is relevant to the response to be made» (Frensch & Rünger, 2003, s. 17). Assosiativ læring er prosesser der man lærer å assosiere ulike stimuli eller å assosiere stimuli med ulike handlinger, og det er interessant at de knyttes til oppmerksomhet, som i språktilegnelsessammenheng særlig vil si *felles* oppmerksomhet (jf. f.eks. Tomasello, 2008), og relevant innhold.

I sin evaluering av forsking omkring implisitt læring konkluderer Eysenck og Keane (2015, s. 242) med at det er betydelig evidens for å skille mellom implisitt og eksplisitt læring, men at de fleste læringsprosesser innebærer en kombinasjon av implisitte og eksplisitte prosesser, noe som gjør det metodisk utfordrende å skille dem. Nevrologisk er det likevel en tendens til at basalgangliene er aktivert ved implisitt læring, mens

områder i den prefrontale hjernebarken er sterkere aktivert ved eksplisitt læring.

Liberman (2000) setter som nevnt fram en hypotese om at implisitt læring og intuisjon har en felles nevroanatomisk basis, nærmere bestemt basalgangliene, som er kjennetegna av et tett nettverk av forbindelser til nesten hele hjernebarken, noe han mener sannsynliggjør en viktig funksjon i mønstergjenkjennelse (Liberman, 2000, s. 121). Vi skal ikke begi oss ut på noen vurdering av det nevrologiske grunnlaget for intuisjon, men det er interessant at Libermann spesifiserer intuisjoner nærmere som sosiale intuisjoner. De intuisjonene han er opptatt av, er evnen vår til å umiddelbart forstå ikke-verbal kommunikasjon i form av signaler som ansiktsuttrykk, stemmeleie og gester. Evne til å oppfatte og forstå slike signaler er en viktig forutsetning for samhandlinga vår med andre mennesker, og slike prosesser foregår i stor grad uten bevisst kontroll. Etter mitt syn virker det også som en rimelig antagelse at ikke-verbal kommunikasjon vanskeligere kan gjøres til gjenstand for bevisst kontroll enn det verbal kommunikasjon kan. Verbal kommunikasjon er bevisst og intensjonell, mens vi i mindre grad kan styre den ikke-verbale kommunikasjonen. Likevel kan trekk ved ikke-verbal kommunikasjon kaste interessant lys over det sosiale grunnlaget også for verbalspråklige intuisjoner.

Et viktig trekk ved ikke-verbal kommunikasjon er at den er basert på synlige og/eller hørbare signaler som individer oppfatter hos hverandre og i omgivelsene. For at mening skal kunne deles, må nødvendigvis signalene den koples til, være persiperbare på en eller annen måte. Ikke-verbal kommunikasjon, som ansiktsuttrykk og gester, kan dermed ses på som en type tegn som individer har varierende grad av kontroll over, og som i stor grad bygger på intuitive prosesser. Også når det gjelder verbalspråk, er disse avhengige av signaler som på en eller annen måte kan persiperes, og de viktigste typene er som kjent lyder, skrifttegn og gester. Uten persiperbare signaler kan ikke tegn brukes til kommunikasjon, og det er også nærliggende å anta at verbalspråklige tegns grunnleggende funksjon er å muliggjøre oppmerksomhet om felles innhold (jf. f.eks. Tomasello, 2008). Tegnet er altså i sin natur både kognitivt og sosialt, fordi signalene er felles tilgjengelige i kommunikasjonssituasjonen.

Hvordan vet vi så at betydninga signalene koples til, er den samme for alle? Et nærliggende svar på det er at vi lever i en felles verden, og selv om vi kan konseptualisere denne på ulike måter, er felles observerbare ting og personer selve grunnlaget for at vi i kommunikasjonssituasjoner kan synkronisere mening: «all actions, thoughts, and feelings, […] are conceptually dependent upon the constancy of their public, i.e., intersubjectively understandable, manifestations» (Itkonen, 1978, s. 97). Den eneste mulige «kontrollen» av koplinger mellom uttrykk og betydning (dvs. av tegn) er sosial kontroll, og denne kontrollen må nødvendigvis bygge på kriterier som er felles tilgjengelige i verden. Det er dette som får Wittgenstein (1953/2009) til å si at meninga til et tegn er bruken av det, fordi bruken er sosialt kontrollerbar. Men som vi var inne på i innledninga, må samtidig det enkelte individ persipere den felles verden der bruken foregår og forstå innholdet som uttrykkssida i tegnet koples til. Det er altså gode grunner til å si at også verbalspråklig intuisjon har både en kognitiv og en sosial, normativ basis. Som vi skal se i neste del, er språkets sosiale dimensjon og normativitet viktig også for teoretisk beskrivelse av språk, fordi språkets natur så å si sikrer at man snakker om nogenlunde det samme også i teoretiske beskrivelser. Før vi kommer så langt, skal vi se nærmere på hva som skiller intuisjon fra analytisk tenking, som er det sentrale for teoridanning.

Bruner (1960) karakteriserer analytisk tenking som følger:

> Analytic thinking characteristically precedes a step at a time. Steps are explicit and usually can be adequately reported by the thinker to another individual. Such thinking proceeds with relatively full awareness of the information and operations involved. It may involve careful and deductive reasoning, often using mathematics or logic, and an explicit plan of attack. Or it may involve a step-by-step process of induction and experiment, utilizing principles of research design and statistical analysis. (s. 57–58)

For lingvistikkens del kan man legge til at analytisk tenking gjerne bygger på hermeneutiske prosesser der man gjennom systematisk eksplikasjon av konseptuelle strukturer og analyse av paradigmatiske og syntagmatiske relasjoner kommer fram til teoretiske beskrivelser. Talmy (2007, s. xi) er et sjeldent eksempel på at analytisk tenking nevnes

eksplisitt i metodisk sammenheng i språkvitenskapen. Metoden analytisk tenking, som ifølge Talmy inkluderer systematisk manipulasjon av ideer, abstraksjon, sammenligning og resonnering, brukes i kombinasjon med andre metoder. Han framhever at analytisk tenking i seg selv har en introspektiv karakter, som han forstår som «conscious attention directed by a language user to particular aspects of language as manifest in her own cognition» (Talmy, 2007, s. xii). Han skiller mellom det at bestemte aspekter ved språk opptrer i bevisstheten spontant eller ved framkalling, som han kaller «first-level consciousness», og «a second level of consciousness» der innholdet i det første nivået reflekteres over. Det er i det siste tilfellet vi har analytisk tenking.

Samtidig som analytisk tenking i språkvitenskapen bl.a. innebærer manipulasjon av betydning og strukturer, abstraksjon og sammenligning, er grunnlaget for dette språklige ytringer som brukes i situasjoner i verden. I tillegg til refleksjon over strukturene i ytringene er også refleksjon over faktiske og tenkte situasjoner der ytringer (kan) brukes, sentralt for språkvitenskapelig analyse. Konseptuelle strukturer er ikke direkte tilgjengelige for introspeksjon, men kan bare rekonstrueres på grunnlag av faktiske eller tenkte eksempler, jf. Bartsch (2002, s. 240; Langacker, 2008, s. 85).

For å belyse de kognitive skilnadene mellom intuisjon og analytisk tenking er forsking omkring ulike typer vurderinger (*judgements*) interessant, også i språkvitenskapelig sammenheng. Særlig interessant er det Kahneman (2003) kaller en «dual-process model» for generiske kognitive funksjoner, som også ulike typer vurderinger bygger på. Kognitive prosesser deles her inn i to hovedtyper, som Stanovich og West (2000) kaller System 1 og System 2.

System 1, som ligger til grunn for intuitive kognitive prosesser, er kjennetegna av at vurderingene er automatiske og raske og blir gjort uten anstrengelse. System 1 er assosiativt, implisitt og styrt av vaner, noe som gjør disse prosessene vanskelige å kontrollere og endre. Intuitive oppfatninger synes å være en mellomting mellom automatiske prosesser av den typen som ligger til grunn for persepsjon på den ene sida og viljesstyrte resonnementer på den andre. System 2, som ligger til grunn for analytiske og resonnerende prosesser, er viljesstyrte, tar lengre tid og er mer

anstrengende. Videre fungerer System 2 gjerne trinnvis, og prosessene er mer fleksible (Kahneman, 2003, s. 698).

Kahnemann (2003) beskriver forholdet mellom de to systema slik:

> [T]he perceptual system and the intuitive operations of System 1 generate *impressions* of the attributes of objects of perception and thought. These impressions are neither voluntary nor verbally explicit. In contrast, *judgments* are always intentional and explicit even when they are not overtly expressed. Thus, System 2 is involved in all judgments, whether they originate in impressions or in deliberate reasoning. The label *intuitive* is applied to judgments that directly reflect impressions–they are not modified by System 2. (s. 699)

Han peker også på at intuitive vurderinger er knytta både til begrep og persepsjon, og at de kan framkalles av språk. Den umiddelbare gjenkjenninga som kjennetegner intuisjoner, er svært viktig i bruken vår av språk, og den før-teoretiske kunnskapen vi har tilegna oss gjennom implisitt læring, er nødvendig for at språklige analyser i det hele tatt kan komme i gang. Når vi så skal gi teoretiske beskrivelser av språk, er det derimot analytisk tenking som er mest framtredende. Dette forholdet skal vi se nærmere på i neste del.

Intuisjon, analytisk tenking og teoridanning

Intuitiv forståelse av og vurdering av språklige ytringer er en viktig basis for språkvitenskapen, uansett teoretisk rammeverk. Når språk skal beskrives vitenskapelig, er det derimot kvalitativ analyse som er det sentrale utgangspunktet, og det er de analytiske begrepene og modellene som først og fremst skiller ulike teoretiske rammeverk fra hverandre. Som Devitt (2006) argumenterer for med utgangspunkt i generativ syntaks, kan det være et langt steg fra intuisjoner til teoretisk beskrivelse, og i større eller mindre grad gjelder en slik avstand for alle teoretiske rammeverk. Intuitiv forståelse og vurderinger er nødvendig for, men langt fra tilstrekkelig for teoretisk eksplikasjon. Uansett om det er snakk om generative trestrukturer eller kognitiv grammatikks diagrammer, er det ikke de teoretiske beskrivelsene språkbrukerne har intuisjoner om. I tillegg til grunnleggende intuitive vurderinger gjøres språkvitenskapelige analyser

i relasjon til ulike beslekta vitenskapelige domener (jf. også Bartsch, 1987, s. 2), med grunnlag i bestemte perspektiver på studieobjektet språk og på forholdet mellom språket, språkbrukerne og verden, og på ulike datagrunnlag: «[T]here is not just one relationship between intuitions of correctness, formulated in correctness judgements, and rules formulated by theoretical linguists, but there are as many relations as there are different goals and assumptions under which grammars are constructed» (Bartsch, 1987, s. 3).

Det er således stort rom for ulike analytiske perspektiver som både kan utfylle hverandre og stå i motstrid til hverandre. Samtidig er kvalitativ analyse som sådan felles for alle språkvitenskapelige tilnærminger. I neste del skal vi se på tre sentrale teoretiske rammeverk som alle har beskrivelse av språks grammatikk som sentralt utgangspunkt, men som likevel medfører dels svært ulike analyser.

Grammatikkforsking er et område der intuitive vurderinger av språklige ytringer har vært et eksplisitt og sentralt grunnlag for analysene som gjøres, og i det følgende skal vi se på forholdet mellom intuisjoner, analyse og empiriske undersøkelser.

Som vi har sett, er det en avgjørende skilnad mellom naturvitenskap og språklig analyse at sistnevnte bygger på intuitiv, før-refleksiv og førteoretisk *forståelse* (som selvsagt er lært gjennom deltakelse i språksamfunnet), og det normative ved språk er et viktig grunnlag for felles forståelse. En typisk bruk av intuisjoner i grammatikkforsking har vært grammatikalitetsvurderinger der informanter (eller lingvisten selv) vurderer om eksempelsetninger er grammatiske (eller akseptable), ev. med mulighet for å angi graden av dette. Slike vurderinger er i seg selv ikke-empiriske, og et svært viktig poeng er at de ikke, som i naturvitenskapene, kan falsifiseres av observasjoner i tid og rom. Et viktig grunnlag for denne skilnaden er igjen språkets normativitet; det vi har intuisjoner om i slike vurderinger, er om ytringene er i tråd med normal språkbruk, som i prinsippet kunne vært annerledes. Det at språklige normer ikke kan falsifiseres av bruk som bryter med normene, kaller Mäkilähde et al. (2019, s. 10) «the *axiom of normativity*».

At empiriske observasjoner ikke kan erstatte intuitive vurderinger, betyr ikke at empiriske observasjoner ikke er sentrale for språkvitenskapen.

Grensa mellom sikre og usikre intuisjoner er ikke alltid klar, og intuisjoner kan variere mellom ulike språkbrukere og være i strid med observert språkbruk. Det er heller ikke mulig å avdekke de normene som gjelder for et språk, bare gjennom refleksjon over egen språkbruk og egenproduserte eksempler. Empiriske data, som f.eks. korpusdata, er nødvendige for å avdekke faktisk bruk, og sikrer at analysene gjøres på bakgrunn av ytringer fra et (gjerne representativt) utvalg av språkbrukere. Samtidig har slike data gjerne vel så mye en eksplorerende som en falsifiserende funksjon (dette vil selvsagt avhenge av hva forskingsspørsmålet er).

Det er viktig å skille mellom det kognisjons-sosiale språksystemet, som eksisterer kognitivt og sosialt, og teoretiske beskrivelser av språksystemet, som vi kan kalle metagrammatikker. Etter mitt syn er det felles for alle metagrammatikker at de i hovedsak er et resultat av generaliseringer over språklige ytringer. Studieobjektet til språkvitenskapen er således språkbruk, dvs. produktene av språkevnen og deres relasjon til situasjonene der de brukes (jf. Bartsch, 2002). Uavhengig av hvordan data samles inn, enten det er snakk om korpus, tale- og videoopptak, eksperiment, spørreskjema eller intervju, har språklige analyser ytringer som grunnlag, selv om man ofte abstraherer ytringskonteksten. Lingvisters egenkonstruerte eksempler er også språklige ytringer i den forstand at de må foreligge som eksempler i talt, eller aller helst skrevet form, før man kan ha intuisjoner om dem, og før de kan analyseres og beskrives. Analyse skjer så gjennom metagrammatikker, som er sett av begreper for (særlig) grammatiske kategorier. Disse kategoriene er abstraksjoner på grunnlag av ytringsforekomster, og de har ulike abstraksjonsnivå. I en metagrammatikk står de analytiske begrepene i bestemte relasjoner til hverandre i en helhetlig modell, og de gjøres eksplisitte.

Et viktig spørsmål er så hvordan metagrammatikker, som bygger på individuelle analytiske tankeprosesser, kan tilfredsstille vitenskapelige krav til intersubjektivitet og etterprøvbarhet. I tillegg til overordnede vitenskapelige normer som å søke sannhet, er det etter mitt syn særlig to viktige forhold som sikrer dette: For det første har også metagrammatikker, i kraft av å være (meta)språk, en kognisjons-sosial ontologi med det normative som et viktig grunnlag for korrekt og felles forståelse av de analytiske begrepene. Disse normene er selvfølgelig av en annen type enn

slike som gjør at vi som språkbrukere tilpasser oss andre språkbrukere; det er her snakk om normer for forståelse av teoretiske begreper som er etablert gjennom analyse og presise definisjoner i forskerfellesskapet. Samtidig er også vitenskapelig beskrivelse intersubjektiv «because truth is not only a matter of *evidence* for my consciousness, but more over a matter of *intersubjective validity* to be testified to by a *grounded consensus* about the coherence of evidences in the community of investigators» (Apel, 1979, s. 47). For det andre kan vi stille empiriske spørsmål for å teste de metaspråklige modellene.

Et viktig poeng er at alle metagrammatikker er semiotiske strukturer (jf. Matthiessen et al., 2010, s. 1), dvs. at de eksisterer som metaspråk eller som andre typer semiotiske strukturer, som f.eks. diagrammer e.l. Til skilnad fra hverdagsspråket er metaspråklige begrep resultat av bevisst analyse, men også metaspråklige representasjoner må tolkes i et fellesskap. Det er da avgjørende at metaspråket er så presist som mulig. Felles forståelse er et avgjørende grunnlag for at teoretiske beskrivelser kan testes og ev. falsifiseres gjennom nye data og ny analytisk tenking, og her spiller skriftfesting av beskrivelsene en helt avgjørende rolle, jf. del 2. En viktig skilnad fra hverdagsspråket er selvsagt at den sosiale kontrollinstansen for metagrammatikker ikke er vanlige språkbrukere, men andre lingvister.

Så langt i denne delen har vi konsentrert oss om trekk som er felles for metagrammatiske modeller. Som vi har sett, bygger de i hovedsak på generaliseringer over språklige ytringer, noe som etter mitt syn er felles for teoretiske rammeverk som generativ lingvistikk, kognitiv lingvistikk og systemisk-funksjonell lingvistikk, som representerer viktige retninger i språkvitenskapelig teoridanning. I det følgende skal vi se nærmere på hva som skiller dem. Dette gjelder framfor alt (i) ulike perspektiver på studieobjektet språk og på forholdet mellom språk, språkbruker og verden, og (ii) hvilke beslekta vitenskapelige domener de teoretiske rammeverka relateres til, og dermed hvilke analogier som foretrekkes i de metaspråklige representasjonene. I tillegg finner vi skilnader i synet på nytteverdien av ulike datagrunnlag og metaspråklig formalisering. Disse forskjellene medfører at analysene gjennomføres med ulike metaspråk, og resulterer selvfølgelig i ulike analyser.

Generativ lingvistikk

Generativ lingvistikk foreligger som kjent i en rekke varianter. Vi skal her konsentrere oss om den chomskyanske varianten, som i seg selv er et godt eksempel på et teoretisk rammeverk som, basert på ny analytisk tenking, har gjennomgått radikale endringer fra 1960-tallet og framover. Dette er grundig beskrevet andre steder, og vi skal her konsentrere oss om våre to hovedpunkter. Siden det generative perspektivet utelukker den sosiale dimensjonen fra analysen, er det heller ikke i tråd med en posisjon der språket ses som grunnleggende normativt, og det er heller ikke språkbruk som blir sett som studieobjektet. Således er det generative rammeverket utvilsomt det av de tre rammeverka vi skal diskutere, som er lengst fra et syn på språket som et kognisjons-sosialt tegnsystem. Det er like fullt interessant å diskutere det generative rammeverket i relasjon til et syn på språkvitenskapen som basert på intuitiv forståelse, og det utgjør et interessant eksempel på betydninga av hvilke beslekta vitenskapelige domener analysene relateres til.

I generativ grammatikk studeres språk utelukkende som mentalt, og studieobjektet beskrives som en (ideell) språkbrukers kompetanse. Denne kompetansen beskrives av Chomsky (1995) som en mental tilstand (*state*) i den delen av hjernen som utgjør språkevnen.

Ser vi på forholdet mellom språket, språkbrukeren og verden, er man i generativ teori opptatt av skilnaden mellom grammatiske og ugrammatiske setninger i språket, språkbrukernes intuisjoner om akseptabilitet og ikke minst av metaspråket, som er ment å vise eksplisitt hvordan den mentale grammatikken genererer grammatiske setninger (og ikke ugrammatiske). Men siden den mentale grammatikken som autonomt system ikke er direkte tilgjengelig for observasjon, er det en fare ved en slik tilnærming at det i realiteten blir metaspråket selv som behandles som studieobjektet (Harder, 1996, s. 175). Og siden den grammatiske kompetansen anses å være et lukka system som er uavhengig av språkbrukernes allmenne kognitive tilgang til og kategorisering av verden utafor språket, er ikke dette forholdet noe man er opptatt av i generativ teori.

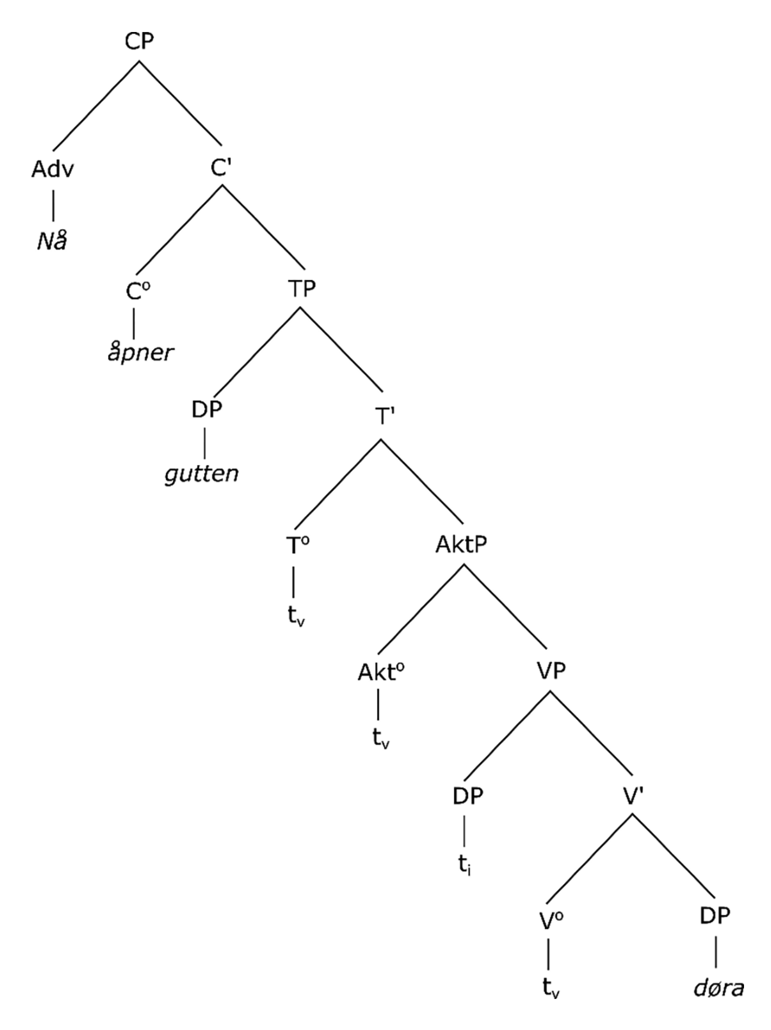
En dominerende analogi i kognitiv vitenskap siden 1950-tallet har vært, og er fremdeles, at HJERNEN ER EN DATAMASKIN, og prosesser som ligger til grunn for språk, blir dermed forstått som en type

informasjonsprosessering. Hjernen forstås da som hardware, mens prosessene er datamaskinens software. Slik software vil så bestå av sekvenser der symboler blir manipulerte slik at det genereres visse utputt på grunnlag av innputt og på grunnlag av de symbolske representasjonene som algoritmene i disse komputasjonene selv består av. Merk at «symbol» i denne sammenhengen ikke viser til symboler slik de forstås i Saussures (1983) tegnteori, dvs. som koplinger mellom uttrykk og innhold, men snarere som abstrakte variabler slik vi kjenner dem fra matematikken. Slike variabler har i seg selv ikke noen betydning. Formalismene i generativ grammatikk har sine røtter i formale språk, og den autonome syntaktiske komponenten, som er sentral i generativ grammatikk, kan forstås som en mekanisme for komputasjoner som manipulerer slike abstrakte variabler og genererer grammatiske utputt.

På samme måte som en datamaskin i seg selv, siden den ikke har noen bevissthet, utfører komputasjoner uavhengig av programmererens intensjoner og uavhengig av brukerens tolking av utputt, kan man tenke seg at den syntaktiske komponenten har en uavhengig ekstistens. I så fall kan man si at syntaksen er autonom, men som Harder (1996, del 2, kap. 2.8) argumenterer for, er det *metaspråket* man da må forstå som autonomt. Etter mitt syn er det langt fra klart hvordan autonome syntaktiske strukturer kan generere strukturen til setninger i naturlige språk, der ytringer i form av setninger er resultat av språkbrukernes meningsintensjoner. Generative komputasjoner beskrives *som om* de har et ikke-intensjonelt grunnlag (jf. Mondal, 2014), men strukturene som beskrives, bygger *også i seg selv* utvilsomt på intuitiv forståelse og kvalitativ analyse. Generativ syntaks er således også en forståelsesbasert analytisk vitenskap, og det er en tilnærming som har frambrakt svært mange interessante generaliseringer.

Et viktig problem med å se syntaksen i objektspråket som autonom er at man opererer med variabler som ikke er uavhengige av betydning, men som har en betydning i den grammatiske strukturen, slik som ordklasser og bøyingskategorier. Kunnskap om ordklasser slik de brukes i analysene, er et resultat av generalisering over språklige ytringer og av lingvisters analytiske tenking, og dersom man ikke bygde på slike kategorier, ville ikke den analytiske tenkinga som ligger til grunn for

den syntaktiske modulen, kunne komme i gang. La oss se på hvordan Platzack (1998, kap. 3) gjør en minimalistisk analyse av en setning som *Nå åpner gutten døra*:

Figur 1. Generativ analyse av setningen *Nå åpner gutten døra*, analysert etter Platzack (1998, kap. 3).

Ord fra leksikonet er for Platzack (1998) konvensjonelle knipper av grammatiske og fonologiske trekk, og de grammatiske trekka er slike som bygger på morfosyntaktisk analyse og inndeling i ordklasser. Når et ord så hentes inn i den syntaktiske modulen, starter komputasjonen av setningsstrukturen ved at at det projiseres frasestrukturer. I tillegg til leksikalske

projeksjoner som i eksempelet danner VP og DP-er (*determiner phrase*), projiseres også utvidete projeksjoner med såkalte funksjonelle kategorier, som også er grammatiske trekk, med sine leksikalske motsvarigheter. For verbets del er dette T (tempus) og C, som har et finitthetstrekk, mens aksjonsart (Akt) knyttes både til verbet og til den substantivfrasen som står i objektsposisjon. Dette trekket angir relasjonen mellom objektet og verbets aksjonsart. De ulike projeksjonene settes sammen gjennom en komputasjon som kalles Forbind (*merge*).

Leddstillinga til setningen avgjøres så gjennom operasjonen Flytt α (*move* α). Grammatiske trekk i funksjonelle projeksjoner har den egenskapen at de tiltrekker seg tilsvarende trekk i de leksikalske kategoriene, og sistnevnte «sjekkes» da ved at de flytter til de funksjonelle projeksjonene med tilsvarende trekk. Slik flytting er synlig dersom den skjer før realiseringspunktet til setningsstrukturen, og i slike tilfeller snakker man om sterke trekk. I motsatt fall skjer flytting etter realiseringspunktet. Slik flytting er usynlig, og man snakker da om svake trekk. På denne måten kan man så beskrive leddstillingsskilnader mellom språk. Norsk og svensk har f.eks. sterke finitt-trekk, som gjør at det finitte verbet flytter til C før realiseringspunktet, mens Akt-trekket er svakt, noe som fører til at objekt følger etter verbet i synlig syntaks (om det ikke er flytta til forfeltet).

Alle informanter som kan norsk, vil kunne si at setningen i figur 1 er grammatisk, men ikke at den er det fordi komputasjonene er slik eller sånn. Som Platzack (1998, s. 81) peker på, gir komputasjonene i modellen, som beskriver hvordan ledd havner på den plassen de gjør, ikke noen forklaring på hvordan dette skjer, men han argumenterer for at de har forklarende kraft i lys av den teoretiske modellen som helhet. Et viktig problem med dette er at de komputasjonene som postuleres, ikke er noe informanter kan ha intuisjoner om. For det første postuleres de som ubevisste (og dermed utilgjengelige), og for det andre kan intuisjoner om meningsbærende språklige strukturer etter mitt syn ikke frikoples fra betydning. Selv om forsøk med innholdstomme strenger har vist at man kan lære å gjenkjenne regelmessigheter, slik diskusjonen omkring implisitt læring i del 3 viste, betyr ikke det at intuisjoner (som er bevisste vurderinger) om meningsbærende setninger i naturlige språk kan frikoples

fra *forståelse* av setningene. Det Rebers (1967) eksperiment med kunstige grammatikker snarere tyder på, er at slike mønster kan læres induktivt.

Platzack (1998, s. 77) viser til at den mentale grammatikken godt kan generere grammatiske setninger som ikke kan gis noen fornuftig tolking, og at dette viser at syntaksen må ses adskilt fra semantikk. Setninger som Chomskys (1957) berømte *Colorless green ideas sleep furiously*, sies å være grammatiske uten å gi mening, men mening er etter mitt syn helt avgjørende for å kunne si at setningen er grammatisk. Man må vite hva de enkelte orda betyr og hvilke ordklasser de tilhører. Så lenge man gjenkjenner *colorless* og *green* som adjektiver, og *ideas* som et substantiv, vil man gjennom analogi også kunne gjenkjenne disse orda som i tråd med det grammatiske mønsteret substantivfrase. Dersom man derimot ikke forstår de enkelte orda, og hvilken ordklasse de tilhører, vil man ikke kunne si noe om dette. En google-translate-oversettelse av setningen til finsk er som følger: *Värittömät vihreät ideat nukkuvat raivoissaan*. Dersom man ikke kan finsk, og ikke forstår ordenes betydning, kan man heller ikke si noe om setningen er grammatisk eller ikke, og man kan ikke umiddelbart gjenkjenne grammatiske mønster. Fiengo (2003) er inne på noe av det samme når han diskuterer syntaktisk flertydige ordsekvenser som *Flying planes can be dangerous*:

> [I]f our linguistic intuitions are conscious states that we may report, then we have linguistic intuitions that sentences may have more than one meaning, but we do not have linguistic intuitions that sentences may be assigned more than one structure, although, in particular cases, some linguists may have hunches along these lines. (s. 257)

Den syntaktiske strukturen er et resultat av analyse, og denne er avhengig av forståelse av setningen og de enkelte ordenes betydning.

Platzacks (1998) analyser bygger på intuitive vurderinger og generalisering over setninger, som er (abstraksjoner over) produkter av språkbruk, og de gjøres med grunnlag i det generative metaspråket. Det finnes (per i dag) ikke noe alternativ til at modellen av den syntaktiske modulen må bygge på generaliseringer over språkbruksprodukter som lingvisten selv og/eller informanter oppfatter som (u)akseptable, i alle fall ikke som kan si noe fornuftig om dette på et slikt detaljnivå som det gjøres i dagens

syntaksforsking. Det er informanters intuisjon og språkviteres analytiske tenking som må avgjøre om konkrete eksempler er instansieringer av abstrakte variabler. I Chomsky (1965), som markerer den mentale vendinga i generativ grammatikk, brukes det heller ingen andre data enn eksempelsetninger og intuitive vurderinger av disse.

Et lingvistisk metaspråks utforming bestemmes i stor grad av de andre vitenskapelige domenene det teoretisk rammeverket relateres til, og for generativ grammatikks vedkommende er dette mest direkte komputasjonssystemer som bygger på formale språk, selv om disse indirekte knyttes til mentale tilstander (*states*). Termer som «computation», «computational system», «command», «copying», «crash» «deletion» «derivation», «indexing», «input», «interface» «operation», «movement», «output» og «state», som alle er sentrale i Chomsky (1995), viser den nære relasjonen til datamaskiner og formale språk. Den grunnleggende analogien er som nevnt HJERNEN ER EN DATAMASKIN.

Vektlegginga av abstrakte variabler i et komputasjonelt system, slik vi kjenner det fra formale språk, er også med på å forklare den generative lingvistikkens fokus på maksimalt generelle prinsipper. Grunnlaget for å postulere disse prinsippene er en hypotese om at grammatikk er for komplekst til at det kan læres uten å postulere en spesialisert medfødt språkmodul i hjernen. En slik medfødt språkmodul må nødvendigvis være universell, og må dermed beskrives gjennom generelle prinsipper som er gyldige for alle naturlige språk.

Kognitiv lingvistikk

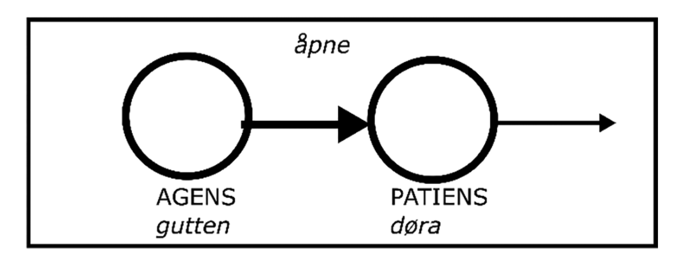
I kognitiv lingvistikk har den kognitive dimensjonen ved språk vært det viktigste perspektivet, samtidig som man har betont de kognitive representasjonene som basert på språklige ytringer (det Langacker [2008] kaller *usage events*). I tillegg understrekes det at språklige enheter er konvensjonelle koplinger av uttrykk og innhold (Langacker, 1987, s. 62). I seinere år har vi også sett noe av ei sosial vending i den kognitive lingvistikken, og vi har fått tilnærminger der den sosiale dimensjonen har blitt en mer integrert del i analysene (se f.eks. Croft, 2009; Harder, 2010; Möttönen, 2016; Zlatev, 2016).

Til skilnad fra generativ grammatikk postulerer man i kognitiv lingvistikk ikke noen autonom, spesialisert språkmodul, men forsøker å forstå språk som en del av våre generelle kognitive evner. Dermed blir forholdet mellom språkbrukeren og verden sentralt. Metagrammatikken er her ikke et lukka system, men et forsøk på å reflektere hvordan vi som mennesker med mer eller mindre samme kognitive utrustning konseptualiserer verden. Persepsjon er dermed også viktig som grunnlag for slik konseptualisering, og den dominerende analogien i kognitiv lingvistikk er at BETYDNING ER ROMLIG ORGANISERING. Det er ikke tilfeldig at det opphavlige navnet på Langackers (1987) kognitive grammatikk var *space grammar* (Langacker, 1982). I kognitiv grammatikk tenker man seg at språklige uttrykk betegner ting som eksisterer i mentale rom, dvs. situasjoner slik de begripes av språkbrukerne. Mentale rom kan være virkelighetstro modeller av faktiske situasjoner i verden, men de kan også være fiktive rom. Lingvistisk er det ikke noen prinsipiell skilnad mellom virkelighetstro mentale rom og fiktive mentale rom, og språkbrukere kan blande ulike mentale rom i konkrete ytringer (Taylor, 2002, s. 72).

I kognitiv lingvistikk er utgangspunktet for analysene i større grad semantisk enn syntaktisk, og man legger stor vekt på hvordan betydning bygger på språkbrukernes (dels ulike) erfaringer av verden fra sine kroppslige perspektiver. De språklige analysene relateres til fenomenologi og psykologi (særlig gestaltpsykologi), og man er opptatt av generelle kognitive evner som assosiasjon, sammenligning, kategorisering, abstraksjon, komposisjon og memorering som grunnlag for språk. Det grammatiske metaspråket er utvikla med grunnlag i relasjonene til disse vitenskapelige domenene, noe som skaper et annet grunnlag for den analytiske tenkinga som ligger til grunn for denne metagrammatikken. Like fullt bygger også kognitiv lingvistikk *i hovedsak* på generalisering over språklige ytringer, noe som selvfølgelig ikke utelukker evidens fra psykologiske eksperiment o.l.

Om vi tar Langackers kognitive grammatikk (1987, 1991, 2008) som eksempel, består metaspråket her av begreper som i stor grad viser relasjonene til de andre vitenskapelige domenene og av diagrammer som beskriver semantiske strukturer som romlige relasjoner. Langacker (2008, s. 10) understreker at disse diagrammene er av heuristisk karakter, og at man har en fenomenologisk tilnærming til språklig betydning.

Språklig betydning forstås som språbrukernes konseptualisering av verden, og analyser av språklige strukturer må dermed gjøres med utgangspunkt i dette. Innafor kognitiv grammatikk kan eksempelsetningen vår, *Nå åpner gutten døra*, analyseres som følger:

Figur 2. Kognitiv analyse av setningen *Nå åpner gutten døra*.

Diagrammet i figur 2 tar for seg noen sentrale aspekter ved det konseptuelle innholdet i setningen. Det skilles i kognitiv grammatikk grunnleggende mellom relasjoner og ting, og et verb som *åpne* gir tilgang til en mentalt rom med en relasjon mellom to deltakere, *gutten* og *døra*. Disse deltakerne har ulike roller i prosessen, og det er disse deltakerne det språklige uttrykket retter oppmerksomheten mot i det mentale rommet som åpnes. Å rette oppmerksomheten mot noe mot en bakgrunn av noe annet er en grunnleggende kognitiv ferdighet, og subjekt-objekt-distinksjonen forstås i kognitiv grammatikk som et tilfelle av en trajektor (primærdeltaker) og et landmerke (sekundærdeltaker) i et mentalt rom. Deltakerne muliggjør den relasjonen verbet beskriver, og fungerer som tilgangspunkter til prosessen i det mentale rommet. Subjektet er den deltakeren oppmerksomheten primært rettes mot, og fungerer som startpunkt for den mentale oppbygginga av relasjonen. Skilnaden mellom subjekt og objekt oppstår ved at deltakerne fungerer henholdsvis som primært og sekundært referansepunkt i oppbygginga av relasjonen i det mentale rommet (Langacker, 2008, s. 517).

Som vi ser, bygger den kognitive analysen på hvordan setningens semantiske struktur begripes gjennom det metaspråket man opererer med. I tillegg til at strukturen beskrives som et mentalt rom der ting (deltakere) har relasjoner til hverandre, illustrerer diagrammet det som

kalles en handlingskjede (*action chain*), med subjektet som hodet til denne kjeden. Agens overfører energi til patiens, som påvirkes som følge av energioverføringa.

På samme måte som Chomsky (1965) inneholder heller ikke Langackers (2008) innføring i kognitiv grammatikk andre data enn eksempelsetninger og analyse av disse med grunnlag i intuitive vurderinger, men siden det grammatiske metaspråket er av en helt annen karakter enn Chomskys, får også analysen et annet fokus.

Kognitiv lingvistikk har, som nevnt, i hovedsak blitt relatert til fenomenologi og psykologi, men det finnes også forsøk på å relatere språklige strukturer direkte til deres nevrologiske grunnlag. Et eksempel er Lambs (1999) nevrokognitive tilnærming som opererer med et metaspråk som i alle fall delvis er relatert til nevrologi, og argumenterer for et skille mellom en slik tilnærming på den ene sida og det han kaller analytisk lingvistikk på den andre. Analytisk lingvistikk karakteriseres som språkvitenskapelige analyser som bygger på generaliseringer over språklige ytringer (som Lamb kaller tekster), og som dermed fokuserer på produksjon (eller «output»). Problemet med å dra et slikt skarpt skille som Lamb gjør, er imidlertid at han også selv *i hovedsak* bygger på innsikter fra det han selv kaller analytisk lingvistikk, dvs. innsikt som er vunnet gjennom lingvisters generaliseringer over språklige ytringer. Å spørre hvordan grunnlaget for språk er nevrologisk implementert i hjernen, er selvfølgelig et svært interessant spørsmål, men nevrologien er per i dag svært langt unna å kunne operere på samme detaljnivå i språklige analyser som det den analytiske lingvistikken er i stand til. På nevrologisk grunnlag å kunne si noe om språklig *betydning* er også i prinsippet umulig, siden betydning er et fenomen som bare kan oppleves i bevisstheten til den enkelte språkbruker. Som Searle (1992) argumenterer for, har bevissthet og intensjonalitet en (inter)subjektiv ontologi, som ikke kan reduseres til et nevrologisk tredjepersonsperspektiv.

Systemisk-funksjonell lingvistikk

Til slutt i denne delen skal vi se nærmere på Hallidays (2014) systemisk-funksjonelle lingvistikk, som bygger på de grunnleggende ideene

at språklig mening er menneskelig erfaring og samhandling og at tekster er meningsfulle valg fra språksystemet. Det grunnleggende spørsmålet for Halliday er hva vi *gjør* med språket, og hvordan det fungerer i kollektivet av språkbrukere. Således kan vi si at studieobjektet språk hos Halliday først og fremst studeres fra et sosialt perspektiv. Språket er noe språkbrukerne har tilgang til gjennom deltakelse i felles situasjoner og i kulturer der mening skapes, mens forholdet mellom verden og den enkelte språkbrukers konseptualisering av denne i mindre grad tematiseres, i alle fall ikke eksplisitt.

Det grammatiske metaspråket bygger på at språket utfører tre grunnleggende funksjoner: (i) Det muliggjør representasjoner av vår ytre og indre verden (den ideasjonelle metafunksjonen), (ii) det muliggjør utveksling av informasjon, varer og tjenester (den mellompersonlige metafunksjonen) og (iii) det gjør oss i stand til å kombinere disse funksjonene i tekster (den tekstuelle metafunksjonen). En systemisk-funksjonell analyse av vår eksempelsetning, *Nå åpner gutten døra*, kan se ut som i tabell 1.

Tabell 1. Systemisk-funksjonell analyse av setningen *Nå åpner gutten døra.*

	Adjunkt	**Finitt/predikator**	**Subjekt**	**Komplement**
	Nå	*åpner*	*gutten*	*døra*
Ideasjonell metafunksjon	Tid	Materiell	Aktør	Målobjekt
Mellompersonlig metafunksjon		Modus		
Tekstuell metafunksjon	Tema	Rema		

I basisanalysen øverst i tabellen skilles det mellom det finitte verbet, som også fungerer som denne setningens predikator, og leddtypene subjekt, komplement og adjunkt (jf. Andersen & Holsting, 2015). Subjekt og komplement(er) er i den ideasjonelle metafunksjonen deltakere i den prosessen predikator uttrykker. I eksempelet er verbet *åpne* predikator, og dette er en materiell prosess med to deltakere. Materielle prosesser er språkliggjøring av handlinger og hendelser i den ytre verden, de krever energi for å gjennomføres og de uttrykker gjerne en endring (som kan skje over tid) i den ytre verden. *Gutten* fungerer som Aktør, dvs. den deltakeren som utfører prosessen, mens *døra* er Målobjekt, i dette tilfellet den deltakeren som påvirkes og endrer posisjon som følge av

Aktørens handling. Adjunktet *nå* uttrykker noe om tidsomstendighetene for prosessen. Som vi ser, er analysen av denne metafunksjonen ikke ulik handlingskjeden som beskrives i det kognitive diagrammet i figur 2, og med en term fra den systemisk-funksjonelle analysen kan vi si at den kognitive analysen i hovedsak legger vekt på den ideasjonelle metafunksjonen.

Den systemisk-funksjonelle analysen fokuserer imidlertid også på to andre meningsdimensjoner ved setningen. Finitt verb og subjekt utgjør til sammen det som i systemisk-funksjonell grammatikk kalles setningens modus, og moduselementet er kjernen i den mellompersonlige betydningen som uttrykkes. Mens det finitte verbet forankrer prosessen i tid og/eller modalitet i forhold til ytringssituasjonen, er subjektet det leddet som gjør det mulig for oss å ta stilling til setningsinnholdet, jf. det latinske *subjicere* «ligge til grunn». Moduselementet er det som gjør setningsinnholdet argumenterbart, og det er avgjørende for om setningen uttrykker et utsagn, et spørsmål eller ei oppfordring. I vårt eksempel er *åpner gutten* moduselement, og siden vi har et ledd som ikke er et spørreord i forfeltet, tolkes dette som et utsagn.

I den tekstuelle metafunksjonen er distinksjonen mellom tema og rema sentral. Tema er setningens utgangspunkt i konteksten, mens rema er det som sies om temaet. Det gir liten mening å analysere tema og rema i isolerte setninger; det interessante er hvordan valg av tema utvikler seg i en tekst, og denne metafunksjonen understreker dermed den systemisk-funksjonelle lingvistikkens vektlegging av *tekster* (eller diskurs) som studieobjekt.

Også i systemisk-funksjonell lingvistikk styres analysene av perspektivet på studieobjektet, dominerende analogier og grammatisk metaspråk. Autentiske tekster analyseres for å avdekke hvilke valg fra det leksikogrammatiske systemet som ligger til grunn for meningskonstruksjonen i ulike kontekster. I likhet med de andre teoretiske rammeverka vi har diskutert, er det således ingen tvil om at denne metagrammatikken bygger på generalisering over språklige ytringer (tekster eller diskurs), men det analytiske metaspråket gir analyser med vekt på hvordan språket brukes i sosial samhandling i ulike kontekster.

Systemisk-funksjonell lingvistikk har det til felles med kognitiv lingvistikk at man legger stor vekt på semantikk. Til skilnad fra det kognitive paradigmet opererer man imidlertid ikke med konseptuelle strukturer som er uavhengige av språk. For Halliday er kunnskap (*knowledge*) det samme som språklig mening, og «experience is the reality that we construe for ourselves by means of language» (Halliday & Matthiessen, 1999, s. 3). For Halliday bygges all kunnskap opp i semiotiske system, og språket er det mest sentrale av disse systema.

Konklusjon

I språkvitenskapelig analytisk tenking opererer man med system av begreper som gjennom høy presisjonsgrad muliggjør teoretiske beskrivelser på grunnlag av intuitiv forståelse av språklige ytringer. I disse teoretiske beskrivelsene settes ytringer og ytringsmuligheter inn i en helhetlig forståelsesramme, og de relateres til ulike beslekta vitenskapelige domener. At lingvistikk grunnleggende sett handler om generalisering over og analyse av språklige ytringer, understrekes av felles kategorier som de grunnleggende ordklassene verb og substantiv. Samtidig varierer det hvorvidt man snakker om prosesser, ting og deltakere, eller om syntaktiske kategorier som defineres på grunnlag av distribusjon. Prosesser og deltakere kan relateres både til sosiale handlinger og mentale rom, mens distribusjonskategorier kan komputeres av en datamaskin. Ulike metaspråk gir således ulike perspektiver på språk som fenomen, og de ulike tilnærmingene kan både utfylle hverandre og stå i motstrid til hverandre.

Kan man så si noe generelt om de analyseprosessene som ligger til grunn for teoretiske beskrivelser i språkvitenskapen? Som tidligere nevnt er analytisk tenking gjerne en stegvis prosess der de ulike stegene er eksplisitte og bygger på hverandre, og de ulike stegene i språkvitenskapelige analyser har etter mitt syn mye til felles med en del av stegene i fenomenologisk metode, slik disse presenteres av Schmicking (2010, s. 39, s. 50). Selv om stegene i praksis vil kunne gli over i hverandre, vil språkvitenskapelig analyse typisk inneholde følgende tre steg:

1. Intuitiv oppfatning av og forståelse av ytring(ene) som skal analyseres
2. Analyse av ytring(ene)
   - generalisering av eksemplar som typer
   - beskrivelse av deler og helheter
   - beskrivelse av syntagmatiske og paradigmatiske relasjoner internt i komplekse enheter
   - beskrivelse av relasjoner mellom enheter
3. Teoretisk beskrivelse gjennom metaspråk (eksplikasjon), og teoretisk forståelse av ytringene i relasjon til teorien som helhet.

Merk at det ikke er intendert noen rekkefølge mellom de punktene som er spesifisert under steg 2. Disse operasjonene vil i stor grad foregå parallelt. Som vi ser, er intuitiv forståelse grunnlaget for at analyser skal kunne komme i gang (steg 1), og vi bygger her på før-teoretisk deltaker-forståelse. Analyser bygger i sin tur på analytisk tenking, der den analyserende innordner eksemplar i typer og klargjør syntagmatiske og paradigmatiske relasjoner internt i komplekse enheter og relasjoner mellom enheter. Teoretiske beskrivelser og generaliseringer gjennom metaspråk gir oss innsikt i hvordan ytringene som studeres, kan forstås i relasjon til den helhetlige teoretiske modellen man har valgt for analysen.

Avslutning

I denne artikkelen har det blitt vist hvordan språkvitenskapen kan karakteriseres som en forståelsesbasert analytisk vitenskap. Og siden forståelse er en relasjon til andres koplinger av representasjonelt innhold til uttrykk, er det også argumentert for at det normative ved språk er grunnleggende for felles forståelse. I tillegg til denne sosiale dimensjonen har språk også en kognitiv dimensjon. Uten kognitive erfaringer av en felles fysisk verden som motiverer de konseptuelle strukturene i språklige representasjoner, kan ikke normer etableres. Normene må også læres av det enkelte individ, og de individuelle representasjonene av normene kan variere noe mellom ulike språkbrukere, som kan ha

mer eller mindre idiolektiske trekk. Like fullt er forståelse *felles* forståelse som bygger på normer.

Den før-teoretiske intuitive forståelsen man tilegner seg som medlem av et språksamfunn, er et nødvendig, men ikke tilstrekkelig grunnlag for de analytiske prosessene som gjør at man kan gå fra bruk *av* språket til vitenskapelig viten *om* språket. Mens intuitive tankeprosesser er automatiske, raske, implisitte og styrt av vaner, er analytiske prosesser viljesstyrte, mer tidkrevende og anstrengende, gjerne trinnvise og mer fleksible. Gjennom refleksiv rekonstruerende analyse kan den intuitive forståelsen vår av språklige ytringer gjøres eksplisitt fra ulike perspektiver i ulike teoretiske tilnærminger. Samtidig er det normative også et viktig grunnlag for analysenes vitenskapelige etterprøvbarhet. Selv om normene for metaspråk som brukes i vitenskapelig beskrivelse er mer eksplisitte enn normer som regulerer hverdagsspråket, er de ikke vesensforskjellige: Det er avgjørende for etterprøvbarhet at det språkvitenskapelige metaspråket deles i det språkvitenskapelige samfunnet. Noe alternativ til intersubjektiv etterprøvbarhet finnes ikke i en forståelsesbasert analytisk vitenskap som lingvistikken, og det er dermed avgjørende at metaspråk defineres så presist som mulig. I tillegg er det selvfølgelig avgjørende at datagrunnlaget og trinnene i analysen beskrives nøyaktig.

Ulike perspektiver på studieobjektet språk og på forholdet mellom språk, språkbruker og verden, ulike analogier og ulike relasjoner til beslekta vitenskapelige domener gir ulike metaspråk og dermed ulike teoretiske rammeverk. Dette kan være et fruktbart utgangspunkt for utforsking av språk fra ulike perspektiver. Kvalitativ språkvitenskapelig analyse er et sentralt grunnlag for så ulike ting som utforming av hypoteser om språkrelatert nevrologi, språkrelatert psykologi, utvikling av språkteknologi, studier av språklig meningsskaping, kommunikasjon og lese- og skriveopplæring. Derfor er slik analyse også verdt å praktisere, og det er ingen grunn til å si at det hverken er biologi, nevrologi, psykologi eller sosiologi som er språkvitenskapens kjerneanliggende. Språkvitenskapen kan relateres til disse disiplinene, men det er like fullt kvalitativ analyse av språklige ytringer som er språkvitenskapens kjerne.

Abstract

Which kind of science is linguistics? In linguistics, we cannot escape intuitive understanding of linguistic utterances. It is therefore argued that linguistics has an intuitive basis that is common to all theoretical frameworks. At the same time, however, linguistics as a science can best be described as analytical, with qualitative linguistic analysis as the most important basis. The relationship between analyses and the intuitions on which they are based is a relationship that is rarely explicitly discussed, and the aim of this article is to shed light on how these concepts can be understood in relation to each other in linguistics, and what psychological research can tell us about intuitive and analytical thought processes. The article also discusses what different theoretical frameworks have in common and how they differ from each other through different analytical concepts.

Tor Arne Haugen
Høgskulen i Volda
Postboks 500
NO-6101 Volda
Tor.Arne.Haugen@hivolda.no

Litteratur

Andersen, T. H. & Holsting, A. E. M. (2015). *Teksten i grammatikken*. Syddansk universitetsforlag.

Apel, K.-O. (1979). The common presuppositions of hermeneutics and ethics: Types of rationality beyond science and technology. *Research in Phenomenology*, *9*(1), 35–53. https://doi.org/10.1163/156916479X00039

Bargh, J. A. & Morsella, E. (2008). The unconscious mind. *Perspectives on Psychological Science*, *3*(1), 73–79. https://doi.org/10.1111/j.1745-6916.2008.00064.x

Bartsch, R. (1987). *Norms of language. Theoretical and practical aspects*. Longman.

Bartsch, R. (2002). *Consciousness emerging: The dynamics of perception, imagination, action, memory, thought and language*. John Benjamins.

Bruner, J. (1960). *The process of education*. Harvard University Press.

Chomsky, N. (1957). *Syntactic structures*. Mouton.

Chomsky, N. (1965). *Aspects of the theory of syntax*. The MIT Press.

Chomsky, N. (1995). *The minimalist program*. The MIT Press.
Croft, W. (2001). *Radical construction grammar: Syntactic theory in typological perspective*. Oxford University Press.
Croft, W. (2009). Toward a social cognitive linguistics. I V. Evans & S. Pourcel (Red.), *New directions in cognitive linguistics* (s. 395–420). John Benjamins.
Devitt, M. (2006). Intuitions in linguistics. *The British Journal for the Philosophy of Science*, *57*(3), 481–513. https://doi.org/10.1093/bjps/axl017
Donald, M. (1991). *Origins of the modern mind. Three stages in the evolution of culture and cognition*. Harvard University Press.
Eysenck, M. W. & Keane, M. T. (2015). *Cognitive psychology: A student's handbook*. Psychology Press.
Fiengo, R. (2003). Linguistic intuitions. *The Philosophical Forum*, *34*(3–4), 253–265. https://doi.org/10.1111/1467-9191.00138
Firth, J. R. (1950). Personality and language in society. *The Sociological Review*, *42*(1), 37–52. https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1950.tb02460.x
Frensch, P. A. & Rünger, D. (2003). Implicit learning. *Current Directions in Psychological Science*, *12*(1), 13–18. https://doi.org/10.1111/1467-8721.01213
Gibson, J. J. & Gibson, E. J. (1955). Perceptual learning: Differentiation or enrichment? *Psychological Review*, *62*(1), 32–41. https://doi.org/10.1037/h0048826
Goldberg, A. E. (1995). *Constructions: A construction grammar approach to argument structure*. University of Chicago Press.
Habermas, J. (1979). *Communication and the evolution of society*. Beacon Press.
Halliday, M. A. K. (2014). *Introduction to functional grammar* (4. utg.). Routledge.
Halliday, M. A. K. & Matthiessen, C. M. I. M. (1999). *Construing experience through meaning: A language-based approach to cognition*. Continuum.
Harder, P. (1996). *Functional semantics: A theory of meaning, structure and tense in English*. Mouton de Gruyter.
Harder, P. (2010). *Meaning in mind and society: A functional contribution to the social turn in cognitive linguistics*. Mouton de Gruyter.
Heidegger, M. (1962). *Being and time* (J. Macquarrie & E. Robinson, Overs.). Harper & Row. (Opprinnelig utgitt 1927)
Itkonen, E. (1978). *Grammatical theory and metascience: A critical investigation into the methodological and philosophical foundations of «autonomous» linguistics*. John Benjamins.
Itkonen, E. (1981). The concept of linguistic intuition. I F. Coulmas (Red.), *A festschrift for native speaker* (s. 127–140). Mouton de Gruyter.
Itkonen, E. (2005). *Analogy as structure and process*. John Benjamins.
Itkonen, E. (2008). The central role of normativity in language and linguistics. I J. Zlatev, T. Racine, C. Sinha & E. Itkonen (Red.), *The shared mind: Perspectives on intersubjectivity* (s. 279–306). John Benjamins.

Itkonen, E. (2019). Concerning the scope of normativity. I A. Mäkilähde, V. Leppänen & E. Itkonen (Red.), *Normativity in language and linguistics* (s. 29–67). John Benjamins.

Kahneman, D. (2003). A perspective on judgment and choice: Mapping bounded rationality. *American Psychologist*, *58*(9), 697–720. https://doi.org/10.1037/0003-066X.58.9.697

Lamb, S. M. (1999). *Pathways of the brain: The neurocognitive basis of language*. John Benjamins.

Langacker, R. W. (1982). Space grammar, analysability, and the English passive. *Language*, *58*(1), 22–80. https://doi.org/10.2307/413531

Langacker, R. W. (1987). *Foundations of cognitive grammar: Theoretical prerequisites*. Stanford University Press.

Langacker, R. W. (1991). *Foundations of cognitive grammar: Descriptive application*. Stanford University Press.

Langacker, R. W. (2008). *Cognitive grammar: A basic introduction*. Oxford University Press.

Lewis, D. (1969). *Convention: A philosophical study*. Harvard University Press.

Liebermann, M. D. (2000). Intuition: A social cognitive neuroscience approach. *Psychological Bulletin*, *126*(1), 109–137. https://doi.org/10.1037/0033-2909.126.1.109

Marantz, A. (2005). Generative linguistics within the cognitive neuroscience of language. *The Linguistic Review*, *22*, 429–445. https://doi.org/10.1515/tlir.2005.22.2-4.429

Matthiessen, C. M. I. M., Teruya, K. & Lam, M. (2010). *Key terms in systemic functional linguistics*. Continuum.

Mondal, P. (2014). *Language, mind and computation*. Palgrave Macmillan.

Myers, D. G. (2002). *Intuition: Its powers and perils*. Yale University Press.

Myers, D. G. (2010). Intuition's powers and perils. *Psychological Inquiry*, *21*(4), 371–377. https://doi.org/10.1080/1047840X.2010.524469

Mäkilähde, A., Leppänen, V. & Itkonen, E. (2019). Norms and normativity in language and linguistics: Basic concepts and contextualisation. I A. Mäkilähde, V. Leppänen & E. Itkonen (Red.), *Normativity in language and linguistics* (s. 1–28). John Benjamins.

Möttönen, T. (2016). *Construal in expression: An intersubjective approach to cognitive grammar* [Doktoravhandling, Helsingfors universitet]. http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-1902-5

Neisser, U. (1963). The multiplicity of thought. *British Journal of Psychology*, *54*(1), 1–14. https://doi.org/10.1111/j.2044-8295.1963.tb00857.x

Platzack, C. (1998). *Svenskans inre grammatik: Det minimalistiska programmet*. Studentlitteratur.

Porter, S. E. & Robinson, J. C. (2011). *Hermeneutics: An introduction to interpretive theory*. Eerdmans.

Reber, A. S. (1967). Implicit learning of artificial grammars. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, *6*(6), 855–863. https://doi.org/10.1016/S0022-5371(67)80149-X

Saussure, F. (1983). *Course in general linguistics*. Duckworth.

Schmicking, D. (2010). A toolbox of phenomenological methods. I S. Gallagher & D. Schmicking (Red.), *Handbook of phenomenology and cognitive science* (s. 35–55). Springer.

Searle, J. R. (1992). *The rediscovery of the mind*. The MIT Press.

Simon, H. A. (1992). What is an «explanation» of behavior? *Psychological Science*, *3*(3), 150–161. https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.1992.tb00017.x

Stanovich, K. E. & West, R. F. (2000). Individual differences in reasoning: Implications for the rationality debate? *Behavioral and Brain Sciences*, *23*(5), 645–665. https://doi.org/10.1017/S0140525X00003435

Talmy, L. (2007). Foreword. I M. Gonzalez-Marquez, I. Mittelberg, S. Coulson & M. J. Spivey (Red.), *Methods in cognitive linguistics* (s. XI–XXI). John Benjamins.

Taylor, J. R. (2002). *Cognitive grammar*. Oxford University Press.

Tomasello, M. (2008). *Origins of human communication*. The MIT Press.

Wittgenstein, L. (2009). *Philosophical investigations* (G. E. M. Anscombe, P. M. S. Hacker & J. Schulte, Overs., 4. utg.). Wiley-Blackwell. (Opprinnelig utgitt 1953)

Zlatev, J. (2016). Turning back to experience in cognitive linguistics via phenomenology. *Cognitive Linguistics*, *27*(4), 559–572. https://doi.org/10.1515/cog-2016-0057

The Measurement of Text Quality

Eivor Finset Spilling

Abstract: This article discusses a type of study that is based on the naturalistic view of science, but where the object of inquiry is texts – man-made products of meaning. A specific study of texts written by beginning writers is used as a starting point for discussion. This study applies quantitative methods and measures meaningful structures and the quality of the texts through objective and systematic inquiry. This contrasts with the view of the interpretivist tradition, usually related to a more qualitative research approach, that emphasizes interpretation of texts. The following question is explored: How can a quantitative analysis of text quality handle meaningful structures in text? The article discusses the role of language and the researcher in the making of the analytic categories and in the coding of the texts. Further, the article highlights both the necessity of interpretation and understanding through language, and the procedures offered by quantitative methods to address this.

Keywords: interpretivism, naturalism, meaning, measurement, text quality

Introduction[1]

Texts are important objects of study in different research fields. Underlying assumptions about science will guide how texts are handled and how they are understood as an object of study. Two main approaches can be distinguished: In an interpretivist tradition the researcher typically seeks to understand and interpret the potential meaning in the text through a dialogic process (Gadamer, 2004). In a naturalist tradition, on the other hand, where aims and methods build on ideals from the natural sciences,

1 I would like to thank Vibeke Rønneberg, Wenke Mork Rogne and an anonymous reviewer for reading and commenting an earlier version of the article.

Citation of this chapter: Spilling, E. F. (2021). The Measurement of Text Quality. In T. A. Haugen, S.-A. Myklebost, S. J. Helset, & E. Brunstad (Eds.), *Språk, tekst og medvit* (pp. 47–66). Cappelen Damm Akademisk. https://doi.org/10.23865/noasp.146

text analysis will typically entail some kind of quantification of text features. In a quantitative study of texts, the combination of an object of inquiry that is a man-made product of meaning, and methods originally designed for empirical and objective investigation, can lead to a tension that is worth reflection. The aim of the article is to discuss this tension in relation to a text material where it is particularly pronounced, namely in a study of the texts of young writers.

As a point of departure for the discussion, a specific study of text quality of beginning writers' stories (Spilling et al., 2021) will be discussed. This study applies quantitative methods while investigating the written performance of first graders, both through analysis of different text features and through a score of holistic text quality. The analysis involves both counting of meaningful structures in the texts and judgments of the quality of the texts, and according to a naturalist ideal this should be done objectively. But is it possible to conduct such analyses without any interpretation? This issue is especially relevant when analysing texts written by very young writers, as they do not yet master all writing conventions. In such cases, the analysis can for instance include decisions about whether marks on a paper are meaningful text or scribbles that do not convey meaning. With this as a backdrop, the specific problem to be discussed in this article is: How can a quantitative analysis of text quality handle meaningful structures in text?

The first section of the paper will outline some general features of the naturalist and interpretivist traditions. The proceeding section concerns text quality within writing research, and briefly presents the example study with its measures and how this study relates to the different philosophical schools, specifically through its methods. Then the process of quantifying meaningful structures will be discussed in light of the different views of science represented by naturalism and interpretivism. It will be argued that interpretation and understanding through language is an important foundation for the analysis in studies of text quality influenced by naturalism. Further, it will be demonstrated that rigorous work with explicit coding rules and double rating in analysis of features that to a high degree demand interpretation, is the way that such studies secure transparency, objectivity and replicability.

Philosophical discussions within the social sciences[2]

Naturalism

The view that the social sciences should adopt the ideals from the natural sciences can be named naturalism (Gorton, 2010). The adherents will claim that the social sciences should have the same aims and methods as the natural sciences. This implies that the social sciences should be empirical, seek to find lawlike causal explanations and be value neutral (Gorton, 2010). Being empirical is in this context related to the possibility of testing a theory. The social phenomena studied must be operationalized in a way that makes them possible to measure. This can often imply that phenomena are reduced to smaller parts, like different variables that constitute hypotheses and research questions (Creswell & Creswell, 2018). Observations and experiments can then be conducted to test hypotheses, which again can contribute to the construction and testing of theories. From a naturalist view, theories should give causal explanations of social phenomena. These explanations should be as general as possible, ideally lawlike generalizations, explaining different kinds of phenomena. Value neutrality refers to the claim that scientific evidence cannot imply moral evaluations (Gorton, 2010). Further, external values like the interest of the researcher should not influence the data analysis and the testing of hypotheses and theories. This reflects the view that the object of study can be investigated objectively.

Philosophical worldviews, like naturalism, represent some broad philosophical assumptions that guide the practice of research (Creswell & Creswell, 2018). Philosophical worldviews are interconnected with research designs and research methods, and one way of describing this relation is that these three components inform the overall research approach, which can be qualitative, quantitative or mixed methods (Creswell & Creswell, 2018). Frequently, the philosophical foundation will imply a specific research approach (Creswell & Creswell, 2018). When researchers bring with them naturalist assumptions about the

2 For practical reasons the term "social sciences" is used. This also includes what often is called the humanities.

world, they also tend to apply quantitative designs and quantitative research methods. Typical quantitative designs are experiments and surveys. Quantitative methods for collecting data usually imply specification of the information to be collected in advance, with for instance predetermined and closed-ended questioning, and quantitative analysis and interpretation are typically statistical (Creswell & Creswell, 2018). Different designs and methods are often related to a specific philosophical worldview because the philosophy postulates what warrantable knowledge is, and some methods are often viewed as more suitable than others to obtain this kind of knowledge (Bryman, 1984). According to a naturalist philosophy, knowledge should be objective and replicable, and it should concern the relationship among variables, and generally, quantitative methods are appropriate to provide this kind of knowledge.

Interpretivism

A completely different view of the social world and the social sciences than the one advocated by naturalism, is represented by interpretivism. This tradition points out that the social world consists of phenomena related to human beings, and that these phenomena always carry meaning (Gorton, 2010). According to this tradition, the social sciences should aim at understanding the meanings surrounding us and not strive for making causal explanations. When investigating the social world, attention should be directed to human actions – and to intentions and beliefs underlying these actions and the context out of which these actions arise (Gorton, 2010).

Interpretivism is related to the philosophical movement of phenomenology, which is concerned with how phenomena appear to us – how objects, activities and events appear to consciousness (Moran, 2002). To investigate how the world manifests itself to us is only possible through ourselves, through the first-person point of view. This contrasts with the naturalist ideal of an objective third-person perspective. The phenomenological tradition does not reject the existence of an objective world, but argues that our experience of what exists in the natural world is not an exact copy of this (Moran, 2002). Objects from the natural world are

not seen as isolated objective elements. On the contrary, they are perceived through our consciousness, through intentionality, a directedness towards the objects (Moran, 2002). For instance, when reading a book, the reader does not experience the book from the outside. Rather, the reader intuitively knows how to handle the book as an object and directs her attention to its content. When reading, the reader experiences both the book object and the meaning of the text through her perception and cognitive abilities. Thus, in the phenomenological tradition there is not a strict division between subjects and objects as we find it in naturalism.

Another important philosophical tradition within interpretivism is hermeneutics, which is concerned with interpretation and understanding. Gadamer (2004) seeks to clarify the conditions that enable human understanding, and he uses texts as a point of departure for his theory presented in *Truth and Method* (*Wahrheit und Methode*) from 1960. Understanding, Gadamer (2004) claims, always happens from a point of view – a *horizon*. The horizon of an interpreter is decided by her prejudices, the conscious and unconscious attitudes, beliefs and knowledge that she brings with her. The horizon is not static, rather it is constantly in the process of being formed, and tradition is important in this shaping. Gadamer (2004) writes:

> Every encounter with tradition that takes place within historical consciousness involves the experience of a tension between the text and the present. The hermeneutic task consists in not covering up this tension by attempting a naive assimilation of the two but in consciously bringing it out. (p. 305)

To explore the tension, the interpreter has to project the horizon of the text – try to find out what the text claims and take a stand on these claims. The interpreter should enter into a dialogue with the text where initial prejudices are questioned, and where true prejudices are sought for. Then the horizons of the interpreter and the text can fuse, and understanding about the subject matter may be achieved (Gadamer, 2004). This fusion implies that the horizon of the interpreter has been altered and expanded, and that the interpreter understands better than before.

The hermeneutic circle, which describes the interaction between the parts and the whole, plays an important role in the process of

understanding. In traditional hermeneutics concerned with interpreting and searching for the truth of authoritative, e.g. religious, texts, the hermeneutic circle refers to the relation between the parts and the whole of a text. In Gadamer's theory (2004) the whole is not restricted to a text, but points to the horizon, in which the understanding takes place. He emphasises that "all understanding inevitably involves some prejudice" (Gadamer, 2004, p. 272). Our intellectual basis, our horizon, will guide a preliminary understanding of the parts, and the meaning of the parts will again affect the understanding of the whole, and this interaction between the parts and the whole will continue until we experience that they constitute a coherent unity of meaning. Language is also a central part of Gadamer's work on understanding: "[*L*]*anguage is the universal medium in which understanding occurs*" (Gadamer, 2004, p. 390, emphasis in original). It is language that enables the interpreter to experience the unity of meaning, that is, that enables the text to speak in a way that it makes sense to the interpreter. The inner dialogue takes place in language – we need language to investigate texts, as well as all other objects representing human activity.

Interpretivism, incorporating insights from phenomenology and hermeneutics, is a tradition that typically applies qualitative designs and methods. The relation between interpretivism and a qualitative research approach, just as the association between naturalism and quantitative research, is a tendency and not a strict relationship (Bryman, 1984). In studies of social phenomena, observation and interviews are often used, because they can give rich data (Bryman, 1984). Hermeneutic text analysis is one among many approaches to text analysis. In general, qualitative text analysis is more inductive, nonstatistical and exploratory compared to quantitative text analysis (Roberts, 2000).

Quantitative studies of text quality

Cognitive writing research and text quality

Texts are used as object of study within different research fields. One of these fields is writing research, where one important tradition is cognitive writing research. This discipline arose out of cognitive psychology,

and with insights and methods from this field the cognitive processes of writing could be investigated (MacArthur & Graham, 2016). Pioneering works are for example Hayes and Flower's (1980) model of writing as problem-solving and Bereiter and Scardamalia's (1987) work on the development of writing. The general aim of cognitive writing research is to understand writing from a cognitive point of view – to develop models that explain writing performance, learning and development (MacArthur & Graham, 2016). There is a focus on empirical research and on finding general tendencies of writing performance and learning, which clearly can be traced back to a naturalist view of science. Within this tradition, texts are an important source of data, and one way of using them is through systematic text analysis that yields a measure of text quality (also called writing quality). This measure can for instance be used to give information about writing ability, either of single students or specific populations like first-grade students, it can serve as a factor deciding to what extent a writing intervention has succeeded, or it can shed light on product or process characteristics of writing (Grabowski et al., 2014; Van Steendam et al., 2012).

A single approved and established conception of text quality does not exist. According to Van Steendam et al. (2012, p. ix), the measurement of text quality is a neglected issue in many studies of writing research: "[D]efinitions of writing quality may be absent or unclear, and operationalizations of writing quality may suffer from measurement problems." Text quality can be operationalized in many different ways. Holistic scoring of text quality entails that a text receives a single score, e.g. on a six point scale, that reflects the rater's general impression of the quality of the text (Huot, 1990b). Usually there are some benchmark texts or guidelines on which to base the assessment, and typically these focus on the content, like structure and thematic progression, but surface features, like handwriting and spelling, can also be part of it. Another approach to assessing texts is analytic scoring. Here the rater "give[s] scores to individual, identifiable traits, and these scores are tallied to provide the rating for the paper" (Huot, 1990b, p. 238). The traits that are assessed can vary; many studies of texts written by beginning writers concern text length and spelling, while others include content features. The fact that text quality

is understood in different ways can have different causes. The research questions and the genres that are investigated will for instance influence how text quality is operationalized. Contrasting conceptions of text quality can also be a result of the nature of texts – that they are man-made products with complex meaning potential.

An example study of narratives written by first graders

The study of Spilling et al. (2021) is an example of a quantitative study where text quality plays an important role, and it will be used as an example and point of departure for discussion throughout this article. This study is part of the DigiHand project (Gamlem et al., 2020), which investigates beginning writing instruction with and without the use of digital tablets. The study of Spilling et al. (2021) investigates how writing modality affects text quality in stories written by first graders and whether literacy-related skills moderate this potential effect. Texts were collected from eight different schools in the western part of Norway after students had gone to school for three months. 102 first graders wrote two narrative texts each, one by hand and one by keyboard. The two writing tasks consisted of two different picture prompts, one showing a boy about to drop his ice cream on a cat, and one of a girl about to fall down from a tree. The students were, for both tasks, instructed to write a story about what was happening in the picture. The resulting 204 texts were analysed to decide if modality affected the quality of the texts.

The quality measures in this study had to be adapted to capture central parts of texts written by students who are learning to write. Texts written by very young writers are often simple, short and incomplete. Also, on surface level, these texts can be marked by spelling errors and poor handwriting which can make it hard to identify characters and words. The texts analysed in Spilling et al. (2021) were on average 16 words long (*SD* 11 words), and the longest text was 47 words.[3] Two examples are (all

3 Texts shorter than four words were not included in the analysis. The initial sample of the study was 140 students, and of these 38 students did not manage to produce texts of four or more words in both modalities, which gave a final sample of 102 students and 204 texts.

letters standardized to lower-case, but errors of spelling, spacing and punctuation kept in the Norwegian transcriptions):

Example text 1: *en gut står i is såsken en gut jente gut står i kå så får den eine får isn med 6 kule mn auratda så sed nåke så dakulene dat ne fra isen smilte katten*
"a boy stands in the ice kiosk a boy girl boy stand in line then one of them gets the ice with 6 ball but preciselythen so something happened so whenthe balls fell down from the ice the cat smiled"

Example text 2: *iskø t gut mista is pus etis*
"iceline t boy dropped ice cat eatsice"

All texts were assessed for holistic quality – a commonly used quality measure in studies of written composition. This quality measure reflected the overall quality of the texts, and each text received a score from 0 to 5 where 0 reflected low quality and 5 high quality: Example text 1 was given a score of 5, while example text 2 was scored 3. A rubric with general level descriptions of structure, progression of ideas, coherence and vocabulary was used as guidance in the scoring. In addition, the texts were analysed through a text-analytic approach comprising measures of text length, spelling accuracy, space use accuracy, punctuation (correct use of sentence terminators), vocabulary sophistication, syntax (clause construction) and narrative structure (both on global and local level). The scores were not combined in a single sum score; on the contrary each feature was investigated separately. This approach made it possible to identify potential modality effects on specific features of the texts.

It can be discussed how the text features relate to the quality of the texts. While the holistic text quality measure is a judgment of whether the text is perceived as a good or bad story, identifying the different text features is not automatically in itself a judgment of whether the text is of high or low quality. However, which features to include involves some judgment: In this case features that can be regarded as relevant for written storytelling were chosen. Typically, a good story will have few errors on the microlevel, appropriate vocabulary, varied syntactical structures and fulfill the norms of narrative structure. A measure like

spelling accuracy, either as a count of correctly spelled words or as a ratio of correctly and incorrectly spelled words, will clearly be related to quality, as an important convention for written language is to write according to the written standard: Thus, in general, the higher spelling accuracy, the better. A measure of syntax might be related to quality in a different way. In the example study, the syntax measure was based both on the type of clause, main or subordinated clause, and on the presence or absence of syntactical errors. The texts were given a score based on the number of clauses, where subordinated clauses gave more points that main clauses, and where syntactically correct clauses gave more points than clauses with one or more syntactical errors. Subordinated clauses can be useful to express complex relations, like causal relations that are often used in stories, and therefore one might expect the use of such clauses to affect quality. However, it might be that the quality will increase up to a certain score, but that after this threshold value is reached, the quality is not affected, or affected negatively. Text length is perhaps the variable in the example study that intuitively seems less related to quality. However, the number of words produced has been shown to correlate with text quality in texts by primary-grade children (e.g. Berninger et al., 1992; Dockrell et al., 2015; Malvern et al., 2004). To be able to write a story you need to be able to produce a certain number of words, and for beginning writers, who are learning to write, the production of words in itself is probably closer related to quality than for more experienced writers.

The example study is clearly shaped within the tradition of cognitive psychology – and thus naturalism. The writing of the texts was put under careful instructions to make the conditions of writing as similar as possible. The text analysis was standardized through predefined variables. All the texts were assessed according to a manual with formalized coding rules (this is available on Open Science Foundation: https://osf.io/q8z3u/), and the content of the texts was quantified. Further, statistical calculations were done to find general patterns of the writing performance of the students. An important assumption of the study is that there are objective properties of the object of study that can be investigated by the researcher, which is also in line with a naturalistic view of science. It will, however,

be demonstrated below that insights from interpretivism are also valid for this study.

The process of measuring meaningful structures

The necessity of interpreting and understanding texts

Usually, text analysis entails analysis of meaningful structures, even though it might be possible to conduct formal text analysis where only aspects of the text that do not carry meaning are analysed. The analysis of meaningful structures will always imply some qualitative judgment on a fundamental level. Identification of a meaningful structure, to decide if a text feature is what is being searched for, depends on point of view and criteria of classification, and it has to be judged whether a text feature can be placed in a category or not. Further, some meaningful structures will require more interpretation than others. In the example study meaningful structures on different levels of language were analysed: From the micro level with the features spelling, spacing and punctuation via the meso level with vocabulary and syntax to the macro level with measures of narrative structure. The analysis of the features on the micro level requires less interpretation than the features on the meso and the macro level, as the judgments on micro level can be compared to clear norms. In digital texts, text length and spelling can, at least in theory, be analysed automatically with programmes for character count, word count and spellchecking. However, in text written by beginning writers, the counting of such features is more challenging than in texts written by experienced writers. Beginning writers do not necessarily master the correct form of all letters as they for example do not know the standard form of the letter, or motorically are not able to make well-formed letters when handwriting. Further, they do not necessarily segment words with whitespace. Then several questions arise: Is a slightly bent stroke an <i>, or is it just a line? Is an inverted <p> a <p> or a <q>? Is a mark a line or is it a conventional hyphen-sign? Is a mark a full stop-sign, or just a scroll?

Further, on word- and sentence-level, there will be similar questions. Can a letter combination like *pusvhis* "catwthice" be understood as *pus vil ha is* "cat wants to have ice"? Or can we only identify the start and the end of the letter combination as separate words, *pus* "cat" and *is* "ice" so that this is not really a sentence?

At first glance this letter string does not necessarily make sense. However, the task to which this text was a response, shows a picture of a boy dropping his ice on a cat, and this can guide the analysis. When investigating the letter string, relevant words can be found both at the start and at the end of the string. A researcher who is familiar with beginning writers also knows that segmenting words must be learned, and that a usual strategy can be to only write the first letter of a word. Therefore, one way of analysing this letter string is to split it into more parts and interpret the string as a sentence of four words. The knowledge that the researcher brings with her in the interpretation, her horizon of understanding, is not a disadvantage. On the contrary, it makes it possible to make sense of the text. Thus, prior knowledge of the researcher and an analysis of wavering between parts and whole can make apparently meaningless text parts meaningful.

There is an important distinction between physical objects and meaningful objects: Objects from the natural world, and the laws that govern them, exist independently of human beings (Gorton, 2010). Physical objects can be investigated empirically, and in the natural sciences, knowledge often builds on experience and observation. A text can be observed on a superficial level, e.g. as characters on a sheet of paper or a screen. However, the nature of texts is different from other objects typically investigated in the natural sciences. What constitutes text is meaning. Words, phrases and sentences have an expression, a physical appearance, that can be observed. At the same time, what makes these units entities of language, is that the expression is combined with meaning. Haugen (2021) argues that linguistics, the discipline that studies language, has an intuitive basis that precedes the analytic investigation of and theorizing of language. All language users will have an intuitive understanding of whether a text, a language structure, is acceptable, of whether it makes sense or not. Without this intuitive understanding it is, according to

Haugen (2021), impossible to analyse language analytically. The meaning of a text cannot be observed. Rather, it must be understood.

This point is valid for all research that uses texts, also the study discussed in this article. To code a text – to assign specific values of the different variables to the text – the researcher is obliged to understand the text. For instance, when coding the syntax of a text, which in the example study encompassed type of clause (main or subordinated) and whether the clauses were error-free or contained one or more errors, the reader first has to understand the words of the text. Then, a judgment must be made to decide whether the words constitute clauses, and finally these clauses can be compared to the relevant categories of analysis. A requirement for deciding to which categories the clauses belong, is to understand the meaning of the clauses, and this can only be done through the first-person point of view, as pointed out in phenomenological approaches.

As illustrated above, all analysis of meaningful structures in text is bound to involve some interpretation and understanding. The next section concerns how quantitative studies address this through procedures for systematic, explicit and transparent coding and coding by various raters.

Categories, operationalizations and language

In a quantitative study, the measures are of utmost importance. The measures should be properly defined and properly executed, in order to make a precise description of the object of study (Cartwright & Rundhardt, 2014). To secure accurate measurement it is necessary to find explicitly defined categories, and these categories should be defined according to the purpose of the study (Cartwright & Rundhardt, 2014).

In the study of Spilling et al. (2021), where text quality was measured, the first step was to define essential components of text quality for texts written by beginning writers. This entailed both finding relevant text features that could be quantified, and making a rubric for assessing the quality holistically. The texts were stories written by beginning writers with use of different technologies, and literature on what can be expected with regard to the genre, age group and modality could be the point of

departure for finding relevant components. The rubric for holistic quality defined both what aspects the raters should consider in their assessment, and the different quality levels of these aspects, e.g. that story structure should be evaluated, and that a text of high quality has a complete global story structure, while a text of low quality has no traces of story organization.

The text analytic approach goes further in formalizing the text analysis. The holistic rubric guides the raters, but does not define central concepts, like story structure. Also, when giving a text a single score, the contribution of and the interplay between the different components are concealed. The text analytic approach aims at investigating the different features separately. Thus, rigorous work on operationalizations was done.

Some constructs can be operationalized without much controversy, like spelling. In the example study this was measured as the number of correctly spelled words, and correctly spelled words were defined according to the official Norwegian dictionaries *Bokmålsordboka* and *Nynorskordboka* that correspond to the two written standards of Norwegian. As the spelling measure was a judgment of the ability to spell when composing, more clarifications concerning the coding had to be done compared to coding of spelling of single words (dictation). Rules to handle homographs had to be made: In one text about the boy and the ice, the ice fell *på baken*. Isolated *baken* means "the seat, buttocks", but from the context one can assume that the student intended to write *bakken* "the ground". Further, when analysing compositional spelling, questions about how to separate spelling from grammar and segmentation arise: In example text 1, where the boy gets an ice of 6 balls, it actually says *6 kule* "6 ball" in singular. Is this a grammatical error or a spelling error? In the same example text, a compound was divided; *is såsken* [iskiosken] "the ice kiosk", and two simplexes were written as one word; *auratda* [akkurat da] "precicely then". Are these spelling errors, errors of spacing, or both? Also, rules concerning the relation between *Bokmål* and *Nynorsk* had to be made: Is it acceptable to use both *Nynorsk* and *Bokmål* words in the same text (e.g. *en* "one" – *Bokmål* –, and *gut* "boy" – *Nynorsk* – in example text 1)? Different solutions can be justified with regard to these issues, but in a specific study the criteria for coding the variables have to be clear. With clearly formalized definitions the chances are high that the analysis

of a spelling measure can be executed objectively, in the sense that several raters will code the texts in the same way.

Other constructs are more difficult to operationalize than spelling. A construct of narrative structure can be operationalized in several ways. Literature on story structure (e.g. Labov & Waletsky, 1967; Martin & Rose, 2008; Peterson & McCabe, 1983) shows different ways of analysing this: in different stages/phases, in episodes governed by the goals of the protagonists, in syntactic hierarchies etc. The way that the constructs are operationalized should be decided by the researcher. Is it possible to do this in an objective way? The overall theory of the project, and other similar studies, will provide some guidelines. The researcher should also consider the specific writing task and the context. In the study used as example in this article, relevant questions concerning task and context might be: What kind of instructions did the pupils get? What kind of implicit instructions are conveyed through the context of writing in a classroom? With these answers some operationalizations of (global) narrative structure will be more reasonable than others, e.g. the context of school will imply writing a text with an introduction, a main part and a conclusion, and with labels related to the story genre: orientation, complication and resolution.

In a study of texts by beginning writers, the nature of the texts also makes it challenging to make operationalizations. Young writers' texts will often be short and incomplete, so how to handle ellipses and incoherent parts of the narrative structure, has to be described in detail in the coding rules. Is it for instance possible to make an orientation (introduction) of just one word? Example text 2 can illustrate the question: *iskø t gut mista is pus etis* "iceline t boy dropped ice cat eatsice". The answer can be debated, but a specific study needs criteria that enable the researcher to code the texts systematically. Similarly, what counts as a resolution? Is *smilte katten* "the cat smiled" in example text 1 a resolution? Is this a satisfactory way of ending the story, actually a clever resolution letting the reader draw some conclusions on her own, or is it too vague to qualify for being a resolution? Again, clearly articulated rules that decide the coding are needed. Complex constructs like narrative structure require that the researcher makes several decisions in the operationalization process. When the researcher gives reasons for the choices and is open about

the process, other researchers can judge whether this was an acceptable way of operationalizing the construct. Transparency through strictly formalized operationalizations also makes the coding easier to execute and replicate.

Narrative structure is a feature that demands more interpretation than for example text length and spelling (cf. the previous section). This makes it hard to formalize rules for the coding, and challenging to code objectively. As stories can be formulated in numerous ways, some interpretation is inevitable when a rater scores a specific text according to the coding rules. At the same time, the analysis of narrative structure provides potential for analysing complex aspects of text quality. A measure like spelling gives valuable information, but does not capture all aspects of interest in stories written by children. In a study that claims to assess text quality in beginning writers' stories, a measure of narrative structure would clearly be a relevant measure. The example study discussed in this article sought to find valid measures of text quality – measures that truly reflect quality aspects of the texts, and therefore several measures were included, a holistic quality score and measures of text features on different levels of language.

Since studies show that raters vary in their assessment of text quality, it is recommended to use multiple raters (Bouwer et al., 2015; Huot, 1990a). In this way, the degree of agreement in the coding between the raters can be calculated statistically through the measure of interrater reliability (Bordens & Abbott, 2002). As long as the agreement is acceptable, usually .7 or better, there is reason to believe that the assessments have been done objectively enough. Acceptable agreement indicates that, in spite of some variation, there is consensus about most of the coding. Language makes it possible to make stories of all kinds with different layers of meaning, which makes it unrealistic to achieve 100% agreement in the coding of features like narrative structure. Nevertheless, by accepting some divergence in the coding, it is possible to analyse complex text features within a quantitative frame. Some of the advantages with quantitative research is that it can be used to identify causal and correlational relationships between variables, and also that findings can be generalized when some prerequisites, e.g. related to sampling, are fulfilled (Bordens & Abbott, 2002). If for instance a correlational relationship between modality and text quality in texts by beginning writers is established, it is possible to

predict how students perform when writing in different modalities. Generalized knowledge about factors affecting the writing performance of a specific population, like first graders, is valuable because it can be used in decision-making in the politics of education.

Another example of a construct that could be relevant for the quality of a story, is originality. This was considered for the example study, but not included in the final measures because of the difficulties with operationalization. One reasonable way of capturing this construct could be to compare the storyline of a text to what one could expect as obvious or standard solutions given the task, and operationalize originality as solutions that are not standard, but still relevant. The standard solutions again would have to be defined, e.g. as a composition of fixed narrative phases. This probably would capture instances that clearly would be thought of as original, both by researchers and laymen. However, would this operationalization cover all of the original stories? Also, a concept of originality will typically stretch, or break with, text conventions. This makes it hard to find the boundary between the very creative and the incoherent – for example if one element in the text is so creative that it does not connect to the other elements, or if the whole text is too far from what one would expect given the task and the rest of the context. As human beings we are able to intuitively judge if a story is creative or incoherent. We can also reflect on this decision, and make the inferences and judgments in our interpretation explicit. When making rules for coding, the researcher tries to formalize such interpretations. The operationalization of a construct like originality is difficult, because originality can appear in various forms in texts. Careful descriptions of a construct will increase the chances of an acceptable interrater agreement. However, careful descriptions might also exclude other instances of originality, that are only slightly different. In the process of finding accurate measures there will be a trade-off between different considerations (Cartwright & Runhardt, 2014). When being clear about what is being measured and how, limitations of a study can be illuminated.

In quantitative studies of text quality, measures that do not to any great extent demand interpretation can quite objectively be executed in the sense that different raters will code exactly the same way. However, in some cases analysis of text quality should include features that demand

more interpretation in order to make the analysis more interesting, more complete or more accurate. Interrater reliability can be used to check and document that the agreement of the coding is acceptable, which indicates that there might be a certain amount of interpretation, but not more than what is regarded tolerable. To ensure agreement among raters the language used in the guidelines for the assessment, like holistic rubrics and formalized coding rules used for analytic assessment, has to be precise. Language offers possibilities to describe and explain with complexity and nuance, but language can also be ambiguous. Thus, the researcher is obliged to reflect on language to make clear definitions. Precise guidelines for assessment give potential for assessing aspects of the texts that to a considerable extent demand interpretation. Studies that both apply valid measures of text quality and have acceptable interrater reliability, can provide valuable knowledge about writing performance that can also inform writing instruction practices.

Concluding remarks

This article has discussed the analysis of texts in a quantitative study of writing performance in light of the philosophical traditions of naturalism and interpretivism. A study that investigates texts by beginning writers was chosen as example, as the analysis of text features and quality in these texts is challenging to execute objectively in several ways. It was argued that insights from interpretivism are also valid for this text study based on naturalism. Firstly, on a fundamental level, all text analysis of meaningful structures requires interpretation. The only way to access meaning, e.g. to understand a text, is through the first-person point of view, though one's own sensory apparatus and mental abilities. The researcher is a human being that has to understand the text – make meaning out of it – to be able to quantify the meaningful structures in the text. Further, it was argued that in the process of defining and operationalizing constructs, language plays a crucial role. Rigorous work with language in the guidelines for assessment is decisive for achieving objectivity and transparency in the coding of the texts. In quantitative studies of text quality, the measurement of interrater reliability enables analyses of

features that to a high degree require interpretation, and secures that this is done within the limits of what is considered objective enough. Thus, knowledge about the general characteristics of the text quality in first grader's written stories, can be achieved.

Eivor Finset Spilling
Volda University College
Mailbox 500
NO-6101 Volda, Norway
eivor.finset.spilling@hivolda.no

Literature

Bereiter, C., & Scardamalia, M. (1987). *The psychology of written composition*. Lawrence Erlbaum Associates.

Berninger, V., Yates, C., Cartwright, A., Rutberg, J., Remy, E., & Abbott, R. (1992). Lower-level developmental skills in beginning writing. *Reading and Writing: An Interdisciplinary Journal*, *4*(3), 257–280. https://doi.org/10.1007/BF01027151

Bordens, K. S., & Abbott, B. B. (2002). *Research design and methods: A process approach* (6th ed.). McGraw-Hill.

Bouwer, R., Béguin, A., Sanders, T., & Van den Bergh, H. (2015). Effect of genre on the generalizability of writing scores. *Language Testing*, *32*(1), 83–100. https://doi.org/10.1177/0265532214542994

Bryman, A. (1984). The debate about qualitative and qualitative research: A question of method or epistemology? *The British Journal of Sociology*, *35*(1), 75–92. https://doi.org/10.2307/590553

Cartwright, N., & Runhardt, R. (2014). Measurement. In N. Cartwright & E. Montuschi (Eds.), *Philosophy of social science: A new introduction* (pp. 265–287). Oxford University Press.

Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2018). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage publications.

Dockrell, J. E., Connelly, V., Walter, K., & Critten, S. (2015). Assessing children's writing products: The role of curriculum based measures. *British Educational Research Journal*, *41*(4), 575–595. https://doi.org/10.1002/berj.3162

Gadamer, H. G. (2004). *Truth and method*. (J. Weinsheimer & D. G. Marshall, Trans.) (2nd rev. ed.) Continuum. (Original work published 1960)

Gamlem, S. M., Rogne, W. M., Rønneberg, V., & Uppstad, P. H. (2020). Study protocol: DigiHand – the emergence of handwriting skills in digital classrooms. *Nordic Journal of Literacy Research*, *6*(2), 25–41. https://doi.org/10.23865/njlr.v6.2115

Gorton, W. A. (2010). The philosophy of social science. In *Internet Encyclopedia of Philosophy*. http://www.iep.utm.edu/soc-sci/

Grabowski, J., Becker-Mrotzek, M., Knopp, M., Jost, J., & Weinzierl, C. (2014). Comparing and combining different approaches to the assessment of text quality. In D. Knorr, C. Heine, & J. Engberg (Eds.), *Methods in writing process research* (pp. 147–165). Peter Lang.

Haugen, T. A. (2021). Om språkvitenskapen som forståelsesbasert, analytisk vitenskap: Et metateoretisk essay. In T. A. Haugen, S.-A. Myklebost, S. J. Helset, & E. Brunstad (Eds.), *Språk, tekst og medvit* (pp. 11–46). Cappelen Damm Akademisk.

Hayes, J., & Flower, L. (1980). Identifying the organization of writing processes. In L. N. Gregg, & E. R. Steinberg (Eds.), *Cognitive processes in writing* (pp. 3–30). Lawrence Erlbaum Associates.

Huot, B. (1990a). Reliability, validity, and holistic scoring: What we know and what we need to know. *College Composition and Communication*, *41*(2), 201–213. https://doi.org/10.2307/358160

Huot, B. (1990b). The literature of direct writing assessment: Major concerns and prevailing trends. *Review of Educational Research*, *60*(2), 237–263. https://doi.org/10.3102/00346543060002237

Labov, W., & Waletzky, J. (1967). Narrative analysis: Oral versions of personal experience. In J. Helm (Ed.), *Essays on the verbal and visual arts. Proceedings of the 1966 annual spring meeting of the American ethnological society* (pp. 12–44). University of Washington Press.

MacArthur, C. A., & Graham, S. (2016). Writing research from a cognitive perspective. In C. A. MacArthur, S. Graham, & J. Fitzgerald (Eds.), *Handbook of writing research* (2nd ed.) (pp. 24–40). Guildford.

Malvern, D., Richards, B., Chipere, N., & Durán, P. (2004). *Lexical diversity and language development: Quantification and assessment*. Palgrave Macmillan.

Martin, J. R., & Rose, D. (2008). *Genre relations: Mapping culture*. Equinox.

Moran, D. (2002). *Introduction to phenomenology*. Routledge.

Peterson, C., & McCabe, A. (1983). *Developmental psycholinguistics: Three ways of looking at a child's narrative*. Plenum Press.

Roberts, C. W. (2000). A conceptual framework for quantitative text analysis. *Quality and Quantity*, *34*(3), 259–274. https://doi.org/10.1023/A:1004780007748

Spilling, E. F., Rønneberg, V., Rogne, W. M., Roeser, J., & Torrance, M. (2021). Handwriting versus keyboarding: Does writing modality affect quality of narratives written by beginning writers? *Reading and Writing: An Interdisciplinary Journal*. https://doi.org/10.1007/s11145-021-10169-y

Van Steendam, E., Tillema, M., & Rijlaarsdam, G. (2012). Introduction. In E. Van Steendam, M. Tillema, G. Rijlaarsdam, & H. Van den Bergh (Eds.), *Measuring writing: Recent insights into theory, methodology and practice* (pp. ix–xxi). Brill.

Mångspråkighet: Möjligheter och undersökningar

Christer Johansson

Sammandrag: Artikeln sammanfattar en längre tids experimentell forskning vid Humlab kring olika effekter av mångspråkighet. Vi prövar intressanta hypoteser som är svåra att komma åt genom introspektion eller stora korpusundersökningar. Vi är speciellt intresserade av att undersöka reaktionstider för att detta kan synliggöra skillnader i hur vi behandlar språk i våra sinnen. Reaktionstidsstudier är också enkla att reproducera eftersom de inte kräver speciellt dyr utrustning. Våra typiska försökspersoner är universitetsstudenter med god behärskning av ett andraspråk, typiskt engelska, men vi har också intresserat oss för utbytesstudenter som lärt sig norska. Metoderna som diskuteras är krysslingvistisk priming, självbestämd läsning och grammatiska labyrinter. Syftet med artikeln är att introducera arbetet för en intresserad publik som inte nödvändigtvis är psykolingvister och som inte har lång erfarenhet av experiment och statistik. Därför hålls de tekniska detaljerna till ett minimum, och istället diskuteras observationerna och tolkningarna. Resultaten har konsekvenser för hur vi förstår mänsklig språkhantering och kan ge värdefull information för bland annat hur språk i kontakt förändras, men också bättre ledtrådar för språkundervisning när vi bättre förstår hur inlärarnas tidigare språk påverkar varandra på olika nivåer.

Nyckelord: kohort, mentalt lexikon, krysslingvistisk priming, självbestämd läsning, grammatisk labyrint, kodbyte, experimentell psykolingvistik, kognitionsforskning

Keywords: cohort, mental lexicon, cross-linguistic priming, self-paced reading, GMAZE, code-switching, experimental psycholinguistics, cognitive science

Sitering av denne artikkelen: Johansson, C. (2021). Mångspråkighet: Möjligheter och undersökningar. I T. A. Haugen, S.-A. Myklebost, S. J. Helset, & E. Brunstad (Red.), *Språk, tekst og medvit* (s. 67–90). Cappelen Damm Akademisk. https://doi.org/10.23865/noasp.146

Inledning

I ett stort antal experiment vid Humlab[1] i Bergen har vi visat att ord aktiveras mellan språk mer baserat på betydelse än på formlikhet: farmor och *farmer* aktiverar inte varandra, men översättningar gör. Detta har vi undersökt under mer än ett decennium med liknande resultat.

Likhet i form ger bara något extra för ord som både betyder detsamma och har samma form. Att piano på engelska som visas före PIANO på norska leder till processeringsfördelar är kanske inte så underligt, speciellt om det är i skrift. Men att vi har samma effekt mellan mandarinkinesiska och norska (och engelska) förvånar kanske något mer (Yang & Johansson, 2019; Yang, 2020). Resultaten hittills kan beskrivas som att ord aktiveras mellan språken baserat på betydelse, med en extra kick om orden faktiskt ser likadana ut. Detta är i överenstämmelse med konceptmedierade modeller. Vi finner inte stora skillnader i riktning mellan språken, annat än att det generellt tar extra tid i ett andraspråk.

Men hur fungerar det för syntax? I ett antal experiment där vi byter mellan språken på en punkt där det kan bli ett stigbyte (Garden Path) så har vi visat att kodbyte (Code Switching) inte gör det svårare att förstå.

Tabell 1. Ett exempel på stigbyte och kodbyte i samma slags mening.

O	Mannen som hører stemmer	spiller fint saksofon.
CS	Mannen som hører stemmer	plays saxophone well.
GP	Mannen som hører stemmer	en fin saksofon.
GP&CS	Mannen som hører stemmer	a nice saxophone.

Kodbytet i tabell 1 leder bara till ett byte av ord, och den språkliga strukturen är i stort sett samma så parsingsmekanismen kan använda samma frasstrukturer även om orden är på ett annat språk. Denna typ av *makaroniskt språk* har använts som en litterär effekt sedan medeltiden, och kanske längre än så. Ett känt exempel är *Carmina Burana*. För människor som behärskar språken gör det inte så mycket om orden lånas på kors och tvärs av språken. Det tar bara något längre tid när kodbytet är till ett andraspråk.

1 https://www.uib.no/fg/humlab

När kodbytet går till ett förstaspråk så går det också snabbare att förstå. Men vad händer om kodbytet innebär en ändring av ordföljden, som i CS i tabell 2?

Tabell 2. V2 kodbyte.

0	As the waitress served him	*the customer complained about the bill.*
CS	As the waitress served him	***klaget kunden på regningen.***
GP	As the waitress served the customer	*complained about the bill.*
GP&CS	As the waitress served the customer	*klaget på regningen.*

Vi observerade en stor effekt i meningar av typen CS ovan där ordföljden byts om. Vi tolkar detta som att så länge ordföljden är densamma så *bryr sig inte parsern vilket språk som orden är på*. Men om ordföljden plötsligt byts från **S V** till **V S** så blir effekten lika stor som om vi har att göra med en Garden Path – parsern måste pröva en annan frasstruktur. Denna typ av byte mellan språk förutsägs vara mycket ovanliga i naturliga situationer. Det finns ett mycket stort intresse för forskning kring kodbyte, eftersom det kan säga något om hur vi lär oss språk generellt och hur man lär sig ett annat språk. Det är ett mycket komplicerat fält att undersöka då så många olika faktorer kan påverka vår inlärning. Bland annat kan egenskaper med både ord och individer spela en roll, och det kan spela en roll vilka språk det är frågan om (se Fernandez & Souza, 2016; Gullberg, Indefrey & Muysken 2009; Hartsuiker & Bernolet, 2017; Lemhöfer et al., 2008). Vi rekommenderar därför att så gott det går använda upprepade mätningar på samma försökspersoner och att använda stimuli som är så bra matchade som praktiskt möjligt. Eftersom vi är intresserade av skillnader mellan olika kontrollerade faktorer så är logiken att de individer som är mest lika är de själva. Försöken bör ha minst 20 försökspersoner och totalt fler än tusen datapunkter. Statistiskt kan man sedan hantera den slumpmässiga varians som hör till individerna och de olika stimuli som vi testar med. För att komma till rätta med problem relaterat till inlärningseffekter och uttröttningseffekter under försökets gång så rekommenderar vi att ge varje individ en randomiserad mängd av stimuli och att ha korta försök och pauser efter ungefär tio eller femton minuter om försöket pågår längre än tjugo minuter. Genom regressionsanalys kan man också ta ut träningseffekten under

försöket, då typiskt försökspersonerna blir snabbare och säkrare mot slutet av experimentet. Reaktionstider har också problem med att det kan vara värden som är mycket längre än de typiska värdena och det blir en lång svans i fördelningen av datapunkter. Detta kan vara en signal, men statistiskt är det bekymmersamt om data är långt ifrån normalfördelade. Detta kan åtgärdas genom att matematiskt transformera reaktionstiden för att pressa samman skalan så att normalfördelning kan uppnås med de transformerade datapunkterna. Ett krav på en lämplig funktion är att den är monoton och har en invers, vilket betyder att ordningen mellan alla datapunkter bevaras och att det är lätt att få tillbaka värdena på den ursprungliga skalan. Logaritmen på värdena passar ofta fint.

Hittills har vi visat:

1. att lexikonet organiseras genom betydelse (koncept) på tvärs av språken,
2. att formlikhet *mellan ord i olika språk* inte ger en märkbart positiv effekt och
3. att parsing (det vi gör för att förstå någon annans mening) prövar alternativ som är språkspecifika. Det vill säga, *parsern har inte båda språkens syntaktiska alternativ tillgängliga samtidigt*, men *orden* i båda språken är tillgängliga mer eller mindre samtidigt (med det förbehållet att det tar längre tid att komma åt orden i ett andraspråk).

Bakgrund

Lingvister är ofta mer intresserade av den mentala representationen av språk än av de faktiska språk som vi ser på som produkter av det mentala språket. Engelska och norska är exempel på hur det mentala språket kan uttryckas i utbyte mellan individer. Det är många lingvistiskt relevanta processer som är inblandade när mångspråkiga talare uppfattar språk och när de producerar språk. Här kommer vi att fokusera mest på hur vi uppfattar språk. Speciellt tre processer är intressanta: att identifiera ord, att aktivera mentala lexikala representationer (lemma) som kan användas både för att uttala ord och för att förstå ord och grammatiska processer

som prediktion, dvs. att förbereda för vilka typer av konstruktioner som kan komma.

Identifikation

När det gäller att identifiera ett ord så är kohortmodellen (se till exempel Altmann, 1997; Traxler, 2012) ofta använd. När vi läser eller hör ett ord så aktiveras enheter som är förlexikala, och de aktiveras när ordet blir tillgängligt för våra sinnen. Att det är förlexikalt innebär att vi vet att det är ett ord före vi vet hur det uttalas, vad det betyder eller hur det används, vilket är information som det mentala lexikonet ger oss när ordet aktiveras. Det mentala lexikonet är inte som en bok, och det finns många modeller för hur det fungerar. Jag föredrar en så kallad *spreading activation*-modell, som innebär att många ord aktiveras samtidigt och att de tävlar om att bli utvalda (selekterade).

Det kan vara viktigt att komma ihåg att när våra sinnen stimuleras så omvandlas extern stimulus till interna signaler i vårt nervsystem. Ett första problem är då att ordna signalerna i tid, eftersom signalerna fraktas via olika nervbanor som kan ha en liten fördröjning. Det är alltså inherent många olika möjligheter, och vi måste välja ut enheter som ger oss mening. När vi hör ett ord som *farmor* så aktiveras många ord som börjar ungefär likadant (se Altmann, 1997) och allteftersom mer av ordet blir tillgängligt så kan många av kandidaterna uteslutas. Vi kommer till en punkt där bara ett unikt ord har valts ut. Kohortmodellen är alltså en selektionsmodell. På vägen till en unik identifikation så kan många ord vara delvis aktiverade som potentiella kandidater. En fråga för mångspråkiga är om alternativ på alla tillgängliga språk är tillgängliga. Kommer ett engelskt ord som *farmer* att vara tillgängligt när vi hör (eller ser) *farmor*? Två olika möjligheter verkar sannolika. Antingen är alla ord man känner till en del av samma kohort, och då kommer ord från alla ens språk att vara möjliga kandidater. (Detta skulle i så fall gradvis göra det svårare att identifiera ord ju fler ord vi kan oavsett var de kommer ifrån, eftersom det med nödvändighet blir fler ord som tävlar.) Likhet i form mellan ord gör då att ord som *farmor* och *farmer* kommer att kunna aktivera varandra på vägen till att ett unikt ord är valt ut.

Ett alternativ är att mångspråkiga har många olika kohorter aktiva, till exempel, en kohort med engelska ord och en kohort med norska ord. Möjligen gäller det också för olika kontexter. Det är möjligen lättare att identifiera *gur* som ett ord om kontexten är kemi och man råkar känna till ordet kiselgur. Men om kontexten är blommor så kommer ordet kanske att uppfattas som felstavat, och eventuellt korrigeras till *gul* innan vi känner igen ordet som ett ord. Det är alltså en möjlighet att de ord som är med i en kohort redan har aktiverats till någon grad. Man kan också anta att ord som är väldigt frekventa alltid är aktiva. Ordet *and* på engelska är till exempel väldigt vanligt men är ett grammatiskt relevant ord, medan ordet *and* på svenska är lite ovanligare och är ett lexikalt ord. Om orden i kohorter beror på kontext så kommer formlikhet mellan ord inte att aktivera ord på kors av språk och *farmor* och *farmer* påverkar *inte* varandra. I studier kan man också typiskt visa att pseudo-ord tar något lägre tid att identifiera som icke-ord (*word superiority effect*). Möjligen beror det på problem i nästa steg som är att komma fram till ordets *lemma*, dess användning och betydelse. Märk väl att när vi identifierat ett ord så har vi ännu inte tillgång till vad ordet betyder eller hur det används. Detta antas ske i nästa steg.

Lemmaaktivering

På denna nivå aktiveras vad ord betyder. Här tänker vi oss att det finns ett abstrakt lemma som kan aktiveras och som i sin tur kan aktivera andra lemman i ett komplicerat nätverk. Också här finns det en selekteringsmodell, där ett lemma selekteras och skickas vidare för att kunna uttalas. Vanliga modeller är Levelt et al. (1999) lemma-aktiveringsmodell och Dells (1986) modell för spridning av aktivering. Modellerna har det gemensamt att många olika lemman kan vara aktiverade samtidigt. I Levelt et al.:s modell sker det en selektion av ett lemma, men detta kan i sin tur aktivera andra associerade lemman i ett andra steg. I Dells modell motsvaras detta av att det mest aktiverade lemmat slår ut eller inhiberar andra lemman (som fortfarande kan vara med i bakgrunden och alltså komma tillbaka om de får mer stöd av kontext). Båda modellerna är formulerade som språkoberoende modeller, men exemplen som ges är som

oftast inom ett språk. Båda modellerna berör hur man tänker sig att ord selekteras (till exempel för att kunna uttalas). Modellerna gör förutsägelser för vad som bör hända i olika situationer, och om förutsägelserna visar sig att inte stämma så måste modellen justeras.

I ett mångspråkigt sammanhang uppkommer frågan om lemman på något sätt är gemensamma på tvärs av språken. Aktiverar *rhino* och *noshörning* samma abstrakta lemma? Är lemma en enhet eller är det ett nätverk av sammankopplade enheter? Vi kan testa detta genom att se om det är lättare att känna igen det ena ordet om man väldigt snabbt har sett det andra ordet. Om de har någon form av gemensam representation så borde det vara lättare att känna igen *rhino* om man sett *flodhäst* och vice versa. Märk att tiden mellan orden är noga kontrollerad. Tiden ska räcka till för att ordet aktiveras, men det behöver till exempel inte uttalas. I tillägg finns det ord som både är lika i form och lika i betydelse, till exempel *lion* och *lejon*. Sådana ord diskuteras ofta som kognater även då de inte har något gemensamt ursprung utan bara helt tillfälligt delar likhet i både betydelse och form.

I vårt laboratorium har vi ofta observerat att ord som delar betydelse på tvärs av språken aktiverar varandra, dvs. det är lättare att känna igen ordet när man sett dess översättning. En förklaring är att översättningar, och i ännu högre grad kognater, lagras närmare samma lemma, men en annan förklaring är att de får hjälp av två kohorter för att aktivera den abstrakta lemmaformen. Kognater förväntas då få hjälp av både formlikhet och av betydelse.

Uttal av kognater

Vi känner igen kognater snabbare, men uttalar vi dem också bättre? Ett möjligen intressant fenomen är att när ord är lika i form och betydelse så kan det vara svårare att hålla isär dem i uttal, och då är det ofta det dominanta språkets uttal som tar över. Ett anekdotiskt exempel är när till exempel en dansk talare uttalar *Bob Dylan* på danska men i övrigt har ett mycket gott engelskt uttal, eller när en andraspråkstalare blir ivrig och pratar fortare så blir det mer påverkan på andraspråksuttalet. Våra observationer tyder på att ord i förstaspråket aktiveras snabbare och det

är då naturligt att det är svårare att automatiskt inhibera förstaspråket i snabbt tal, eller när vi uttalar kognater.

Ett problem för andraspråkstalare är att de måste hämma sitt förstaspråk. Detta är en allmänt accepterad tanke och stöds av att förstaspråket har en fördel, som kan visas i snabbare reaktionstider när vi experimentellt byter språk från L2 till L1, från andra- till förstaspråk. På samma sätt blir reaktionstiderna något längre vid byte från L1 till L2. Detta har gett upphov till en idé om att de olika språkens *grammatik* är aktiva parallellt.

Prediktion

Att kunna förutsäga vilka ord och begrepp som kommer upp i ett samtal ger oss en fördel. Det har ofta observerats att samtal upplevs sömlöst, och när det blir längre pauser än någon del av en sekund så upplevs det som att samtalet har dåligt flyt. Detta betyder att vi börjar planera vad vi ska säga innan samtalspartnern avslutat vad de säger. Vilket betyder att vi redan vet hur den andres mening kommer att avslutas. Personer som känner varandra kan ofta också avsluta varandras meningar.

Vi kan anta att text också fungerar likt ett samtal mellan den som skriver och den som läser. En duktig skribent kan ofta förutsäga vilka frågor och teman som dyker upp i huvudet på läsaren. Läsaren i sin tur upplever att texten är lätt att läsa när texten är lagom förutsägbar både grammatiskt och tematiskt. Trivial förutsägbarhet är ofta ointressant och irriterande, men jag har tidigare argumenterat för att vi har ett speciellt intresse för det som förändrar objektiva sannolikheter (se Johansson, 2019). Likt spelare är vi intresserade av att göra förutsägelser som är objektivt osannolika (men har en chans) och vi belönas mentalt när sådant blir realiserat.

För att kunna göra den typen av prediktioner så använder vi kanske automatiskt ett antagande om att det som uttrycks är där av en anledning (Johansson, 2019). Tversky och Kahnemann (1983) har ett exempel där en ung kvinna beskrivs som ensamstående, intelligent, frispråkig, bekymrad, engagerad och med intresse för filosofi, diskriminering och demonstrationer. Är kvinnan bankir, eller feminist och bankir? Om man antar att orden bara är tillfälliga så borde svaret vara uppenbart. Det är mest

sannolikt att hon är bankir eftersom det *alltid* är mindre sannolikt att hon är två saker än bara en av dem. Men om man antar att beskrivningen är där av en anledning så associeras de flesta av termerna mer med *feminist* än med *bankir*, och därför kommer *feminist* att vara det alternativ som är mest aktivt. Några av termerna är negativt associerade med *bankir* (bekymrad, engagerad, frispråkig). En bankir som är feminist är kanske mindre sannolikt, men samtidigt är det också det mest intressanta alternativet, då kontextorden har ökat sannolikheten mest och kanske till och med minskat komplementet icke-feminist och bankir. När vi nämner något så nämner vi implicit också dess motsatser (se Kotek, 2008).

Frågeställningen när det gäller kodbyte (*codeswitching*) är specifikt för grammatiska förutsägelser: Om båda språkens grammatik är tillgängliga förbereds det *olika* vägar framåt, när reglerna är i konflikt? En konflikt kan till exempel ske när ordföljden i en konstruktion skiljer mellan språken. Vi har utvecklat en metod för att testa detta genom tvunget kodbyte på strategiska positioner. För tillfället har vi enbart gjort detta med skrivet material i något som kan kallas en grammatisk labyrint (GMAZE, se bland andra Johansson et al., 2019; Rugaard & Johansson, 2015, 2016a, 2016b; Rugaard, 2016; Schwochow et al., 2020). Uppgiften för försökspersonen är helt enkelt att identifiera den rätta fortsättningen.

Makaroniskt språk

När en talare blandar språk för en effekt så kallas det ibland *makaroniskt språk*. *Carmina Burana* är ett exempel på ett kulturellt mästerverk som använder detta. Det kan finnas många olika anledningar till kodbyte i naturligt tal, och när det gäller makaroniskt språk inkluderar detta en metalingvistisk effekt där humor och association kan framhävas.

Ibland är bytet av språk nästan omärkbart. En intressant observation är att tvåspråkiga talare verkar förstå blandat språk utan större problem, och speciellt om den funktionella ordföljden där språket byts förutsägs vara densamma. Vi har använt detta för att undersöka hur kodbyte påverkar oss när det gäller att förstå och känna igen meningar. Vi använder oss av vanliga meningar och *Garden Path*-meningar som vi vet kan vara problematiska på grund av att talare av ett språk använder strategier

som undviker att skapa nya grenar i den syntaktiska strukturen (*Minimal Attachment*) eller behåller orden så långt möjligt inom samma syntaktiska fras (*Late Closure*). Brott mot de strategierna straffas genom att strukturen måste byggas upp på nytt. Detta kan hävdas vara indikationer på att alternativ inte hålls öppna parallellt när vi bygger upp en mening.

Vi använder termen kodbyte, delvis eftersom makaroniskt språk lätt uppfattas som något negativt eller skämtsamt. I formella studier handlar det också om experimentellt kontrollerat kodbyte på bestämda positioner som kanske inte alls är naturliga positioner. När resultaten visar starkt negativa effekter (som att det tar längre tid att förstå meningen) så är det en indikation på att en sådan position antagligen kommer att undvikas i naturligt kodbyte, och därför kommer man inte heller att hitta dem på sådana positioner om man letar efter dem i stora datasamlingar av naturligt kodbyte. Sådana datakällor fångar de tillfällen som överlever i vårt urval (*survival bias*), men missar allt som inte blir uttryckt inom ramen för hur materialet samlats. Det innebär inte att det finns en slags grammatik som säger när det är *rätt* att byta språk, utan det finns hellre faktorer som gör det *svårt* att göra ett kodbyte.

Metoder

Reaktionstider

Olika metoder använder reaktionstider för att mäta effekter av experimentella manipulationer. Reaktionstid har kunnat mätas med stor noggrannhet sedan 1700-talet då det blev intressant i samband med astronomiska observationer. På 1800-talet utvecklades detta vidare av bland andra Franciscus Cornelius Donders, och Saul Sternberg (1969) utvecklade metoden ytterligare i mitten 1960-talet.

Man kan finna ut den reaktionstid som associeras med en kognitiv faktor genom att jämföra med två fall: startpunkt och startpunkt + faktorn. När man tar skillnaden mellan dessa två så får man ett mått på faktorn. För att ha så lite påverkan som möjligt av individuella faktorer så samlar man (mycket) data från samma försökspersoner och använder så kontrollerade stimuli som möjligt. Denna typ av experiment tillåter att man kontrollerar andra förklaringar till resultaten, men ofta blir

försöken onaturliga. Forskare är medvetna om att en naturlig situation är annorlunda, men de prioriterar ofta att kontrollera flest antal variabler. Det är omöjligt att observera utan att på något sätt påverka det man observerar. Därför vill man ofta utföra experiment i många olika versioner för att minimera risken att resultaten i för stor utsträckning beror på hur observationerna gjorts, vilka försökspersoner som var med och vilka stimuli som presenterades.

Priming: Relation mellan stimuli som kan vara underlättande eller störande

Willem Levelt (Levelt et al., 1999; Levelt, 2001) utvecklade en modell för hur det mentala lexikonet är uppbyggt genom lemmaaktivering. En annan modell (Chang et al., 2000; Dell, 1986; Dell et al., 2007) förklarar liknande fenomen med att aktivering sprids i ett nätverk av enheter som kan påverka varandra både aktiverande och inhiberande. Ett test, och ett exempel, på hur modellerna kan användas är att de förutspår vad som händer om man visar antingen ett relaterat, eller ett orelaterat, *primord* före ett *målord*. Skillnaden i reaktionstid för att besluta om målordet är ett riktigt ord mäter relationen till primordet. Eftersom det kan vara väldigt svårt att finna ord som inte är relaterade till varandra (*tänk inte på elefant, försök nu hitta ett ord som inte är relaterat till elefant*) så kan man använda ett relaterat ord jämfört med att inte visa något ord alls för att beräkna primeffekten. Man kontrollerar också hur vanliga målorden och primorden är. Alltför vanliga ord kan tänkas alltid vara aktiva, och väldigt ovanliga ord kan skapa en osäkerhet om alla försökspersonerna uppfattar dem på samma sätt.

På senare tid har detta utvecklats vidare för att undersöka relationer mellan ord på kors och tvärs av språk för mångspråkiga talare. En central fråga är hur översättningar och likheter i form påverkar. I exemplet ”Hon luktade som en ängel” (*She looked like an angel*) illustreras ett ord som är likt i form men inte betydelse (luktade/looked), och ett ord som är likt i både form och betydelse (ängel/angel). Alla de andra orden är bara ord-för-ord-översättningar (utom en/an som är likt i både form och betydelse).

Skillnader i primeffekt mellan en utgångspunkt och kontrollerade betingelser

I en lång serie av experiment, har vi kommit fram till att man kan estimera en prim-effekt genom att jämföra primord med att inte visa något alls, och samtidigt är vi intresserade av att ha en startpunkt (*baseline*) som sätts i orelaterade primord och målord. Skillnaden i primeffekt blir ett precist mått på relationen. Alla ord matchas för genomsnittligt antal stavelser och ungefärlig frekvens, även om de effekterna räknas bort i den statistiska analysen. Eventuella olikheter mellan målorden kontrolleras också statistiskt genom att beräkna dem som en källa till varians, vilket möjliggörs i så kallade *mixed effects models with random effects*, som har blivit väldigt vanliga på 2000-talet. Denna typ av statistisk modell separerar de kontrollerade effekterna (t.ex. primeffekt) från kontrollerade källor till slumpmässiga variationer. Källorna till slumpmässig variation är ofta försökspersonerna och försöksstimuli. Eftersom vi bara har ett litet urval av alla möjliga försökspersoner respektive stimuli så beräknas variansen på ett mer försiktigt sätt, och det är också möjligt att beräkna specifika egenheter med varje försöksperson och stimulus. Några stimuli kan kanske stå ut genom att generellt ge långsammare reaktionstider relaterat till specifika försökspersoner. Om detta utförs riktigt så avhjälper det en del problem med att kontrollera både försökspersoner och stimuli för olika faktorer. Det skapar också mindre problem då försökspersonerna upplever samma stimuli i olika kontexter, och man kan då tänka sig att det ger upphov till träningseffekter, som avhjälps genom att alla försökspersoner får en slumpmässig presentationsordning och att man använder många olika stimuli så att det förväntade avståndet mellan liknande stimulipresentationer är relativt lång.

På senare tid har vi utvecklat en metod för att se närmare på hur tvåspråkiga talare påverkas av kodbyte. Vi började med självbestämd läsning (*self-paced reading*, Rugaard & Johansson, 2015), där försökspersonen helt enkelt läser meningar och får fler fraser (eller ord) genom att trycka på en knapp. När det uppstår en svårighet så tar det längre tid att be om mer material. Specifikt har vi använt Garden Path-meningar (t.ex. *Mannen som hører stemmer en fin saksofon*). Det är intressant att Garden Path-meningar är otvetydigt grammatiska, men att den första

intuitionen är att de inte är grammatiska eftersom man har letts in på fel spår tidigare i meningen. I exemplet ovan leds försökspersonen först att tro att det handlar om en man som hör röster och en klar förväntning om att det ska komma en verbfras för att avsluta meningen. Det tar betydligt längre tid när det sedan kommer en substantivfras (*en fin saksofon*) jämfört med om det hade kommit en verbfras (*spiller fint saksofon*). Men vad sker när språket byts i den positionen? Om kodbytet använder extra resurser så kommer det att ta längre tid, men kommer det också att göra det ännu svårare att finna ut vad Garden Path-meningen är?

Den självbestämda läsningen har en begränsning i att vi inte kan vara helt säkra på att försökspersonerna förstår meningarna. Vi kan upptäcka om de bara trycker vidare genom att det ofta blir för snabbt för att vara sant, och de försökspersonerna kan enkelt sorteras bort. Men det går att förbättra den aspekten av experimentet genom att ge ett val mellan två olika fortsättningar (Johansson & Rugaard, 2016a, 2016b, men även andra). Försökspersonen måste då leta sig genom en labyrintliknande struktur för att komma igenom den med en sekvens som bildar en grammatiskt riktig mening. Alternativen presenteras efter varandra, och ordningen mellan dem alterneras kontrollerat slumpmässigt så att varje försöksperson får en egen presentationsordning. Vi hoppas att på detta sätt balansera ut oönskade effekter som beror på vilka stimuli som presenteras nära varandra. På detta sätt kan vi också få en kvittering på att försökspersonen troligen har förstått meningen, och de försökspersoner som inte klarar att göra rätt val kan sorteras ut. Vi har observerat både byte från förstaspråk till andraspråk och andra riktningen, och för den andra riktningen kunde vi också observera en intressant effekt av ordföljdsbyte.

Resultat

De första resultaten är för ord. Genom åren har vi konstant lagt märke till att likhet i betydelse mellan ett primord och ett målord ger snabbare igenkänning av målordet (Brysbaert & Wijnendaele, 2002; Brysbaert et al., 1999; Dijkstra et al., 1998; Dijkstra et al., 1999; Dijkstra & van Heuven, 2002; Dijkstra, 2003; Fuh, 2012; Johansson & Fuh, 2013; Johansson &

Stremme, 2014, 2015; Stremme, 2015; Stremme et al., 2014; Sverreson, 2016). På något sätt aktiverar primordet gemensamma betydelsedrag och aktiverar ord som delar betydelse. På Humlab har vi fokuserat på ord som kan vara översättningar, men man kan också finna denna effekt med ord som förekommer i samma kontexter (som *kall* och *varm*) eller delar semantiska drag (som *katt* och *hund*). När det gäller likhet i form så finner vi bara en positiv effekt när målordet också är likt sitt aktiverande primord i betydelse. Denna *cognate*-effekt har också noterats för andra språk av andra forskare (se Lemhöfer & Dijkstra, 2004).

Vi har gjort några experiment där vi varierat hur språken skrivs. För mandarin-kinesiska (Yang, 2020; Yang & Johansson, 2019) visade det sig att det gick att känna igen kinesiska tecken mycket snabbare än ord skrivna med alfabetiska tecken. Kanske är det möjligt att aktivera ord utan att gå vägen över en fonologisk/fonetisk kodning? Det noterades också i försöken att effekterna för betydelse och form ser ut att bero på talarnas språkliga färdighetsnivå. Det har också gjorts några försök som jämför ryska och ukrainska med norska (Kornienko, 2020).

Att en talare inte vinner tid på ord som är lika i form på tvärs av språk kan tolkas som att språken på något sätt har separerats i igenkänningsfasen, dvs. orden tillhör olika kohorter. Inom samma språk finns det en tendens att ord som börjar på samma stavelse aktiverar varandra, och detta är ett bra argument för *kohortmodellen*. Allitteration är både en minnesteknik och ett estetiskt grepp. När det gäller mångspråkiga talare så kan de ha separerat språken i olika kohorter. Våra testade stimuli visar till exempel att *farmor* och *farmer* inte påverkar varandra, trots att de är väldigt lika i form. Fungerar allitteration på kors av språken?

Så långt har vi byggt en sannolik modell där de olika språkens ord tillhör olika kohorter som används i de tidiga stadierna av ordigenkänning. Men ett ord ska också få en betydelse, och för att få betydelse så antar vi att det aktiveras ett betydelsebärande abstrakt lemma.

Våra observationer tyder på att lemmaaktiveringen aktiveras på kors och tvärs av språken. Det aktiverade lemmat kan senare skickas vidare till uttalskodning som är språkspecifik. Lemmat för HUND kan uttalas som *dog* eller *hund*. Beroende på vilket språk som ska uttryckas så skickas lemmat vidare längs automatiska löpande band för att sättas samman till

uttal eller *inre röst* (att man uppfattar ordets uttal mentalt utan att uttala det, utan att röra på läpparna), i överenstämmelse med Levelts modell, där motorkodning är ett av de sista stegen. Här illustreras en fördel med Levelts modell då den är mycket specifik på de olika stadierna, medan spridning av aktivering inte förutsätter samma modularitet. Detta gör Levelts modell till en god utgångspunkt för att formulera testbara hypoteser.

När det gäller kodbyte (här mellan skrivet bokmål (L1) och skriven engelska (L2)) så har vi observerat att *Garden Path* meningar generellt tar signifikant längre tid, både på engelska och norska. Detta är helt förväntat. Det tar lite extra tid, men det är typiskt inte signifikant så länge kodbytet följer den funktionella ordföljd som förutsägs av det språk som meningen börjar med. Det är som om kodbytet i sig inte påverkar, vilket överensstämmer med lemmaaktivering av ord mellan språk.

Om man gör ett kodbyte samtidigt som *Garden Path* så går det typiskt något snabbare än utan kodbytet, men det är också en tendens som inte är signifikant i enskilda mindre experiment, dvs. det kan vara slumpen som är i farten.

Kodbyte generellt till ett andraspråk tar *mer* tid. Kodbyte till ett förstaspråk tar *mindre* tid. Skillnaden mellan att byta till första- eller andraspråk är signifikant, något som betyder att det sannolikt kommer att kunna upprepas. Vi har upprepat fynden några gånger, så det känns som ett rimligt antagande. Men det är också förväntat att ett förstaspråk har fördelar och kan behandlas snabbare och mer flytande av många olika anledningar. *Garden Path*-meningar är som förväntat långsammare också om man byter till ett förstaspråk. Kodbyte påverkar inte mycket, vilket kan tolkas som att det är en låg kostnad för att byta språk. Men detta är under förutsättning att kodbytet sker så att det språk som man startar med också förutsäger samma typ av fras i båda språken (här specifikt antingen en verbfras eller en substantivfras). Om språket man byter till också byter om på ordföljden så får man en signifikant och stark effekt, som kan tolkas som att meningen måste byggas upp på nytt på liknande sätt som då en Garden Path- mening måste byggas om, eftersom den frasstruktur man har letts att anta inte är den aktuella frasstrukturen i meningen.

I skandinaviska språk är det ett fenomen att verbet kommer på andra plats. Detta gäller också när man börjar med ett adverb eller ett adverbial: *Medan jag lagar kaffe bakar du kakorna*. På engelska är det inte så: *While I make coffee you bake the cookies*. Om båda språkens grammatik är aktiva samtidigt så byggs alltså båda dessa strukturer upp parallellt. Om det vore så skulle det inte vara några problem att byta språk efter att adverbialet är avklarat (efter coffee/kaffe). Men om endast det aktiva språket gör prediktioner på vad som ska komma så blir det stora problem då en verbfras inte kan acceptera en substantivfras och tvärtom. Då måste prediktionerna göras om innan nästa fras kan behandlas (*reparse*). Vi har testat en start på engelska med byte till norska för detta fenomen. Vi vet inte om det blir en lika allvarlig effekt om vi börjar med norska (eller svenska) och fortsätter med engelska. En tanke är att det inte skulle bli så allvarligt i den riktningen, eftersom V2 kan tänkas på som flyttning, en transformation. Detta illustreras av en slags optimalitetstabell (tabell 3). Fingret pekar på de alternativ som bryter mot minst möjliga antal begränsningar. Det första fingret behåller hellre ordföljd från engelska, vilket tyder på låg prioritet för V2. Det andra exemplet, med start på svenska, bryter mot V2 hellre än att ha subjektet efter verbet på engelska (som är omöjligt (*fatal*) på engelska, men inte på svenska).

Tabell 3. Illustration av V2 på svenska, med utforskande optimalitetsbedömning.

While I make coffee	**you** bake	the cookies.	
Medan jag lagar kaffe	bakar **du**	kakorna	.
While I make coffee	bakar **du**	kakorna	
While I make coffee	**du** bakar	kakorna	☜
Medan jag lagar kaffe	**you** bake	the cookies	☜
Medan jag lagar kaffe	bake **you**	the cookies	

Alternativt kan det vara att bara prediktioner från förstaspråket gäller. Det finns alltså en möjlighet att detta kan säga något generellt om syntax i allmänhet. Detta kan också vara en del av förklaringen kring vissa språkförändringsfenomen. V2 har en nackdel om det är mycket kodbyte, eftersom V2 försvinner i de alternativ som pekas ut.

På samma sätt som då parsern bara bygger upp en struktur i taget bygger en mångspråkig talare också bara en struktur i taget. För både

enspråkiga och tvåspråkiga så byggs det lokalt en och endast en struktur, och parsern har bara en strukturell förväntning om det som ska komma. Det vill säga, de två språkens syntaktiska processer är inte aktiva *samtidigt*. Däremot verkar det som att de olika språkens ord aktiverar varandra parallellt. Det kan också vara att begränsningar från språken är aktiva, och att optimalitet är en viktig del av förklaringen. Det återstår fler planerade experiment.

Diskussion

Vad betyder de observationer vi gjort i laboratoriet? Effekterna vi diskuterar har observerats många gånger så de är relativt stabila. Det som påverkar kan vara hur balanserade talarna är och hur lika språken är (processabilitet: Pienemann, 1998, 2005).

Att vi inte ser positiva effekter av formlikhet på kors och tvärs av språken kan förklaras av att talarna har lyckats separera de två språken så att de ingår i olika kohorter. Man måste alltså ha identifierat, eller antagit, språket för att kunna identifiera orden. Anekdotiskt kan det hända att man lyssnar på fel språk. Det har hänt mig själv någon gång att jag lyssnat på norska eller engelska på radio och inte identifierat att det var svenska. Det kan vara väldigt svårt att identifiera orden om man lyssnar med fel språkmodell.

Att ords betydelse aktiveras på kors och tvärs av språk tyder däremot på att det finns en abstrakt nivå (som ofta kallas lemma) där antingen ord i olika språk delar på samma lemma, eller att olika lemman har kopplats samman så att de automatiskt aktiverar varandra. När ord har samma betydelse och ungefär samma form på två olika språk så ökar sannolikheten att de antingen delar samma lemma, eller att de har väldigt nära sammankopplade mentala representationer. Detta gör det möjligen också svårare att skilja uttalen mellan den typen av ord, speciellt eftersom förstaspråket aktiveras något snabbare. Om talhastigheten ökar kan man då förvänta att den typen av ord som ofta är aktiverade samtidigt (nära kognater, frekventa översättningar, namn på kända personer) också ofta glider mot ett förstaspråksuttal, dvs. det blir svårare att inhibera förstaspråksuttalet i snabbt tal. Detta gäller kanske speciellt när andraspråket är väl integrerat med förstaspråket, eftersom det då sannolikt ofta aktiveras

lemma mellan språken. Det kan också förklara att det är svårt att hålla isär språk som är väldigt lika i uttal, morfologi och syntax, samtidigt som det kan vara lättare att sätta igång inlärningsprocessen givet att språken är så pass lika att man tidigt förstår mycket i det nya språket. Anekdotiskt brukar skandinaver komma igång snabbt med till exempel nederländska. Vi har också observerat i laboratoriet att det är starkare positiva effekter för tyska utbytesstudenter som lärt sig norska än för spanska utbytesstudenter som lärt sig norska under liknande förhållanden i övrigt (Sverreson, 2016).

I forskningslitteraturen finner man ofta beskrivningar som går ut på att båda språkens grammatik är aktiva samtidigt (Hartsuiker & Bernolet, 2017; Hartsuiker et al., 2004; Hernandez et al., 2009; Highby et al., 2015). Det handlar då oftast om att ord och fraser kan bytas mellan språken, i linje med våra fynd.

Det kan man se många exempel på, och det verkar inte alltid som att det är dålig översättning, utan kanske mer som just makaroniskt språk som är lätt att förstå för dem som kan båda språken. I Bergen var det för en tid sedan en slogan på sopbilarna som var väldigt fyndig: *We take care of your boss! Boss* är det lokala ordet för sopor, men de som också använder engelska har nog svårt att undgå att det kanske är chefen som de tar hand om.

Våra observationer visar att det *inte* byggs upp parallella strukturer för tvåspråkiga talare. Observationerna överensstämmer med att det aktiva språket förutsäger vilken typ av ord som kan komma, och att betydelserelaterade ord aktiverar varandra över språkgränserna.

Det återstår att finna ut vad som händer om orden kan följa i det andra språkets grammatik. Vi misstänker att det kommer att bli en mindre effekt även om frasen blir ogrammatisk. Vi har observerat att meningar typ b nedanför ger mycket stora effekter i reaktionstid. En förklaring är att det förväntas en substantivfras, och att det tar tid att göra en omstrukturering som använder den norska grammatiken. Vi förväntar oss att meningar som exempel c nedanför inte ger lika stora effekter, vilket förklaras med att ordet *they* är förväntat och ordet *de* är aktiverat genom det förväntade ordet. Hela mening c kan då behandlas av regler som överensstämmer med reglerna för engelska, bara att ordformerna kommer från norska.

a) While the professor lectured the students | they talked about games.
b) While the professor lectured the students | snakket de om spill.
c) While the professor lectured the students | de snakket om spill.

Eventuellt kan detta ha konsekvenser för språkutveckling vid språkkontakt. Några konstruktioner kommer att undvikas när *hela meningen* inte kan täckas av reglerna från ett enskilt språk (alternativ b ovan, varken engelska eller norska täcker hela meningen), medan strukturella alternativ som kan täckas av det först aktiva språkets regler inte kommer att vara lika svåra att behandla.

Det vill säga att av alternativ b och c är c det alternativ som har störst möjlighet att överleva i en tvåspråkig språkgemenskap. Detta kan då över tid påverka regeln om verbet på andra plats som hittills har visat sig väldigt stark i germanska språk. Eftersom det är relativt ovanligt att byta språk på positioner där det kan bli problem, så är det sannolikt ingen fara för V2. Det gör också detta väldigt svårt att observera i stora korpusar. Kodbyte är ganska ovanligt. Dokumenterat kodbyte lider av vad som brukar kallas *survival bias*, dvs. endast de alternativ som används kommer att finnas i samlingen. I kontrollerade experiment kan vi byta språk där det är intressant att veta hur försökspersoner reagerar. Vi kan också samla många och balanserade datapunkter som gör det möjligt att utforska olika hypoteser. Det är många olika hypoteser som är öppna för tillfället. En hypotes är att prediktion från det först aktiva språket är avgörande. En annan hypotes är att vi också använder begränsningar som kan beskrivas i till exempel optimalitetstabeller, som indikeras i tabell 3. Det indikeras också att det kan finnas tillfällen när det finns en faktisk konflikt mellan två olika begränsningar: att till exempel låta subjektet komma efter verbet på engelska är värre än att ignorera att verbet ska vara på andra plats. Den vetenskapliga metoden låter oss testa alternativen, och vi kan så småningom utesluta några alternativ. Vanligtvis öppnar detta nya alternativ varav några kan experimentellt uteslutas, och på så sätt vinner vi ny information och en mer detaljerad förståelse. Experimentella metoder är speciellt intressanta när de ger testbara hypoteser.

Abstract

This article introduces work at the Humanities Laboratory in Bergen. Experimental studies test viable hypotheses that pertain to extremely rare or avoided constructions that are not possible to investigate by either introspection or large corpora studies. We focus on reaction time studies. The results can be replicated without expensive equipment. We present some observations for cross-linguistic word recognition and lemma-activation and show that grammatical prediction in the parsing process does not consistently use activation of alternatives across languages. Our typical subjects are proficient second language users, as we would encounter in university classes. The presentation avoids the technical details and focuses on the interpretation of results that have been presented at several peer-reviewed international conferences. The results have consequences for our understanding of how we process language. This may inform our understanding of how languages in contact may change and give some clues to better language teaching. When we better understand how languages interact it may promote better learning.

Christer Johansson
Universitetet i Bergen
Postboks 7800
NO-5020 Bergen
christer.johansson@uib.no

Litteratur

Altmann, G. T. M. (1997). Words, and how we (eventually) find them. *The ascent of Babel: An exploration of language, mind, and understanding* (s. 65–83). Oxford University Press.

Brysbaert, M., van Dyck, G. & van de Poel, M. (1999). Visual word recognition in bilinguals: Evidence from masked phonological priming. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, *25*, 137–148.

Brysbaert, M. & Wijnendaele, V. (2002). Visual word recognition in bilinguals: Priming from the second to the first language. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance, 28*(3), 616–627.

Chang, F., Dell, G. S., Bock, K. & Griffin, Z. M. (2000). Structural priming as implicit learning: A comparison of models of sentence production. *Journal of Psycholinguistic Research, 29*, 217–230. https://doi.org/10.1023/A:1005101313330

Dell, G. (1986). A spreading-activation theory of retrieval in sentence production. *Psychological Review*, *93*(3), 283–321.

Dell, G. S., Martin, N. & Schwartz, M. F. (2007). A case-series test of the interactive two-step model of lexical access: Predicting word repetition from picture naming. *Journal of memory and language*, *56*(4), 490–520. https://doi.org/10.1016/j.jml.2006.05.007

Dijkstra, T. (2003). Lexical processing in bilinguals and multilinguals: The word selection problem. I J. Cenoz, B. Hufeisen & U. Jessner (Red.), *The multilingual lexicon* (s. 11–26). Springer. https://doi.org/10.1007/978-0-306-48367-7_2

Dijkstra, T., van Jaarsveld, H. & Ten Brinke, S. (1998). Interlingual homograph recognition: Effects of task demands and language intermixing. *Bilingualism: Language and Cognition, 1*(1), 51–66.

Dijkstra, T., Grainger, J. & van Heuven, W. J. B. (1999). Recognition of cognates and interlingual homographs: The neglected role of phonology. *Journal of Memory and Language, 41*(4), 496–518.

Dijkstra, T. & van Heuven, W. J. B. (2002). The architecture of the bilingual word recognition system: From identification to decision. *Bilingualism: Language and Cognition, 5*(3), 175–197.

Fernandez, E. M. & Souza, R. A. (2016). Walking bilinguals across language boundaries: On-line and off-line techniques. I R. Heredia, J. Altarriba & A. Cieslicka (Red.), *Methods in bilingual reading comprehension research* (s. 33–60). Springer.

Fuh, I. B. (2012). *Priming between second languages (French, English) with a very different first language (Ngemba)* (Masteroppgave). Universitetet i Bergen, Bergen.

Gullberg, M., Indefrey, P. & Muysken, P. (2009). Research techniques for the study of code-switching. I B. Bullock & A. J. Toribio (Red.), *Linguistic code-switching* (s. 21–39). Cambridge University Press.

Hartsuiker, R. J., Pickering, M. J. & Veltkamp, E. (2004). Is syntax separate or shared between languages? Cross-linguistic syntactic priming in Spanish-English bilinguals. *Psychological Science*, *15*(6), 409–414. http://www.jstor.org/stable/40064000

Hartsuiker, R. J. & Bernolet, S. (2017). The development of shared syntax in second language learning. *Bilingualism: Language and Cognition, 20*(2), 219–234. https://doi.org/10.1017/S1366728915000164

Hernandez, A., Fernandez, E. & Aznar-Bese, N. (2009). Bilingual sentence processing. I G. Gaskell (Red.), *The Oxford handbook of psycholinguistics* (s. 371–384).Oxford University Press.

Highby, E., Vargas, I., Perez, S., Ramirez, W., Fernandez, E., Schafer, V. & Obler, L. (2015). Shared syntax for bilinguals extends to language-specific constructions [Konferansebidrag, *The Seventh Annual Society for the Neurobiology of Language Conference (SNL 2015), Chicago, Illinois*].

Johansson, C. (2019). The probabilistic Gricean, *SALC7*, Aarhus, May 22–24. http://doi.org/10.13140/RG.2.2.29659.82726

Johansson, C. & Fuh, I. B. (2013). Cross-linguistic lexical priming between second languages: Perspectives and constraints [Konferansebidrag, Radboud University, Nijmegen, the Netherlands, 9–11 September 2013]. https://www.researchgate.net/publication/281523429_Cross-linguistic_Lexical_Priming_between_Second_Languages_Perspectives_and_constraints

Johansson, C. & Stremme, C. (2014). Effects of presentation in cross-linguistic lexical priming [Konferansebidrag, *Psycholinguistics in Flanders, Ostende, Belgium, 8–9 May 2014*]. https://www.researchgate.net/publication/281523389_Effects_of_presentation_in_cross-linguistic_lexical_priming

Johansson, C. & Stremme, C. (2015). Beyond reaction times: Priming across Languages [Konferansebidrag, *Psycholinguistics in Flanders, Marche-en-Famenne, Belgium, May 2015*]. https://www.researchgate.net/publication/281523372_Beyond_Reaction_Time_Priming_across_Languages

Johansson, C., Rugaard, E. & Asperheim, H. D. (2019). Low cost of code switching [Konferansebidrag, *Conference on Multilingulism, Leiden University, 1–3. September 2019*]. https://doi.org/10.13140/RG.2.2.29763.35362https://doi.org/10.13140/RG.2.2.29763.35362

Kornienko, A. (2020). Masked lexical priming between close and distant languages [Masteroppgave, Universitetet i Bergen]. https://bora.uib.no/bora-xmlui/handle/1956/23074

Kotek, H. (2008). Resolving complement anaphora. I C. Johansson (Red.), *NEALT proceedings series: Proceedings of the second Workshop on Anaphora Resolution*, (s. 41–53). https://dspace.ut.ee/handle/10062/7129

Lemhöfer, K. & Dijkstra, T. (2004). Recognizing cognates and interlingual homographs: Effects of code similarity in language-specific and generalized lexical decision. *Memory & Cognition*, *32*(4), 533–550.

Lemhöfer, K., Dijkstra, T., Schreifers, H., Baayen, R. H., Grainger, J. & Zwitserlood, P. (2008). Native language influences on word recognition in a second language: A megastudy. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition, 34*(1), 12–31.

Levelt, W. J. M. (2001). Spoken word production: A theory of lexical access. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, 98*(23), 13464–13471.

Levelt, W. J. M., Roelofs, A. & Meyer, A. S. (1999). A theory of lexical access in speech production. *Behavioral and Brain Sciences*, *22*, 1–75. http://dx.doi.org/10.1017/S0140525X99001776

Pienemann, M. (1998). *Language processing and second language development: Processability Theory.* John Benjamins.

Pienemann, M. (2005). *Cross-linguistic aspects of processability theory.* John Benjamins.

Rugaard, E. (2016). *Balancing bilingualism down the garden path* [Masteroppgave, Universitetet i Bergen]. http://bora.uib.no/handle/1956/12337

Rugaard, E. & Johansson, C. (2015). Code switching in the garden path [Konferansebidrag, *Psycholinguistics in Flanders, Marche-en-Famenne, Belgium, May 2015*]. https://www.researchgate.net/publication/281523377_Code_Switching_in_the_Garden_Path

Rugaard, E. & Johansson, C. (2016a). Differential working memory capacity in L1 and L2? [Konferansebidrag, Conference on Multilingualism (COM 2016), 11–13 September 2016]

Rugaard, E. & Johansson, C. (2016b). Do Balanced Bilinguals Trip in the Garden Path? [Konferansebidrag, GLAC22. Reykjavik, Island. 20–22 June 2016]. https://www.researchgate.net/publication/303703625_Do_balanced_bilinguals_trip_in_the_garden_path

Schwochow, S. J., Larsen, T. & Johansson, C. (2020). The bilingual parser predicts one structure: Evidence from code-switching in the garden path. *Psycholinguistics in Flanders*, 2020 (accepted), presentation 2021. 2021-05-20.

Sternberg, S. (1969). Memory scanning: Mental processes revealed by reaction time experiments. *American Scientist*, *57*(4), 421–457.

Stremme, C. (2015). *A study of cross-linguistic form and meaning priming through reaction times in lexical decision tasks* [Masteroppgave, Universitetet i Bergen]. https://bora.uib.no/bora-xmlui/handle/1956/10874

Stremme, C., Troland, V. & Johansson, C. (2014). Meaning advantage in cross-linguistic priming [Konferansebidrag, *Psycholinguistics in Flanders, Ostende, Belgium, 8–9 May 2014*]. https://www.researchgate.net/publication/281523364_Meaning_advantage_in_cross-linguistic_priming

Sverreson, J. M. S. (2016). *Priming adult beginner learners: A study of cross-linguistic lexical priming in German and Spanish learners of Norwegian* [Masteroppgave, Universitetet i Bergen]. https://bora.uib.no/bora-xmlui/handle/1956/12369

Traxler, M. (2012). *Introduction to psycholinguistics – understanding language science.* Wiley-Blackwell.

Tversky, A. & Kahneman, D. (1983). Extensional versus intuitive reasoning: The conjunction fallacy in probability judgment. *Psychological Review*, *90*(4), 293–315

Yang, L. (2020). *A cross-linguistic form and meaning priming study on Mandarin Chinese multilingual speakers* [Masteroppgave, Universitetet i Bergen]. https://bora.uib.no/bora-xmlui/handle/1956/22876

Yang, L. & Johansson, C. (2019). Is Lexical Access in Chinese Reading possible without Phonological Encoding? [Konferansebidrag, *Psycholinguistics in Flanders, Antwerp, Belgium, 22 May 2019*] https://doi.org/10.13140/RG.2.2.34273.56169

Mot ein norsk språkfilosofi: Språksyn hjå Henrik Wergeland og Ivar Aasen i lys av Charles Taylor

Jonas Gamborg Lillebø og Marianne Hustvedt

Samandrag: Denne teksten handlar om språkfilosofi innanfor konteksten av norsk språkhistorie. Det gjer han ved å ta føre seg to ting. For det fyrste vert det diskutert i kva grad det var språkfilosofiske skilnadar mellom Henrik Wergeland og Ivar Aasen. Wergeland og Aasen blir her ikkje lesne innanfor «ytre» eller «indre» språkhistorie, men som del av ei norsk språkfilosofisk historie. For å få fram dette knyter artikkelen, for det andre, Wergeland og Aasen til Charles Taylor sin språkfilosofi. Artikkelen drøftar korleis Taylor sin distinksjon mellom eit «ekspressivt» språksyn og eit syn på språket som noko representativt og referensielt, kan brukast til å få fram nokre av skilnadane mellom Wergeland og Aasen. I artikkelen vert Wergeland knytt til eit romantisk og ekspressivt språksyn, medan Aasen viser eit syn på språk som noko instrumentelt og gjennomsiktig. Andre forskarar i den norske språkhistoriske konteksten har allereie vore inne på noko av dette hjå dei to forfattarane, men det er i varierande grad utvikla og sjeldan knytt til språkfilosofi. Denne teksten freistar å kome eit steg vidare i å artikulere det språkfilosofiske ved Wergeland og Aasen i lys av Charles Taylor sin språkfilosofi.

Nøkkelord: språkfilosofi, Taylor, Wergeland, Aasen

Keywords: philosophy of language, Taylor, Wergeland, Aasen

Innleiing

I denne teksten drøftar vi to ting: for det fyrste ynskjer vi å diskutere i kva grad det var språkfilosofiske skilnadar mellom Henrik Wergeland og Ivar Aasen. For det andre ynskjer vi å vise korleis språkfilosofen Charles

Sitering av denne artikkelen: Lillebø, J. G. & Hustvedt, M. (2021). Mot ein norsk språkfilosofi: Språksyn hjå Henrik Wergeland og Ivar Aasen i lys av Charles Taylor. I T. A. Haugen, S.-A. Myklebost, S. J. Helset, & E. Brunstad (Red.), *Språk, tekst og medvit* (s. 91–118). Cappelen Damm Akademisk. https://doi.org/10.23865/noasp.146

Taylor sin distinksjon mellom eit «ekspressivt» språksyn og eit syn på språket som noko representativt og «referensielt» kan brukast til å få fram nokre av skilnadane mellom desse. Det er, av det vi veit, få som har freista å tematisere språkfilosofiske problemstillingar i forskinga på denne delen av norsk språkhistorie. Grunnen til det er nok ikkje berre at det historisk sett har vore få norske språkfilosofar, men at ein har vore oppteken av heilt andre spørsmål i norsk språkhistorie. Språket og kampen for språket har ein heilt sentral plass i den norske historia om kultur, sjølvstende og identitet. Viktige problem og spørsmål har vore korleis språket skulle sjå ut, korleis ein skulle lage det og kven det skulle vere for (Hyvik, 2009; Sørensen, 2002). Med andre ord har den norske språkhistoria tradisjonelt vore eit spørsmål om lingvistiske tema, som grammatikk, på den eine sida («indre» språkhistorie), og politiske og kulturhistoriske tema som demokratisering, nasjonal kultur og identitet på den andre sida («ytre» språkhistorie) (typologi henta frå Torp & Vikør, 1993, s. 15). Og det er desse temaa ein ofte undersøker når ein les tekstane til Wergeland og Aasen. Vi veit at dei ikkje var samde om kva *norsk* språk skulle vere. Men kan vi anta at dei var samde om kva språk *er*? Kva legg vi i dette?

Det vi ynskjer er å løfte fram ein meir filosofisk dimensjon ved språket som sjeldan vert belyst eller diskutert i desse samanhengane. Vi vil kalle denne dimensjonen *språksyn* eller språktenking. Med dette meiner vi det synet eller den grunnleggjande tanken eller ideen om kva språk er. Sjølv om Aasen og Wergeland formelt sett ikkje var filosofar, betyr ikkje det at dei ikkje uttrykker ein språkfilosofi. For det som er interessant å observere når ein les nokre av tekstane deira, er at dei ikkje verkar å ha heilt same tanke om korleis ein skal forstå fenomenet språk. I kva grad dette alltid er eksplisitt, kan diskuterast. Likevel ser dei ut til å operere med ulike språkfilosofiar. Sjølv om Aasen og Wergeland i mindre grad teoretisk og eksplisitt uttrykkjer sine syn på språk, kan vi likevel kome på sporet av korleis dei tenkjer. Her vil vi presisere at språksyn i denne artikkelen altså ikkje er eit spørsmål om korleis Aasen og Wergeland meinte ein skulle lage eit nytt norsk skriftspråk. Det vi vil fram til her, er korleis dei forstår språket som fenomen. For korleis dei tenkjer sambandet mellom språket og mennesket og kva språket kan gjere for mennesket, er spørsmål som vert reflektert på ulike måtar hjå desse forfattarane. Wergeland sitt

språksyn er det vi vil kalle ekspressivt og kan knytast til eit romantisk språksyn. Aasen ser derimot ut til å sjå på språket som noko «instrumentelt» (Walton, 1996, s. 333–334). Han uttrykkjer ei «antiromantisk» haldning i si dikting (Venås, 1996, s. 462) og «misliker det ekspressive» (Sørbø, 2004, s. 24). Nokre forskarar i den norske språkhistoriske konteksten er altså inne på noko av dette hjå desse to forfattarane, men vidareutviklar i mindre grad refleksjonen omkring temaet språksyn (Burgess, 2005; Lombnæs, 2007; Sørbø, 2004; Walton, 1996).

Så korleis kan vi få dette fram? Vi meiner at den språkfilosofiske tenkinga til Charles Taylor (2005, 2007, 2016) kan hjelpe oss med å identifisere dette. Tanken er ikkje at vi skal presse Wergeland og Aasen inn i Taylor sin typologi, eller redusere desse to til døme på Taylor sine filosofiske poeng. Poenget er heller ikkje å bevise at Taylor har rett i alt, men å bruke han til å få fram interessante nyansar i språksyna deira. Så før vi kjem inn på Wergeland og Aasen, vil vi gje ei kort og grunnleggjande orientering om Taylor sin språkfilosofi.

Språksyn i ein idéhistorisk og filosofisk kontekst

Charles Taylor (1931–) er ein kanadisk filosof som har levert viktige bidrag på ei rekke felt som mellom anna politisk filosofi, sekulariseringsteori og språkfilosofi. På norsk har Taylor sitt forfattarskap vore introdusert mellom anna av Jørgen Fossland og Harald Grimen (2001) og i eit temanummer av tidsskriftet Agora (2007). Sjølv om alle dei temaa Taylor tek opp, er knytte saman, er det naturleg nok nokre hovudpunkt i språkfilosofien hans vi konsentrerer oss om her. Språkfilosofi er noko av det Taylor har jobba mest og lengst med. Nokre av arbeida på emnet strekker seg tilbake til 1970-talet og går heilt fram til boka *The Language Animal* frå 2016. Særskild Martin Heidegger og den seine Ludwig Wittgenstein har vore viktige for Taylor.

Eit hovudpoeng hjå Taylor, og som vi knyter an til i denne artikkelen, er at han meiner å ha identifisert to ulike språkteoretiske eller språkfilosofiske tradisjonar i vestleg og europeisk tenking. Den eine teoritradisjonen går ut frå dei britiske filosofane Thomas Hobbes (1588–1679), John Locke (1632–1704) og franskmannen Étienne Bonnot de Condillac

(1714–1780). Taylor kallar denne tradisjonen for HLC-teorien. Her legg ein vekt på at ord og teikn får si meining utifrå at dei står for, eller representerer, ikkje-språklege storleikar. Taylor omtalar denne tilnærminga som «designativ-instrumentell» (Taylor, 2016, s. 48, vår omsetjing). Andre namn på teorien er «representativ», sidan ord eller teikn representerer fenomen i verda, eller «referensiell», sidan ein legg vekt på det språket viser til. Taylor skriv om dette i artikkelsamlinga *Philosophical Papers I*:

> We could explain a sign or word having meaning by pointing to what it designates, in a broad sense, that is, what it can be used to refer to in the world, and what it can be used to say about that thing. (Taylor i Fossland & Grimen, 2001, s. 136)

Sentralt i dette språksynet eller språkteorien er då at språket får si meining utifrå dei fenomena det viser til, og at desse fenomena finst der uavhengig av og forut for språket.

Språket har innanfor denne tradisjonen to kjennemerke. For det fyrste er språket eit transparent medium som refererer til tinga, til konkrete og abstrakte storleikar: «Referensielle teorier redegjør derimot for mening gjennom å korrelere tegn med deler av verden, og disse kan i prinsippet identifiseres objektivt» (Taylor, 2007, s. 183). For det andre er språket konvensjonar i den forstand at vi i fellesskap blir samde om kva for teikn vi skal nytte for tinga rundt oss. «I denne tradisjonen er det slik at språklige uttrykk står for eller representerer ting i verden» (Fossland & Grimen, 2001, s. 124). Her er altså subjektrelaterte eigenskapar ikkje ein del av korleis ein forstår språket.

Dersom det stemmer at språket er transparent og kan referere direkte til ting i verda, betyr det at språket er eigna for den objektive gjengivinga av verda som naturvitskapen krev. Men det som er viktig å klargjere her, er at dette faktisk er ein filosofi om språk. Denne språkfilosofien har tette koplingar til eit positivistisk syn på språk og vitskap. Taylor problematiserer dette:

> Vitenskapelig tenkning skal være objektiv, det vil si at den skal forklare universet uavhengig av såkalte subjektrelaterte egenskaper, altså egenskaper som tingene bare har i subjektenes erfaring av dem, og som ikke ville ha eksistert viss erfaringssubjektene ikke hadde eksistert. […] Referensielle teorier redegjør

> derimot for mening gjennom å korrelere tegn med deler av verden, og disse kan i prinsippet identifiseres objektivt. Slike teorier stiller oss i utsikt en språkteori som kan oppfylle kriteriene for moderne naturvitenskap. Det er i denne forstand de gir inntrykk av å kunne gjøre språket til noe enkelt og klart. Ekspressive teorier kan ikke konkurrere på dette feltet. (2007, s. 182–183)

Taylor ser altså på dette språksynet som ein teori som er knytt til den moderne naturvitskapen. Som vi var inne på med positivismen, trong og treng vitskapen nettopp dette objektive språket, utan subjektrelaterte eigenskapar, for å utvikle kunnskapane om den fysiske verda. Dei såkalla ekspressive teoriane kan ikkje, som Taylor seier, konkurrere her. Men dette er, av det vi kan sjå, heller ikkje problemet.

Så kva er problemet og relevansen for vår kontekst? Problemet oppstår derimot dersom vi for det fyrste «gløymer» at dette synet på språk faktisk er ein filosofi, og for det andre at det finst alternativ til denne filosofien. Kort og godt er problemet at vi ikkje lenger evnar å problematisere synet på språk og mennesket sitt forhold til språket nettopp fordi vi har «gløymt» eller ikkje «veit» at det finst alternativ. Det er nemleg behov for å minne om alternativet. For det HLC-tradisjonen, ifølgje Taylor, ikkje klarer gjere tilfredsstillande greie for, er subjektet sitt forhold til verda rundt seg og den rolla språket spelar i dette forholdet. Det er særskilt dette siste punktet den andre teoritradisjonen tek opp. Så lat oss sjå litt på dette.

Den andre tradisjonen utgår då frå tyskarane Johan Georg Hamann (1730–1788), Johan Gottfried Herder (1744–1803) og Wilhelm von Humboldt (1767–1835). Taylor kallar denne tradisjonen for HHH-teorien og framstiller denne tilnærminga til språk som «ekspressiv-konstitutiv» (Taylor, 2016, s. 48, vår omsetjing). Denne tradisjonen danna seg gjennom kritikk av HLC-tradisjonen, og dei to står difor delvis fram som ekskluderande alternativ.

Når vi legg fram dette språksynet, blir vi konfrontert med to utfordringar. For det fyrste er dette språksynet for mange meir «framandt» enn det «designativ-instrumentelle». For det andre skriv Taylor delvis innanfor ein annan kontekst. Likevel meiner vi det er svært mykje relevant hjå Taylor, og at han likevel får det relativt klart fram når han i *The Language Animal* samanliknar språklause vesen med vesen som har språk:

«Prelinguistic beings can react to the things which surround them. But language enables us to grasp something *as* what it is» (Taylor, 2016, s. 6). Understrekinga av «*som*» (*as*) er avgjerande her. Det er i det vi nyttar språket til å gripe noko *som* noko at vi forstår kva det er. Kva legg han i dette? Det Taylor vil ha fram, er ikkje berre at språket er det som gjer det mogleg (for språklege vesen) å ha eit forhold til verda rundt seg. Poenget er i tillegg at det språklege subjektet påverkar dette forholdet gjennom *måten* det uttrykkjer seg på. Det er når vi seier noko på *vår måte* at vi etablerer eit forhold til ei sak, men dermed er saka også prega av vår måte å uttrykkje oss på. Det som gjer at Taylor kan kalle dette «ekspressivt» er at relasjonen mellom eit språkleg subjekt og verda vert konstituert *gjennom det språklege uttrykket*.

Desse to tradisjonane vert av Taylor til ein viss grad plassert idéhistorisk ved at han knyter den fyrste tradisjonen til korleis språket vert tenkt av opplysingstenkjarane, og den andre til korleis språket vert tenkt innanfor den romantiske rørsla. Men, vil vi framheve, dette er ikkje berre å forstå som epokar som avløyser kvarandre historisk eller som noko som berre finst i fortida. Dei står også for ulike filosofiske tilnærmingar til språket som vi kan ta opp til kritisk vurdering i dag.

Den doble innsikta i at språket (1) er det som gjer det mogleg (for språklege vesen) å ha eit forhold til verda rundt seg, og (2) at det språklege subjektet påverkar dette forholdet gjennom *måten* det uttrykker seg på, kjem klarast fram i romantisk litteratur og kunst. Som Taylor skriv: «Det er ikke tilfeldig at romantikken revolusjonerer vår forståelse av kunst [...] Kunstverket refererer ikke utover seg selv til hva det etterligner, men åpenbarer derimot noe; kunsten er selve det stedet hvor mening åpenbares» (Taylor, 2007, s. 192). Den romantiske litteraturen og kunsten er med andre ord ikkje berre ein ny og eigen måte å skape på. Han tek også med seg ei ny og anna erkjenning av at meining er noko som blir skapt.

Samstundes hadde også opplysingstenkinga eit kunst- og litteratursyn som er annleis enn det romantiske. Kunstsyn og språksyn tangerer difor kvarandre og er noko vi vil forfølge. Slik vi ser det er synet vi finn på litteratur hjå Aasen noko som ligg nærare det Taylor seier om opplysingstenkinga sitt syn på kunst. Ifølgje Taylor vert kunsten innanfor denne anten representerande, moralsk eller underhaldande: «Where the

standard view of the time saw art as primarily either imititive or didactic or pleasing in function, that is as existing either to picture the world, to improve men or to give them pleasure …» (2005, s. 20). Som vi skal sjå, er det her interessante likskapar med tankane om litteratur som vi finn i «Um dikting» (Aasen, 1853/1997). Dette står i motsetnad til språksynet hjå romantikarane, eit språksyn vi meiner også kjem til uttrykk hjå Wergeland. Med referanse til Herder skriv Taylor om koplinga mellom språksyn og kunst:

> Hence language is understood in a different dimension by Herder than by his Enlightenment predecessors. It is not only referential sign, it is also expression. And in this aspect, it is continuous with art. Hence Herder's view that language in its origin was inseparable from poetry and song (not original with him, true, but to which the Storm and Drang gave a new twist), and that the most adequate language united description of the world and expression of feeling. This notion of language as expression of feeling in the strong sense had no place in the Enlightenment theories of man and meaning. (2005, s. 20)

I teksten «Språket og menneskets natur» («Language and Human Nature») (2007) framhevar Taylor også koplinga mellom kunst og språk:

> Hvis vi forstår språket som ekspressivt i den forstand at uttrykket konstituerer hva det uttrykker, så er det å snakke *om* bare et av flere felter som konstitueres av språket: konstitusjonen av menneskelige følelser er et annet felt, og i denne sammenheng kan prosa være beslektet med poesi, musikk og kunst. (2007, s. 192–196)

Kva har så alt dette med norsk språkhistorie, Wergeland og Aasen å gjere? I innleiinga spurde vi om vi kunne anta at Aasen og Wergeland var samde om kva språk *er*. Med utgangspunkt i Taylor er vi no betre teoretisk rusta til å kunne undersøkje eit slikt spørsmål. Det vi tek med oss frå Taylor si inndeling i to ulike språkfilosofiske tradisjonar, er då at vi i det heile tatt kan få auge på og problematisere språksyn. Språket er ikkje eitt gjeve empirisk fenomen som vi kan forstå på berre ein måte. For å få fram språket sine ulike kapasitetar og kunne forstå det på ulike måtar treng vi teori og filosofi. Om vi følgjer Taylors tankegang, er det nemleg behov for å minne om at det finst eit alternativ til HLC-tradisjonen. I det minste er

det noko den tradisjonen ikkje maktar å gjere tilfredsstillande greie for som HHH-tradisjonen er nærare i å kunne seie noko om.

Dette har då med tre ting å gjere: (1) innsikta i at språket er det som gjer det mogleg (for språklege vesen) å ha eit forhold til verda rundt seg, (2) at det språklege subjektet påverkar dette forholdet gjennom *måten* det uttrykkjer seg på og (3) at den romantiske litteraturen og kunsten ikkje berre er ein eigen stilepoke, men at han har med seg ein eigen språkfilosofisk epistemologi og ontologi. Han bringar med seg ei erkjenning av at meining er noko som blir skapt.

Dette er, slik vi ser det, interessant ut over ein reint fagfilosofisk og idéhistorisk kontekst. Aktualiteten og relevansen kan og bør også diskuterast i høve ulike historiske kontekstar. Så i det følgande skal vi freiste å spore nokre av desse tematikkane og syna i tekstar av Aasen og Wergeland, samt forskinga på desse. Vi startar med Wergeland.

Wergeland og språket som ekspresjon

Henrik Wergeland sin tekst «Om norsk Sprogreformation» vart publisert fyrste gong i 1835. I denne teksten argumenterer Wergeland for at Noreg, som no er ein sjølvstendig nasjon, òg må ha eit eige skriftspråk. Denne teksten har i norsk språkhistorie vorte ståande som eit av dei fyrste bidraga som konkret handlar om korleis det norske språket skulle sjå ut. Wergeland sin tanke var at ein skulle danne eit nytt norsk skriftspråk ved å ta ord frå talespråket inn i skriftspråket. Dette skulle skje gradvis og etter kvart gje språket ein klarare norsk identitet. Han tenkjer seg med andre ord ikkje å endre språket i form av å skrive ein grammatikk slik ein finn hjå Aasen. Utviklinga av eit norsk språk var ifølgje Wergeland allereie i gong ved at norske ord frå talespråket alt var tatt opp i litteraturen. Dette gjaldt ikkje minst han sjølv då han brukte ord frå talespråket i diktsamlingane sine. I mange av sine andre skrifter om norsk språk diskuterte Wergeland språket med omsyn til det demokratiske eller sosiale, det pedagogiske og det nasjonale. Rett nok var det viktig for Wergeland med ein nærleik mellom skriftspråket og folkemålet «for å kunne styrkje folkeleg opplysning, demokrati og sosial utjamning» (Vikør, 2008). Men i «Om norsk Sprogreformation» er det ikkje dei sosiale, kommunikative

eller pedagogiske problemstillingane knytt til språk som vert diskuterte. I denne teksten er det språket som kulturelt og ekspressivt fenomen som blir tematisert og problematisert. Av det vi veit, er det få norske forskarar som tek opp det språkfilosofiske i samband med Wergeland. Publikasjonar om Wergeland som til dømes *Agora* sitt temanummer om Wergeland (Agora, 2010) eller biografien *Mig Selv* (Storsveen, 2008) er døme på dette. Men det finst unntak. Som Andreas G. Lombnæs får fram i artikkelen «Skapende fravær. Språk, subjekt og utviklingstro i Henrik Wergelands Skabelsen» kjem det hjå Wergeland fram ei tenking om at språket skaper røyndomen framfor å spegle han (Lombnæs, 2007, s. 18/129).

Det vi legg vekt på hjå Wergeland, er at språket uttrykkjer eit særskilt forhold mellom den som nyttar det og verda. Dette er ein ny måte å tenkje språket på (Foucault, 2006; Taylor, 2005, 2007, 2016) som legg vekt på det å uttrykkje. Vi tolkar her difor Wergeland annleis enn Vikør (2008). For Wergeland er ikkje språket ein reiskap for diktinga; det ville føresetje at diktaren og diktaren sitt medvit går forut for språket. Då er vi meir på linje med Lombnæs si tolking – at språket skapar både medvitet og røyndomen.

Med Wergeland blir det då klart at litteraturen ikkje spelar ei sekundær rolle, men har ei primær rolle i utvikling av språket. Samstundes skal vi sjå at dette har betydning for måten ein tenkjer samanhengen mellom nasjonalitet, kultur, språk, og dikting. Didrik Arup Seip viser i boka *Norskhet i sproget hos Wergeland og hans samtid* (1914) til den danske historikaren Engelstoft som skriv at:

> Sproget hører til en Nations egentlige Selv, til dens indre Væsen, og udgiør en Deel af dens oprindelige Form». Og netop Molbech hadde skrivet: «Ethvert Folk har sit Sprog, med saadanne Engenheder, som udmærke det fra alle andre, ligesom vi hos hvert enkelt Menneske med Charakteer finder en egen Aand og Form i det skriftlige og mundtlige Udtryk. (s. 31)

Korleis såg dette ut for Wergeland? Ein sentralt tanke i «Om norsk Sprogreformasjon» (1835) er forholdet mellom eit nasjonalt språk og dei som bur i nasjonen. Språket er eit genuint uttrykk for eit folks eigenart ved at det «præges» av folket: «Saaledes i Old som Nu, saaledes med ethvert Folk med politisk Selvstændighed og med Sælvstændigt Sprog og Literatur. Landets Charakteer præger sig i Folkets; dettes i Sproget». Wergeland

gjev i teksten fleire døme på dette. Eitt er korleis det engelske språket speglar kvalitetar ved landet som fridomen og naturen: «Og Engellands Sprog melder det os ikke Friheden, den friske, frodige Natur, den rige Virksomhed i dette Land og Folkets anmassende, ligefremme og kraftige Charakteer?» (1835).

På same måte tenkjer Wergeland at eit sjølvstendig norsk språk vil stå i forhold til ein norsk nasjon og eit norsk folk, og dannar difor eit grunnlag for å hevde at Noreg må få eit eige språk, lausrive frå dansk. Med andre ord er Wergeland oppteken av det nasjonale, språket og folket. Men til skilnad frå fleire andre debattar om norsk språk på 1800-talet er det ikkje ein systematisk grammatikk Wergeland interesserer seg for her. Det Wergeland argumenterer for, er at det er naturleg for ein nordmann å nytte eit norsk språk, og at det ikkje minst er naturleg for ein norsk diktar å nytte det norske språket når han skriv dikt. Det handlar med andre ord om å uttrykkje seg.

Eit slikt nært samband mellom språket og folket og kulturen nærar, slik vi ser det, eit åndeleg slektskap med tysk språkfilosofi. Vi kan nemne Hamann og Humboldt, men spesielt Johann G. Herder er viktig (Berlin, 2000, 2013; Menninghaus, 1995; Trabant, 2003). Tre dimensjonar ved Herder si tenking om språk er her sentrale: (1) den erkjennande og refleksive, (2) språket sitt opphav og utvikling og (3) fellesskapsdimensjonen.

Sjølv om det nasjonale og kollektive ved språket ofte er det vi forbind med Herder, så er eit like viktig aspekt for Herder at språket har ei sentral rolle for vår evne til å erkjenne verda rundt oss. For språket har ikkje berre ei beskrivande rolle for Herder, det er òg gjennom språket vi kan danne eit medvit om oss sjølve. Det er her Herder opponerer mot Condillac. Rett nok ser sistnemnde på medvit og språk som forbunde (Condillac, 1986, s. 81), men ifølgje Herder maktar ikkje Condillac å gripe det nivået der dei smeltar saman. Det er nemleg der språket sitt opphav kan finnast. For å få fram dette nyttar Herder ordet *Besonnenheit* delvis som eit synonym til *refleksjon* (*Reflexion*), adjektivet *besonnen*, og *Besinnung*: «Når mennesket er i den tilstand av sindighet,[1] som er særegen for det, og

1 I note 45 i Jan-E. Askerøi si norske omsetjing av *Om sprogets opprinnelse* (1992) (*Abhandlung über den Ursprung der Sprache*) vert omsetjinga av Herder sine omgrep diskutert: *Besonnenheit* vert omset med *sindighet, Besinnung* med *besinnelse*. Askerøi viser vidare til professor i

denne sindighet (refleksjon) virker fritt for første gang, har det oppfunnet sprog. For hva er refleksjon, hva er sprog?» (Herder, 1992, s. 63).[2] Taylor dveler fleire gonger ved dette omgrepet hjå Herder. I *The Language Animal* skriv han: «Herder starts from the intuition that language makes possible a different kind of consciousness, which he calls «reflective» [besonnen]» (Taylor, 2016, s. 6). Og i «Språket og menneskets natur» (2007) er Herder sitt poeng mot Condillac ifølgje Taylor at: «denne typen refleksjon [Besonnenheit] ikke kan skilles fra språket selv, den kan ikke gå forut for læringen av det første ordet» (2007, s. 191).

I *Om sprogets opprinnelse* (1992) diskuterer Herder språket sitt opphav med eit tenkt døme på korleis mennesket gjennom språket erkjenner (og gjenkjenner) eit lam:

> Straks det får behov for å lære fåret å kjenne, forstyrres det ikke av noe instinkt og ingen sans driver det for nært eller for langt bort fra det. Det står der akkurat slik som det viser seg for menneskets sanser. Hvitt, mildt, ullent. – Menneskesjelen, som øver seg i sindighet, søker et kjennetegn. – Fåret breker! Sjelen har funnet et kjennetegn. […] Fåret kommer igjen: hvitt, mildt, ullent. – Sjelen ser, berører, besinner seg, søker kjennetegn. – Det breker, og nå kjenner sjelen det igjen! «Ha! Du er den brekende!» føler den i sitt indre. Den har erkjent det på menneskelig måte fordi det skjedde tydelig, det vil si at sjelen erkjente det ved hjelp av et kjennetegn og kalte det opp efter det […] Da en menneskesjel oppfattet brekingens tone som fårets kjennetegn, oppstod i kraft av denne besinnelse også fårets navn. (s. 65)[3]

germanistikk Wolfgang Pross (som har redigert ei tysk utgåve av Herder sine skrifter), som fører omgrepet «Besonnenheit» tilbake til Platon sin dialog Kratylos (Askerøi i Herder, 1992, s. 108, note 45).

2 «Der Mensch, in den Zustand von Besonnenheit gesetzt, der ihm eigen ist, und diese Besonnenheit (Reflexion) zum erstenmal frei würkend, hat Sprache erfunden. Denn was ist Reflexion? Was ist Sprache?» (Herder, 2008, s. 31).

3 «Sobald er in die Bedürfnis kommt, das Schaf kennenzulernen, so störet ihn kein Instinkt, so reißt ihn kein Sinn auf dasselbe zu nahe hin oder davon ab: es steht da, ganz wie es sich seinen Sinnen äußert. Weiß, sanft, wollicht-seine besonnen sich übende Seele sucht ein Merkmal- das Schaf blöket! sie hat das Merkmal gefunden. […] Das Schaf kommt wieder. Weiß, sanft, wollicht-sie sieht, tastet, besinnet sich, sucht Merkmal- es blökt, und nun erkennet sies wieder! 'Ha! du bist das Blökende!' fühlt sie innerlich, sie hat es menschlich erkannt, da sies deutlich, das ist mit einem Merkmal, erkennet und nennet» (Herder, 2008, s. 33).

Det Herder vil ha fram, ser ut til å vere at språket ikkje oppstår instinktivt, men gjennom at sjela «vel» eit (av fleire) kjenneteikn. Lammet er ikkje «den brekende» før etter at dette er uttrykt. Lammet er altså ikkje referansen for uttrykket «den brekende», men noko mennesket får eit forhold til gjennom å kalle det (*nennen*) «den brekende». Med andre ord, det er gjennom det å uttrykkje, det å kalle opp at språk og erkjenning blir til. Dette er også knytt til eit innhald, men poenget er at det ikkje er referensialiteten som bestemmer dette innhaldet åleine. Eller annleis sagt, referensialiteten blir konstituert gjennom *måten* ein uttrykkjer seg på. Om ein derimot hevdar at teiknet og uttrykket berre representerer eit referensielt innhald, så deler ein ikkje Herder sitt språksyn. Alt vi erkjenner blir til gjennom det å uttrykkje, det å kalle opp, og dette inneber at språket blir eit medium mellom oss og omgjevnadane. At språket er medium betyr, for Herder, at språket ikkje er gjennomsiktig, men at språket formar vårt forhold til verda og vårt forhold til oss sjølve. Som den tyske språkforskaren Jürgen Trabant (2006) skriv, så ligg Herder sin radikalitet og innovasjon i at språk og tenking blir identiske. Medan fornufta for Kant er «rein» og berre brukar språket som instrument, så «språkleggjer» Herder fornufta (s. 218).

For igjen å knyte dette til Wergeland så skriv Lombnæs at ei slik tenking om språket kjem fram i Wergeland si dikting: «Snarere enn at språket speiler en virkelighet uavhengig av språket, er virkeligheten ‘skapt’ av språket» (Lombnæs, 2007, s. 18/129). Sjølv om Lombnæs her tek opp Wergeland sitt diktverk *Skabelsen, Mennesket og Messias*, så tematiserer han likevel koplinga mellom tanke og språk: «Mens tanken vanligvis antas å eksistere i en åndelig eller psykisk dimensjon før den kommer til uttrykk, er den i *Skabelsen* simultan med språkytringen» (2007, s. 21). Som vi kjem inn på fleire gongar i teksten, er denne forma for språksyn det vi utifrå Herder og Taylor vil kalle ekspressiv. Det vil seie at både tanken og røyndomen eksisterer, eller blir konstituert, simultant med språkytringa.

For det andre handlar det for Herder om språkets genesis og opphav. Han bryt nemleg med tanken om at ord og språk representerer ting og at det er referensialiteten som gjev orda deira meining. Som Michel Foucault er inne på, vert sambandet mellom orda og tinga endra nettopp

på denne tida (Foucault, 2006; Lombnæs, 2007, s. 18). Språket sitt opphav er ikkje lenger referansen, eller ideen. Nei, språket sitt opphav – og for så vidt også medvitet og refleksjonen sitt opphav – er å finne i det at ein lærer å uttrykkje seg og utviklar nye måtar å uttrykkje seg på. Herder trekker også inn ein didaktisk dimensjon i dette: «Foreldre kan aldri lære barna sprog uten barnas medoppfinnsomhet» (1992, s. 68). Språket har altså sitt opphav i det subjektet som finn språkleg form for erfaring av omgjevnadane samstundes som subjektet blir til gjennom at det brukar språket for å uttrykkje seg. Desse dimensjonane grip inn i kvarandre i Herder si tenking. Denne relasjonen mellom språket og verda er ikkje berre noko som manifesterer seg på individuelt nivå. For Herder blir òg språket eit kollektivt uttrykk. For om vårt forhold til verda viser seg i språket, blir det òg eit genuint uttrykk for eit folk sin eigenart. Denne tolkinga av Herder finn vi hjå Charles Taylor (2005):

> if thought or the characteristically human activity can only be in the medium of language, then the different natural languages express each the uniquely characteristic way in which a people realizes the human essence. A people's language. The study of language is the central and indispensable road to the understanding of human variety. (s. 20)

Vi legg her merke til bruken av termen «realisere» (*realize*). Denne gjev inntrykk av at det faktisk fyrst er gjennom å uttrykkje seg at folket realiserer seg. Med andre ord kan vi seie at språket er eit særskilt uttrykk for korleis eit folk ser verda og seg sjølve.

Attende til «Om norsk sprogreformasjon» finn vi ein liknande tanke når Wergeland seier at: «*for norske Forfattere af nogen Særegenhed* og især for Digterne er det paa engang *en Nødvendighed og hans Hang til Frihed, som driver ham til at nærme sig det Sprog, som Folket taler*» (1835). Når Wergeland skriv at det er *naturlig* og en *Nødvendighed* for diktarane å bruke det norske språket, er det ikkje berre ut frå ei personleg interesse, men òg ut i frå ein tanke om eit forhold mellom folket og språket. Det er *gjennom* språket at «mennesket utsier, former og foredler sin egen bevissthet som individ, samfunnsborger og art» (Lægreid & Skorgen, 2006, s. 57). Om vi her tolkar Wergeland i lys av Herder si tenking, vil orda frå talespråket vere å føretrekkje fordi dette språket uttrykkjer meir

presist nordmennenes eigenart. Difor kan orda frå talespråket i større grad enn orda frå skriftspråket uttrykkje «tanken»:

> *Til disse oprindelige Træk i Aanden hører ogsaa Hanget til at vælge de Udtryk, som beqvemmest og friest gjengive og meddele Tankerne.* Saaledes skeer det da *med den almene Fornufts Sanction,* at Tanken, naar den stanser under et Aandsvirke, fordi den finder det Udtryk, det gjængse Skriftsprog tilbyder den, for snevert eller for rummeligt, forskyder dette og *efter Valg* ifører sig det Ord i Folkets Talesprog, som baade udtrykker den bestemtest – og dog maaskee ikke saa bestemt, som den vilde – og er temmelig almindelig bekjendt, og lader Tanken med største Beqvemhed bevæge sig. (1835)

Samstundes er det viktig å presisere at å skape språklege uttrykk ikkje berre går ut på å ukritisk inkludere ord frå talespråket. Diktinga si rolle er ikkje berre å nytte seg av ord, men òg *å skape eit språk*. Med andre ord vil ikkje Wergeland beskrive verda, men uttrykkje eit forhold til henne. Og det er nettopp dette skapande elementet Wergeland er oppteken av. I «Om norsk Sprogreformation» er eit av Wergelands mest sentrale tema å tilføre språket «udtryk». Her handlar det ikkje om å ta inn fleire ord for konkrete eller abstrakte ting eller fenomen. Det han søkjer, er eit språk som best mogleg uttrykkjer tankane. Kva Wergeland heilt konkret meiner med «tanke» seier han ikkje i teksten, men, slik vi forstår det, er tanken noko som er åndeleg og indre i mennesket, men som ikkje verkeleg eksisterer før han kjem til uttrykk. Når Wergeland ynskjer å uttrykkje «tanken», så kan vi forstå det som om at han søkjer å gje eit språk til det indre.

Vidare er tanken noko som også høyrer til eit individ og ikkje berre eit kollektiv. Språket syner også ei individuell erfaring. Å la tanken vise seg i språket og skape ei form for han er oppgåva til diktaren, og det er eit vedvarande arbeid med språket. Då tanken aldri er noko ein vil gripe heilt ut, er språket heller aldri «ferdig». Kva vi kan uttrykkje og seie, blir heile tida utvikla i litteraturen sine nyskapingar. Difor er Wergeland heile tida oppteken av å skape nye uttrykk og seier at han ynskjer ei «overflødighed» av uttrykk, då det berre er slik ein kjem nært inn på å uttrykkje tanken: «*Overflødighed af Udtryk* til at vælge imellem *er det sandeste Vidnesbyrd om et Sprogs Fuldkommenhed; thi netop derved forfølges Tanken*

i sine fineste Vendinger og gjengives ligeindtil det Maleriske, til Lydbetegnelsen» (1835). Til sjuande og sist er talespråket, for Wergeland, ikkje tilstrekkeleg til å skape «*udtryk*». Om ein ikkje finn eit godt nok ord kan ein «skabe» det sjølv: «Finder den intet beqvemt Udtryk, da sammensætter den eller vel endog skaber – vel af et givet Emne, men af egen Magt, som om den var en af den højeste Fornufts fuldmyndige Eloaher» (1835). Orda er for Wergeland ikkje viktige i den grad dei beskriv ting, men i den grad dei rører ved «Indbildningskraften». Og dette er interessant, for det seier oss at ord og språk hjå Wergeland ikkje kan forståast som eit reint kommunikativt eller grammatisk fenomen. Språk er for Wergeland ekspressivt og skapande. Det uttrykkjer eit subjekt si oppleving av verda: «Ord, og især de optagendis, paa fiin Guldvægt veies, og denne vægt bør henge i Forfatterens Øren. Da er et Ord først levende og døbt i Aand, naar det rører Indbildningskraften» (1835). Då «inbildningskraften» formar vår evne til å gripe røyndomen, er det rolla til diktinga å modulere han slik at vi kan sjå ei rikare verd.

Vi vil då om ikkje tone ned det folkelege og kommunikative talespråket hjå Wergeland, så i alle fall framheve at det ekspressive språksynet til Wergeland kanskje fyrst og fremst legg vekt på det diktariske subjektet sitt forhold til verda. Som vi såg hjå Herder, er ikkje språket berre eit intersubjektivt kommunikasjonsmiddel, men noko som reflekterer subjektet si individuelle erfaring av omgjevnadane. Det er her, slik vi ser det, viktig å skilje mellom eit romantisk språksyn som set subjektet i sentrum og nasjonalromantikken som legg vekt på kulturen og nasjonens kollektive dimensjon. Vi kjem nærare inn på dette seinare, men fyrst skal vi sjå på det meir nøytrale språksynet og anti-ekspressive vi finn hjå Ivar Aasen.

Innsteg til Aasen sitt språksyn

Kva syn på språket finn vi hjå Aasen? For å komme nærare inn på dette må vi sjå korleis språket blir eit tema i nokre av tekstane hans. Aasen er kjend både i Noreg og internasjonalt for sitt arbeid med dei grammatiske, demokratiske og pedagogiske sidene ved språket. Men som vi tidlegare slo fast, er det ikkje desse aspekta ved språket vi er opptekne av her. I

denne teksten rettar vi fokuset mot kva språket er for mennesket i verda, kva samband det er mellom språket og verda og kva forhold det er mellom orda og tinga.

I motsetnad til Wergeland synest ikkje Aasen å vere oppteken av den ekspressive kapasiteten i språket. Han skriv ikkje eksplisitt om denne språklege dimensjonen i tekstar som handlar om utvikling av norsk språk, kultur og kunst – som til dømes «Om vort Skriftsprog» (1836), «Prøver af Landsmaalet» (1853) eller «Om Dannelsen og Norskheden» (1857) – og det vert difor vanskeleg å vite kva han meiner om det ekspresssive språksynet. Det kan vere at Aasen ikkje hadde kjennskap til denne romantiske tenkinga om språk og litteratur. Ei anna moglegheit er at han hadde motførestillingar til denne måten å nytte språket på, eller at han ikkje syntest dette var viktig. Dette kan vi ikkje vite sikkert. Men om vi ser til andre forskarar sine studiar på emnet, kan det sjå ut til at Aasen ikkje deler det synet på språk og dikting vi finn hjå romantikarane. Kjell Venås (1996) og Jan Inge Sørbø (2017) er begge inne på at Aasen bevisst tek avstand frå romantikken. Venås skriv i *Då tida var fullkommen. Ivar Aasen* (1996) om «grunndraga» i Aasen si dikting:

> Eit grunndrag i lyrikken åt Aasen, i Symra og elles, er objektivitet og nærleik til tinga, ei antiromantisk ånd og eit kontrollert kjensleliv. Slike innhaldsdrag svarar til den faste, utmeisla forma, der språk, rim og rytme er haldne i eit sikkert grep. Med god grunn kan ein dra parallellar til Welhaven og Goethe. Dikta vitnar om medvite, målretta, intellektuelt styrt arbeid, meir enn oppglødd inngjeving. (s. 462)

Ifølgje Venås søkjer Aasen seg mot ei objektiv dikting framfor ei romantisk ånd. Ein liknande tanke finn vi hjå Sørbø. I boka *Nynorsk litteraturhistorie* (2017) skriv han om Ivar Aasen sitt samband til romantikken og Henrik Wergeland:

> Midt i den norske romantikken nektar Ivar Aasen å vera romantikar. Sjølv om det er element av romantisk filosofi i hans tankar om nasjonalspråket, distanserer han seg frå mange sider ved den romantiske litteraturen. Han misliker det ekspressive, enten det er ekstatisk jublande som hos Wergeland eller melankolsk klagande som hos Welhaven. (Sørbø, 2017, s. 24)

Både Venås og Sørbø skriv her om noko dei meiner er ein skilnad mellom Aasen si dikting på den eine sida og Wergeland og romantikarane på den andre. Vi deler langt på veg denne oppfatninga. Men vi vil hevde at dette ikkje berre handlar om korleis ein ville dikte eller tenkte seg at diktinga skulle vere. Som vi har sett hjå Wergeland, kan ein ikkje lausrive diktinga frå eit syn på kva språket er og kva det kan gjere for oss. Ein kan sjølvsagt vere ueinig og meine at denne måten å tenkje og nytte språket på ikkje fører til god dikting eller ein interessant måte å forstå verda på, men ein kan ikkje sjå vekk i frå at språket kan forståast og brukast på denne måten. Om Aasen og Wergeland nyttar språket på ulike måtar i diktinga, anten det er medvite eller umedvite, er det uttrykk for ulike tankar om kva språket si rolle og eigenskap i diktinga er. Med andre ord er poetikk uløyseleg knytt til eit språksyn. Om det er slik at Aasen medvite tek avstand frå den romantiske diktinga, så inneber det at språket i Aasen si dikting har ei anna rolle og dermed reflekterer eit anna språksyn. Spørsmålet blir då kva dette går ut på? Vi skal kome attende til Sørbø si analyse seinare i teksten. Vi går no vidare til å sjå på to av tekstane til Aasen, «Um dikting» (1853/1997), som er publisert i *Prøver af Landsmaalet* (1853), og «Om Dannelsen og Norskheden» (1857/1997). Sjølv om desse tekstane ikkje eksplisitt tek opp tematikken språksyn, så vil vi indirekte kunne sjå ansatsar til korleis Aasen tenkjer om fenomenet.

«Om Dannelsen og Norskheden»: Språket sin essens og uskuld

Teksten «Om Dannelsen og Norskheden» vart skriven av Aasen i 1857 og tek føre seg spørsmål om kultur, danning, samfunnstatus og språk. Her argumenterer Aasen for at det ikkje er nokon samanheng mellom kulturnivå og samfunnstatus og at det er eliten i Noreg som må tilpasse seg «Landets rette skikk og maal» som vi finn i bondekulturen. Han tek med andre ord opp dei demokratiske og sosiale utfordringane i Noreg på den tida. I den fjerde delen av artikkelen er språket hovudtema. I utdraget nedanfor ser vi at språket er det som definerer nordmenn. Språket er kjennemerket på det norske. Det skaper kontinuitet til fortida og dannar soleis ein identitet:

> Og hertil kommer, at det ogsaa er det ældste og varigste Ættemærke; det er det, som bedst kan holde sig vedlige i Ætten gjennem alle Tiders Omskiftelser. Om alle de øvrige Skikke bleve forandrede, saa kunde Maalet endda i alt det vigtigste blive staaende, og dette vilde allerede være nok til at betegne et Folkeslag og udmærke det fra alle andre Folk. Saa længe som vi tale ægte norsk, saa kunne vi frit kalde os ægte Nordmænd og rette Børn af de gamle Nordmænd, om vi end ikke følge alle deres Skikke i andre Maader. Hvis vi derimod aflægge det norske Maal, da vil vort Nordmands-Navn kun have saare lidet at betyde, og da kunne vi ikke længere tale om vore gamle Forfædre uden med Skam og Blusel; thi vor Lighed med dem vil da blive saa liden, at Verden vil troe, at vi ere en indflyttet Folkeslægt og ikke de rette Efterkommere af de gamle Nordmænd. (Aasen, 1857, s. 94)

Ein spesiell eigenskap ved språket er at det «kan holde sig vedlige i Ætten gjennem alle Tiders Omskiftelser». Dette er tilstrekkeleg til å skilje eit folkeslag frå eit anna. Så lenge ein snakkar «ægte norsk», det vil seie at ein held på det norske tungemålet, er ein norsk. At språket er knytt til det nasjonale såg vi også hjå Wergeland. Men der Wergeland er oppteken av det nasjonale språket som eit uttrykk for nasjonen i samtida, er det språket sin historiske og fortidige dimensjon som er viktig for Aasen. Poenget er ikkje at Wergeland ikkje tenkte historisk, men at det nasjonale språket ikkje er *bunde til* det fortidige. For han er det nasjonale språket *noko som blir til*. Det er her Herder si forståing av språket sitt opphav er nyttig, sidan han ikkje forstår «opphav» som historisk fortid, men som *det å starte*. Eit nytt opphav vert danna når nokon uttrykkjer seg på ein ny måte. For Aasen verkar derimot det historiske språket å ha ein essens ved at språket «kan holde sig vedlige i Ætten gjennem alle Tiders Omskiftelser» og at målet «endda i alt det vigtigste blive staaende». Denne måten å sjå språket på kjem nærare til uttrykk i teksten der han understrekar at tungemålet i seg sjølv ikkje har noko i seg som er destruktivt eller favoriserer nokon framfor andre:

> Af alle de gamle nedarvede Sædvaner bliver imidlertid Tungemaalet den allervigtigste, og lykkeligviis er denne Arveskik ogsaa den uskyldigste, da den ikke indeholder noget, som kan føre til Fordærvelse eller være til Hinder for Folkets Fremgang. Intet af alle de gamle Ættemærker har en saa mangfoldig Brug og

> Betydning som Tungemaalet, og intet staaer heller i en saa inderlig Sammenhæng med alle andre Landsskikke som dette. Det er desuden det tydeligste og tryggeste Ættemærke for et Folk; det er noget, som man kan forklare og beskrive; det har sine visse bestemte Former, saa at vi deraf oftest kunne vide, hvad der hører os til, og hvad der hører andre til. (Aasen, 1857, s. 93–94)

Språket er ifølgje Aasen «uskuldig», trygt og tydeleg. Det er uskuldig i den forstand at det i seg sjølv ikkje er til hinder for noko. Tidlegare i teksten skriv Aasen om kultur og danning, og sjølv om alle i prinsippet kan bli danna, er sosiale lag ei utfordring og hindring for mange. Ættemerke er difor ikkje nøytrale arveskikkar, dei skriv seg inn i eit sosialt hierarki. Når Aasen skriv at språket er uskuldig og ikkje har noko i seg som kan vere til hinder, kan det vere at han meiner at språket er likt for alle. Det vil seie at det ikkje favoriserer nokon i seg sjølv då ingen i utgangspunktet eig eller har større rettar til språket enn andre. Det at Aasen karakteriserer språket som uskuldig, verkar normativt då uskuld er ein eigenskap språket *bør* ha for at alle skal ha lik tilgang til det uavhengig av sosial stand. Men spørsmålet er om det også er forankra i ein ureflektert, men like fullt erkjenningsteoretisk oppfatning av at forholdet mellom språket sine former og folket er statisk. Der er ikkje noko i forholdet mellom språket og folket som skaper friksjon og ekspressiv dynamikk. Peter Burgess reflekterer i *Ivar Aasen's Logic of Nation* (2005) over denne passasjen og hevdar at Aasen tenkjer at språket er transparent:

> «Happily,» says Aasen, language is the most «innocent» of the cultural artifacts, not because it has a signification, a cultural meaning which offends no one, but rather because it has no meaning, no content, no message, because it has no form. […] it is clear that the most essential characteristic of language is its transparency: language has, asserts Aasen, in principle, no content, no unclear, murky substance which could give rise to disagreement and thus polemical friction. (Burgess, 2005, s. 83)

Vidare seier Aasen at språket er «det tydeligste og tryggeste Ættemerke» fordi det er noko ein kan forklare og beskrive. Her tek han føre seg språket som eit system. Språket består av former som kan analyserast og skildrast og som lett gjer at vi kan trekke skilnaden mellom vårt og andre sitt språk. Skilnaden mellom norsk og andre språk ligg med andre ord i

formene i språket. Og for å identifisere og skilje desse formene frå andre språk (hvad der hører andre til) så må ein til det nedarva språket (hvad der hører oss til) (1857, s. 94). Dermed er skapinga av språket ein historisk avslutta prosess.

For Aasen er det at språket har eksistert med dei same formene gjennom historia det som gjer at vi har eit norsk språk. Det er med andre ord ytre, identifiserbare trekk som gjer språket og dei som brukar det norske. Når Wergeland vil ta inn norske ord i eit dansk skriftspråk og «fornorske» det danske, kan dette aldri ifølgje Aasen bli norsk, for vi vil da miste vårt forhold til «de gamle Nordmænd»: «Lighed med dem vil da blive saa liden, at Verden vil troe, at vi ere en indflyttet Folkeslægt og ikke de rette Efterkommere af de gamle Nordmænd» (1857, s. 94). Det er ikkje karakteren til folket som definerer språket deira, men rett og slett det at språket har former som er distinkte frå andre språk. Hjå Wergeland er det også skilnadar mellom språk. Vi siterte Wergeland ovanfor der han til dømes skriv at det særeigne ved engelskmennene kjem til uttrykk i språket og «melder Friheden, den friske frodige …» (1835). Men disse skilnadane er ikkje statiske, han hentar dei heller ikkje frå grammatiske former. I teksten «Um dikting» (1853) skriv Aasen om kva dikting er, og vi skal no sjå kva rolle språket får i litteraturen og kva dette kan fortelje oss om Aasen sitt språksyn.

«Um dikting»: Aasen sitt kunstsyn og antiromantiske poesi

Utgangspunktet for «Um diktning» *(1853)*, men også eit sentralt problem i vestleg tradisjon, er i kva grad kunsten talar sant. Sanninga er vidare knytt til moral, som for Aasen er viktig når det kjem til litteratur og kunst. Problemet er korleis noko som er oppdikta, kan seia oss noko om røyndomen:

> Da er mange, som segja, at ein Fortelnad, som er berre diktad, er ein falsk og faanyttug Ting og skulde aldri voret skriven elder prentad. Dei ottast fyre, at da er berre Grillor og Yrkjeløysa, som avlar slikt, og at faatenkte Folk verta narrade av di og tru, at da er sant altsaman. Dei meina da og, at ærlege Folk maa hava so

> stor Vyrdnad fyre Sanningi, at dei inkje gera seg nokor Skemting av slika Sogor, som er logna og utruande. (s. 97)

Tanken om at diktinga kan vere falsk og at «folk kan verta narrade» av ho, skriv seg inn i ein lang vestleg tradisjon for tenking om kunst attende til Platon. Sjølv gjev Aasen i *Um diktning* eit langt meir positivt syn på kunsten og gjev, trass farane, eit forsvar for han. Her er vi på linje med Walton sine refleksjonar om Aasen og litteratur (Walton, 1996, s. 710). Aasen fortel at når ein skal fortelje om ein bestemt mann må ein halde seg til sanninga og ikkje tala usant. Men slik er det ikkje når ein skal fortelje om eit sinnelag «huglynde», ein tenkjemåte, eller skikkar og handlemåtar. Då treng ein ikkje halde seg til det som finst i den verkelege verda, men kan «lata tanken spela fritt». Og då kan litteraturen gje oss «myket Gagn» fordi han kan fortelje oss sanning om verda og seie oss noko om menneskenaturen ved at det treff det som er typiske trekk ved oss:

> Slike Fortelnadar kann da røynelege vera myket Gagn i, naar dei er godt ihopkomne og høva til si Tid og sin Stad. Dei kann visa oss mange Mishøve, som trenga til Umbot; dei kann lasta og snerta paa mange Uvanar og Misdomar og falske Meiningar, som er myket aalgengde; dei kann giva Døme paa Klokskap og Godvilje, og vekkja Hug til Betring og Framgang i mange Maatar. So kann dei tena til Upplysnad og Vitring um ymise Tenkjemaatar og Seder, elder um ymise Stand og Samvære i Livet, som ein inkje ellest hadde Tilgang til aa kenna; og da er altsaman til Nytte, som kann auka Kunnskapen og giva Saali eit større og vidare Synsmaal. Og so er da dan store Dygdi med ein slik Fortelnad, at ein kann høyra og lesa han berre fyre Moro Skuld og endaa hava Lærdom av honom. Ein kann hava baade Gagn og Gaman paa ein Gong. Da er godt aa hava Lærdomen framsett i aalvorsame Raad og Fyretolor; men da er ogso godt aa hava han framsett i Fortelnad um vekkjelege Tilburdar og morosame Tilhøve; fyre daa er Folk fusare til aa høyra paa og verta inkje so snart leide. (Aasen, 1853, s. 99–100)

Diktinga har ein viktig plass for Aasen fordi ho til dømes kan gjere oss merksame på «mishøve», «uvanar» og «falske meiningar». Samstundes som ho gir døme på «klokskap» og «godvilje». Litteraturen tener med andre ord til «upplysnad» og kjem difor til «nytte». Med andre ord gjev diktinga oss kunnskap om verda. Samstundes er litteraturen òg til glede

for lesaren. For ved sida av lærdomen er det òg mogleg å finne humor i litteraturen. «Gagn og gaman» er det som kjenneteiknar Aasen sitt syn på dikt. Her kan vi òg sjå eit pedagogisk poeng. Om alvoret i fortellinga vert blanda med «skjemt», so lyttar folk lettare og «verta inkje so fort leide». Slik kan ein få fram bodskapen lettare. Litteraturen har hjå Aasen dermed ei dobbelt rolle: den kan vere opplysande og underhaldande. Vi legg òg merke til at litteraturen godt kan vere nyttig.

Noko som karakteriserer Aasen si tilnærming til dikting, er forankringa ho har i det sosiale. Ho skal informere, opplyse og underhalde og bidreg på den måten til «betring og framgang». Men litteraturen sin ekspressive dimensjon vert ikkje diskutert. Som Venås og Sørbø er inne på, kan dette vere noko Aasen medvite tek avstand frå. Spørsmålet vi i så fall må stille, er kva rolle språket får i litteraturen og kva syn på språket som trer fram her.

I boka *Ivar Aasen: Portalen til nynorsklyrikken* (2004) går Sørbø djupare inn på dette og prøver å vise at Aasen medvite tek avstand frå den romantiske diktinga vi finn hjå Wergeland og Welhaven (s. 19). Wergeland og Welhaven har ifølgje Sørbø ei oppfatning av lyrikk som legg vekt på det ekspressive forholdet mellom poet og poesi (s. 18). Sørbø kallar også denne diktinga for «eg-eksponering» og «romantisk» og «subjektiv dikting». Denne står i kontrast til *objektiviteten* vi finn i Aasen si dikting:

> Men kvifor stilte han seg negativ til det nye, romantiske eg prosjektet? Var det fordi han hadde låg sjølvkjensle? Sosialt sett kunne han vel kjenna det slik. Men det er ei total feilvurdering av hans kritikk av det romantiske eg-prosjektet. Det er meir interessant å forstå Aasens smålåtne dikt-eg som ein gigantisk litotes, ei framheving gjennom lita skrift. Han la ikkje eit subjektivt eg inn i landskapet, og unngjekk å bli Bjørnson. Men i ein viss forstand realiserte han Georg Johannesens ynske om å skriva kalenderen. Han skreiv objektive naturdikt som vi oppfattar som naturens eiga røyst. (s. 36–37)

Sørbø trekkjer her fram objektivitet som ein av kvalitetane til Aasen. Sistnemnde let naturen stå fram med si eiga røyst. Dette er interessante punkt som framstiller noko sympatisk i Aasen si dikting. Tanken er at om noko skal stå fram slik det er, på eigne premissar, i den grad dette går, er ein avhengig av ein viss nøytralitet. Då kan ikkje subjektet kome for

sterkt i mellom. I tematikk er han altså nær romantikken, men forma han vil framstille dette gjennom, er ikkje det. Det ekspressive ved språket skal ikkje kome i vegen for representasjonen av verda.

Samstundes er det likevel noko i lesinga til Sørbø vi vil problematisere. Sørbø skriv ikkje om korleis den romantiske diktinga til Wergeland er knytt til eit bestemt språksyn og får dermed ikkje tematisert ein viktig dimensjon i denne litteraturen. Han legg stor vekt på subjektet sin plass, det vert «eksponerande», diktinga er subjektiv og eit eg-prosjekt. Men det vi freistar å vise i denne teksten, er at det ekspressive er meir enn berre ei eksponering av sjølvet. Det ekspressive språket medfører også ei fornying av språket som tek utgangspunkt i ei subjektiv og individuell erfaring av verda. Som vi har vore inne på, handlar ikkje dette berre om å eksponere seg sjølv eller å konstituere eit subjekt. Det handlar om la språket vere bru mellom subjektet og verda som formar dei begge gjensidig. Og for å gjere dette må språket heile tida fornye seg sjølv. På same måte diskuterer ikkje Sørbø kva rolle språket har i dette for Aasen. Likevel heng dette klart saman. Om litteraturen er objektiv, vil også språket vere det.

Om ein samanliknar Wergeland og Aasen, vil ein sjå skilnadar i korleis dei tenkjer språket i litteraturen og diktinga. Sjølv om Wergeland også var oppteken av sosiale spørsmål i si litterære verksemd, er ikkje dette tema i tenkinga om litteratur i «Om norsk Sprogreformation» *(1835)*. Det viktige for Wergeland er mediet sjølv, språket, og ikkje berre innhaldet. Dette er også Lombnæs sitt poeng i høve språktenking i Wergeland si dikting: «Et ord er da en form som påkaller betydning. Skapelse skjer ved at tanken står fram, ikke bare som innholdsstørrelse, tanke i dagligspråkets betydning [… men] som menings- og bevisshetssvangert tegn» (Lombnæs, 2007, s. 22). Ei slik tilnærming til språk er det den tyske språkfilosofen Winfried Menninghaus viser til som «språkets poetiske funksjon» (Menninghaus, 1995, s. 8). Med dette meiner vi at Wergeland tematiserer språket sjølv, og ikkje berre det språket viser til. Men kva betyr dette eigentleg? Det som skjer i litteraturen, er at språket melder si eiga kraft til å skape. I daglegspråket vert ikkje denne krafta synleg på same måte sidan vi stort sett fokuserer på det språket refererer til, til saksforholdet. Som vi såg var Wergeland oppteken av «udtrykket», korleis ting blir sagt og korleis litteraturen «skaber» og rører ved «inbildningskraften». Både

Wergeland og Aasen er opptekne av tanken. Men der Aasen i *Um dikting* fyrst og fremst interesserer seg for *innhaldet*, kva denne tanken refererer til og kva den melder, fokuserer Wergeland på *korleis* han vert uttrykt. Med andre ord kan ein sjå ein skilnad i synet på språk: der Wergeland tenkjer seg at språket heile tida skal uttrykkje noko i litteraturen, at han skal skape utrykk for det *daglegspråket* enno ikkje kan uttrykkje, er dette ikkje tematisert i same grad hjå Aasen. For Aasen handlar det òg om å seie noko usagt, til dømes om menneskenaturen. Men dette er ikkje på eit ekspressivt nivå. Språket skal snarare formidle, det er eit instrument for kunnskap, humor og innsikt.

Aasen sin instrumentalisme

Angåande eit instrumentalistisk språksyn vil vi trekkje fram ein stad der Stephen Walton (1996) eksplisitt tematiserer dette språksynet hjå Aasen. Her skriv Walton at:

> Det mest kuriøse og direkte unyttige i den sekundære systematiseringa til Aasen er likevel knytt til semantikken, tydingsinnhaldet i språket. Ein heil del av den semantiske systematiseringa er unyttig i den forstand at ho ikkje hjelper til med å framheva innsikta i språket som system, men grupperer fenomen i den ytre røynda. For å seie dette på eit anna vis: Aasen strukturerer ofte referentane heller enn nemningane. Dette kan ein forklåra på ymse vis. Vi kunne laga ei psykologisk forklåring som la vekt på Aasens behov for å framstilla kunnskapar i systematisk og skjematisk form, ut frå det vi til dømes veit om lesnaden til Aasen og oppskriftene han gjorde på grunnlag av den. Eller vi kunne laga ei meir ideologisk forklåring som gjekk ut på at Aasen gledde seg over det han pla kalla «Almuesprogets Rigdom», og dermed ville samla bevis på dette mangfaldet frå flest mogleg hald. Men heller enn å prøva å forklåra den sekundære semantiske systematiseringa, er vi betre tente med å freista å isolera kva ho uttrykker. Det er, etter mitt syn, eit grunnleggande instrumentalistisk språksyn. Det vil seia at språket ikkje er noko mål i seg sjølv, men ein reiskap. Slik sett heng den semantiske systematiseringa saman med andre allmenne tendensar i Aasens målreising, og då først og fremst med det overordna sosiale reisingsmomentet som ligg i botnen for ho. (s. 333)

Det Walton mellom anna viser til er manuskriptet «Tillæg til Undersøgelsen af Almuesproget paa Søndmør» med undertittelen «Eksempler paa Almugesprogets Rigdom paa Udtrykke og nationale Benævnelser for simple, almindelige og husslige Gjenstande». Og Walton legg til: «Instrumentaliteten her ligg nett i det at Aasen med dette og liknande skjema betre får styringa meir med ein del av verda enn med språket oppfatta som system … Haldninga som ligg under, set det konkrete, det ytre, det materielle høgast, og ser språket som ein erkjenningsveg inn i det» (Walton, 1996, s. 334). Om ein set det språket referer til, «det konkrete, det ytre og materielle», som det høgaste, og språket «berre» er ein erkjenningsveg inn i det språket refererer til, har ein ikkje då eit syn på språket som noko gjennomsiktig?

Avslutning

I dei føregåande sidene har vi freista vise at Wergeland og Aasen verkar til å legge ulike ting i kva språk er. For å få fram dette gjekk vi til språkfilosofien og Charles Taylor. Vi såg då at desse ulike perspektiva, som vi kallar språksyn, skriv seg inn i ein filosofisk og idéhistorisk kontekst. Desse perspektiva har vore «gløymde», «skjulte» eller lite snakka om i norsk språkhistorisk kontekst, og vi meiner det er viktig å belyse dei som ein del av norsk språkhistorie. Men når vi skriv om språksyn, er det ikkje berre for å skildre eller få meir kunnskap om historia og historiske tekstar. Å jobbe med språksyn i språkhistoria handlar også om vår eiga samtid. Wergeland og Aasen sine språksyn lyftar fram perspektiv og problemstillingar knytt til språk, filosofi og kultur som ikkje berre seier noko om tenking omkring språk på 1800-talet. Det opnar også rom for oss til å forstå og problematisere vår forståinga av språk i dag. Det er fyrst ved å sjå på historia at vi kritisk kan vurdere kva språkfilosofisk arv det er vi vidarefører.

Abstract

This text is about language philosophy within the context of Norwegian language history. It adresses this from two perspectives. Firstly, it

discusses to what extent Henrik Wergeland and Ivar Aasen had different philosophies of language. Wergeland and Aasen are not read here within the context of "external" or "internal" history of language, but as part of a history of Norwegian philosophy of language. Secondly, to articulate this, the article sees Wergeland and Aasen in the light of Charles Taylor's philosophy of language. The article discusses how Taylor's distinction between an "expressive" view of language and a view of language as something representative and "transparent" can be used to bring out some of the differences between Wergeland and Aasen. In the article, Wergeland is linked to a romantic and expressive view of language, while Aasen shows a view of language as something instrumental and transparent. Other researchers in the context of Norwegian language history have already commented on some of these aspects regarding the two authors, but it has to varying degrees been developed and has rarely been linked to philosophy of language. This text seeks to go one step further in articulating Wergeland's and Aasen's philosophy of language by linking them to Charles Taylor's philosophy of language.

Jonas Gamborg Lillebo
Høgskulen i Volda
Postboks 500
NO-6101 Volda
JOLI@hivolda.no

Marianne Hustvedt
Høgskulen i Volda
Postboks 500
NO-6101 Volda
marianne.hustvedt@hivolda.no

Litteratur

Agora. Journal for metafysisk spekulasjon. (2010). Wergeland. Nr 1–2.
Berlin, I. (2000). *The roots of romanticism*. Pimlico.
Berlin, I. (2013). *Three critics of enlightenment*. Pimlico.

Burgess, J. P. (2005). *Ivar Aasen's logic of nation. Toward a philosophy of culture*. Høgskulen i Volda.

Condillac, É. B. de (1986). Essai sur l'origine des connaissances humaines. I B. Huisman & F. Ribes (Red.), *Les philosophes et le langage*. Sedes.

Fossland, J. & Grimen, H. (2001). *Introduksjon til Charles Taylors filosofi*. Universitetsforlaget.

Foucault, M. (2006). *Tingenes orden* (K. O. Eliassen, Oms.). Spartacus. (Opphavleg utgjeven 1966).

Herder, J. G. (2008). *Abhandlung über den Ursprung der Sprache*. Reclams Universal-Bibliothek.

Herder, J. G. (1992). *Om sprogets opprinnelse* (J.-E. Askerøi, Oms.). Aschehoug.

Hyvik, J. J. (2009). *Språk og nasjon 1739–1868*. Samlaget.

Lægreid, S. & Skorgen, T. (2006). *Hermeneutikk – en innføring*. Spartacus.

Lombnæs, A. (2007). Skapende fravær. Språk, subjekt og utviklingstro i Henrik Wergelands Skabelsen. *Edda, 107*(1), 18–38. https://doi.org/10.18261/ISSN1500-1989-2007-01-02

Menninghaus, W. (1995). *Walter Benjamins Theorie der Sprachmagie.* Suhrkamp Verlag.

Storsveen, O. A. (2008). *Mig Selv.* Cappelen Damm.

Seip, D. A. (1914). *Norskhet i sproget hos Wergeland og hans samtid.* Aschehoug.

Sørbø, J. I. (2004). *Portalen til nynorsklyrikken i Frå gamle fjell til magma*. Samlaget.

Sørbø, J. I. (2017). *Nynorsk litteraturhistorie*. Samlaget.

Sørensen, Ø. (2001). *Norsk idéhistorie bd. III: Kampen om Norges sjel*. Aschehoug.

Taylor, C. (2005). *Hegel*. Cambridge University Press.

Taylor, C. (2007). Språket og menneskets natur (L. H. Hansen, Oms.). *Agora*, *25*(3), 176–211. https://doi.org/10.18261/ISSN1500-1571-2007-03-08

Taylor, C. (2016). *The language animal.* The Belknap Press of Harvard University Press.

Torp, A. & Vikør, L. S. (1993). *Hovuddrag i norsk språkhistorie*. Gyldendal Akademisk.

Trabant, J. (2003). Quand l'Europe oublie Herder, Humboldt et les langues. *Revue germanique internationale,* (20), 153–165. https://doi.org/10.4000/rgi.982

Trabant, J. (2006). *Europäisches Sprachdenken. Von Platon bis Wittgenstein*. Verlag C. H. Beck.

Venås, K. (1996). *Då tida var fullkomen*. *Ivar Aasen*. Novus Forlag.

Vikør, L. S. (2008). Henrik Wergeland om språket. *Språknytt, 36*(1), 1–7. https://www.sprakradet.no/Vi-og-vart/Publikasjoner/Spraaknytt/Arkivet/Spraknytt-2008/Spraknytt-12008/Henrik-Wergeland-om-spraaket/

Walton, S. (1996). *Ivar Aasens kropp*. Samlaget.

Wergeland, H. (1835). *Om norsk Sprogreformation*. Dokpro. https://www.dokpro.uio.no/wergeland/WIV2/WIV2008.html

Aasen, I. (1997). *Skrifter i samling III.* Det norske Samlaget. https://www.nynorsk.no/wp-content/uploads/2019/01/skrifter-i-samling-III.pdf (Opphavleg utgjeven 1836)

Aasen, I. (1997). *Prøver af Landsmaalet i Norge.* Det norske Samlaget. https://www.aasentunet.no/wp-content/uploads/2019/01/Pr%C3%B8ver-af-Landsmaalet.pdf (Opphavleg utgjeven 1853)

Aasen, I. (1997). *Skrifter i samling III.* Det norske Samlaget. https://www.nynorsk.no/wp-content/uploads/2019/01/skrifter-i-samling-III.pdf (Opphavleg utgjeven 1857)

Aesthetic Understanding and Written Culture

Timothy Saunders

Abstract: This article presents the case for bringing aesthetic forms of understanding to the study of written culture. It rejects those assumptions about aesthetic thinking which have tended to stymie its contribution to this field – above all, that it detaches texts from their contexts and contemplates only their artistic properties – and characterises it instead as a mode of cognition which is grounded in the perceptual senses and sensitive to the processes by which phenomena take shape and become knowable to us. Through a comparison between the written Constitution of the United States and the 'unwritten' British constitution, the article demonstrates how aesthetic modes of understanding are well equipped to map the constitutive and shaping power of written language as this emerges from its projection within different perceptual regimes. It concludes by contending that it is this capacity, too, that allows aesthetic modes of understanding to map and evaluate written culture studies as a field.

Keywords: aesthetics, aesthetic imaginary, aesthetic understanding, British constitution, United States Constitution

Introduction

In 2019 the first issue of this journal, *Skriftkulturstudiar i ei brytingstid* ("Written Culture Studies in a Time of Upheaval"), set itself the task of defining "written culture" as an academic subject.[1] This included

1 Strictly speaking, the volume sets out to address what in New Norwegian is called *skriftkultur*. I have translated this as "written culture" throughout rather than "literacy" (with which the Norwegian term is sometimes equated) because several contributors explicitly distinguish *skriftkulturstudiar* from literacy studies.

Citation of this chapter: Saunders, T. (2021). Aesthetic Understanding and Written Culture. In T. A. Haugen, S.-A. Myklebost, S. J. Helset, & E. Brunstad (Eds.), *Språk, tekst og medvit* (s. 119–146). Cappelen Damm Akademisk. https://doi.org/10.23865/noasp.146

identifying the field's characteristic theoretical and methodological approaches and projecting how it might evolve in the future, particularly in response to the "upheavals" alluded to in the volume's title.[2] My purpose here is to describe a way of thinking about written culture which was largely absent from that discussion: aesthetic thinking. To think aesthetically is to ground the process of understanding in the perceptual senses and to remain sensitive to the means by which and the manner in which phenomena take shape before us and become knowable to us.

Aesthetic understanding so conceived is multimodal and prismatic in character. As such, it is more than capable of playing host to the interdisciplinary and comparative forms of enquiry advocated in *Skriftkulturstudiar i ei brytingstid* and of exploring how the production, dissemination and comprehension of writing and written artefacts involve a range of material, intellectual, social, semantic and other networks.[3] Its attention to the ways in which phenomena come to acquire perceptible shapes and structures, meanwhile, means that it can fulfil another of the demands made in that volume too: that written culture studies reflect upon its own formation and constitution as an academic field. The claim that the study of written culture is experiencing a "time of upheaval" is, after all, attributed in that volume mainly to the recent shift from analogue to digital technology and to the alterations this has caused in how we perceive and interpret the visual and audible qualities of written language.[4] A mode of understanding that is immersed in the physical senses and attuned to a phenomenon's shape and organisation would seem to be especially well equipped to register such recalibrations of our sensory and cognitive environments and help us respond to Endre Brunstad's and Stig Helset's call to "orientate ourselves anew and evaluate both the map and the landscape"[5] of this field of study (2019, pp. 9–10).

---

2 *Kva er det som kjenneteiknar skriftkulturstudiar i dag?* and *Korleis bør den skriftkulturelle forskinga vere i framtida?* were two of the five questions that the contributors had been asked to address in a preceding seminar. See Brunstad & Helset, 2019, p. 8.

3 Walton, 2019, p. 55 observes that the desire to be "interdisciplinary and comparative" (*tverrfagleg og komparativt*) has acquired an "almost mantra-like status" (*ein nærmast mantraliknande status*) for the subject.

4 See especially Walton, 2019, pp. 62–65 and Apelseth, 2019, pp. 71–79 and 87–89.

5 "*Som skriftforskarar treng vi å orientere oss på nytt, og å vurdere både kart og landskap*"

One of the more modest goals of this article, then, is to present aesthetic understanding as an interpretative approach to supplement the four paradigms that Kjell Lars Berge (2019, p. 27) identifies as most characteristic of the field: the cognitive paradigm (*det mentalistiske paradigmet*); the ethnographic and historical paradigm (*det etnografiske og historiske paradigmet*); the philological-linguistic paradigm (*det filologisk-lingvistiske paradigmet*); and the pedagogy of writing and reading paradigm (*det skrive- og lesepedagogiske paradigmet*). But I have a more ambitious agenda too, which is to propose that aesthetic understanding might also serve as a "meta-paradigm", a mode of cognition that is capable of mapping and analysing each of these other more circumscribed endeavours and situating them in relation to one another. Berge himself observes that exponents of each of his four paradigms are seldom on speaking terms, except in a partisan and hostile manner (2019, p. 26), while Arne Apelseth agrees that the study of written culture all too rarely fulfils its transdisciplinary potential. "The concept of written culture," he writes, "is a meta-concept and one that different subjects and disciplines have in common." But, he continues, "rather few relate their work to this master concept; instead, they limit its definition" (2019, p. 73).[6] Aesthetic understanding, I would contend, has the capacity to bring this composite arena into the open and to map the specific topographies of its more localised practices and epistemological commitments.

If aesthetic understanding is to deliver on these promises, however, it needs first to be rescued from the rather reductive thinking about aesthetics that informs several of the articles in *Skriftkulturstudiar i ei brytingstid*. I would not wish to claim that aesthetic understanding *should* have featured in that volume, but my concern is that it *could* never have done so in the expansive sense I have just described. The rather emaciated form in which aesthetic phenomena and aesthetic studies limp their way through many of the articles indicates the extent to which they have been hobbled at source and would be incapable of playing anything like a constitutive role in the interpretation of writing and written culture or in

6 "*Omgrepet skriftkultur […] er eit metaomgrep og eit overgripande fellesnivå for fag og disiplinar. Heller få relaterer si verksemd til det overordna omgrepet, men derimot til meir avgrensa definisjonar*"

the mapping and analysis of the subject's principal paradigms. With the exception of the articles by Jan Inge Sørbø and Geir Hjorthol, aesthetic modes of interpretation are condemned throughout to what is at best a subordinate role in the study of written culture and at worst that of a hostile combatant lurking menacingly at its disciplinary outskirts. The first task of this article, then, is to bring these assumptions to light, highlight their consequences, and introduce a more invigorating understanding of aesthetic phenomena and aesthetic thinking.

Understanding aesthetics and aesthetic understanding

There are, broadly speaking, two schools of thinking about aesthetics. The first is the one I have already outlined and will expand upon in this article. Taking its cue from the Greek word for perception (*aesthesis*), this school regards aesthetics as itself a mode of cognition, in which the phenomena we claim to know – be they material objects, abstract ideas or whatever – have in some way been given specific form and content by the very sense perceptions that present them to us. We cannot know anything objectively or as it is, this theory proposes, independently of the guise in which it becomes perceptible to us.

The other, more familiar, school of thinking about aesthetics imposes instead tight restrictions on what it considers to be aesthetic and thus reduces the domain in which aesthetic phenomena and studies operate and limits the functions they perform. This tradition is liable to stipulate, for instance, that only specific kinds of phenomena can be subjected to aesthetic analysis – usually artworks such as paintings, music and literature, or landscapes. It may stipulate, too, that aesthetic understanding should concern itself only with identifying the presence or absence of a limited range of qualities in those phenomena, such as beauty or unity, and insist that aesthetic understanding engages only a limited number of mental attitudes, such as disinterested detachment at one end of the spectrum or rapt attention at the other. In its most rarefied (and caricatured) form, this school arguably divests aesthetic enquiries of any real *aesthetic* cognitive content. In such cases, the label "aesthetic" does little more than

attribute a specific set of properties to the *object* of analysis and thought, which will then be scrutinised by other means and other cognitive faculties; what it does not do is recognise aesthetics as a distinctive *mode* of analysing and thinking of its own.[7]

Characterised as it is by limitation, this understanding of aesthetics and its ideological commitments and hermeneutic practices has little in common with the pluralistic and interdisciplinary ambitions of written culture studies. It is therefore unfortunate that this is the version which infiltrates several of the articles in *Skriftkulturstudiar i ei brytingstid*. The consequences are in any case unsurprising: aesthetic considerations are either overlooked entirely, subordinated to written culture's more expansive agenda, or dismissed beyond its borders. The general lack of interest in what aesthetic thinking might have to offer is indicated, for instance, by the scarcity with which the word itself appears: six times as the adjective "aesthetic", once in the corresponding noun form, and once in the guise of "aesthetes". The manner in which the word is deployed, meanwhile, explains its marginal status: it is never attached to or suggestive of a term of cognition. On four of its appearances it denotes a practice (*estetisk praksis* (p. 54), *Fløgstads estetikk* (p. 112), *ein estetisk «feil»* (p. 127)) or an object (*den estetiske gjenstand* (p. 113)) instead. The other four instances do gesture towards some kind of cognitive activity – the irritation of many "aesthetes" at the novelist Kjartan Fløgstad's literary style evokes a specific mental attitude, for example, while both "aesthetic evaluation" (*estetisk vurdering*, twice on p. 56) and "the field of aesthetics" (*eit […] estetisk felt* (p. 72)) tip their hats to acts of judgement and academic study respectively. Nonetheless, "aesthetic evaluation" comes in practice to be contrasted directly with "pragmatic analysis" and confined to a disciplinary field which practises admiration rather than criticism and detaches itself from the messy and fast-flowing traffic of the material world.

Stephen Walton performs each of these etiolating rituals in his swift retelling of how written culture studies came to be born as an academic subject. Sharing the founding belief of the cultural studies movement more generally that acts of "aesthetic evaluation" tend to exclude the

---

7 See also Saunders, 2020 on this point.

cultural works produced and consumed by the working classes from their purview, along with those associated with "other systematically marginalised groups" (p. 56),[8] Walton asserts that written culture studies too has always distanced itself from the prevailing assumptions and practices of those subjects in which (alone it seems) such evaluations were conducted. "In the discipline of written culture," Walton writes,

> we swung the axe primarily over the established nation-forming language-and-literature subjects that acquired a bad reputation in the 70s, 80s and up to the 90s. That which written culture should *not* become was a shrunken version of the study of Norwegian, its "mini-me" as it were, with old philology and language history on the one side, and a nation-building canon of dead white men on the other, of the kind who had chiselled out the nation's finest and most uplifting thoughts, and who could stand as a model for us all. Aesthetic evaluations should be subordinated to pragmatic analysis.[9] (Walton, 2019, p. 56)

This short skit on the genesis of written culture studies ticks off pretty much every one of the flaws that have been attributed to aesthetic enquiry, even by less parodic surveys. It assumes, for instance, that any such enquiry will be limited, and especially elitist, in its interests. It assumes that it will be backward-looking and old-fashioned (the disciplines that practise aesthetic enquiry are "established," their philology is "old," and they concern themselves with language "history" and the works of "dead" white men). And it assumes that such an enquiry will treat the object of its attention as static, concrete, timeless and universal ("a canon […] chiselled out […] as a model for us all"), like a Platonic Form that has little to do with the fluctuations and imperfections of material, lived reality. The closing contrast between "*aesthetic* enquiries" and "*pragmatic* analysis" is particularly barbed in this regard: it stresses the point (in case we missed

8 "*andre systematisk marginaliserte grupper*"

9 "*I skriftkulturfaget svinga vi øksa primært over dei etablerte nasjonsdannande språk- og litteraturfaga som kom i akademisk vanry på sytti-, åtti- og inne på nittitalet. Det skriftkulturstudiet ikkje skulle bli, var ein innskrumpa versjon av norskfaget, norskfaget sin mini-me, for å seie det slik, med gammalfilologi og språkhistorie på den eine sida, og ein nasjonsbyggjande kanon av daude kvite menn på den andre, slike som hadde meisla ut nasjonens finaste og mest oppbyggjelege tankar, og som kunne stå som modell for alle oss andre. Estetiske vurderingar skulle underordnast pragmatisk analyse.*"

it) that these enquiries pack little analytical punch and prefer to privilege an attitude of admiration over acts of critical scrutiny.

I doubt that anyone would object if aesthetic enquiries of this kind were to be dismissed to a subordinate position within any academic field of study. What is more important to observe is how Walton grafts his caricature of aesthetic enquiry onto the political unit of the nation, since it is by these means that he distinguishes the epistemic structure of (what he believes to be) those enquiries from that which is to inform the study of written culture. The word "nation" is, after all, repeated three times in this short passage alone and its role as both an analogue and an anchor for the supposedly "aesthetic" study of a particular language or literature is one that recurs throughout this volume.[10] Characterised primarily as a spatial unit defined by its borders, its willingness to patrol them, and its consciousness of itself as a unique and coherent entity distinct from any other,[11] the nation serves by this equation not only to characterise the sphere of aesthetics as delimited, isolationist, monocultural, internally unified and eager to command our unthinking allegiance, but also to bind it to what has been termed a "container" model of knowledge. This is a model in which knowledge is assumed to flow like water into a vessel which has already been shaped to receive it. It contrasts with the internationalist, interdisciplinary and therefore "networked" model of knowledge favoured by written culture studies in which the production, dissemination and comprehension of writing and written artefacts are at no point taken to operate in their own autonomous zones, but are believed to interact with numerous other cultural, material, societal and intellectual forces instead. In this second model, knowledge is never fixed or pre-ordained but is contingent upon the processes from which it emerges. Aesthetic understanding of the kind I will be advocating here is more than capable of tracing and scrutinising the mobile and multifaceted networks written culture studies wishes to investigate; aesthetic understanding of the kind dismissed by Walton cannot.

10 Berge, 2019, p. 45, for instance, writes of "nation-bearing literary texts" (*nasjonsberande litterære tekstar*) and "nation-bearing high-literary works" (*nasjonsberande skjønnlitterære verk*).

11 See, for instance, Anderson, 2016, pp. 5–7 and Hobsbawn, 1992, p. 80.

It is therefore unfortunate that every one of the basic assumptions Walton makes about the methods and consequences of aesthetic enquiries finds its echo elsewhere in the volume. When Arne Apelseth observes, for instance, that "it has been fairly acceptable (if not unproblematic) to interpret *written culture* as a humanities-aesthetics subject belonging to a *high culture*" (2019, p. 72),[12] his unease with this assumption seems to lie not so much in the equation of aesthetics with the humanities or high culture, but in the suggestion that written culture should restrict itself to this disciplinary niche alone.[13] Despite his call for greater cooperation between written culture and literary studies, meanwhile, Kjell Lars Berge similarly accompanies Walton in labelling the latter "traditional and tradition-bearing" (2019, p. 37).[14] He states too that, in contrast to the interest written culture studies has shown in historical surveys of everyday examples of reading and writing, literary scholarship prefers to isolate and elevate "individual works that for one reason or another have achieved a timeless and therefore exalted status as classics" instead.[15] All three of these articles, in order words, identify seemingly irreconcilable differences between how they believe aesthetic approaches and written culture studies apprehend written texts: the former in isolation, the latter in context;[16] the former as timeless products, the latter through their immersion in historical process; and so on. These subjects are further assumed to aspire to understand writing and written texts in completely different ways too: from a singular and isolationist perspective in literary studies, and from a multidimensional and prismatic set of perspectives in written culture studies. Stephen Walton draws this distinction particularly clearly. "Modern studies in written culture," he writes,

---

12 "*Det har vore nokså kurant (om enn ikkje uproblematisk) å oppfatte* skriftkultur *som eit humanistisk-estetisk felt i ein* høgkultur"

13 It is notable that in the lines that follow Apelseth is willing to allow the term "written culture" to remain "in motion" (*i drift*) but he does not extend the same courtesy to aesthetics.

14 "*tradisjonell og tradisjonsberande litteraturvitskap*"

15 Berge, 2019, p. 38 "*Desse skrifthistoriske prosjekta er kjenneteikna ved at dei studerer kvardagsleg skriving og lesing i eldre tider, og ikkje enkeltverk som av ein eller annan grunn har oppnådd ein slags tidlaus og dermed opphøgd status som klassikarar, slik det har vore tradisjon for blant humanistar som studerer tekstkulturar.*"

16 Apelseth, 2019, p. 74, for instance, insists that: "[a]s components in the study of written culture, texts can only with difficulty be extracted as autonomous objects" (*Som komponentar i skriftkultur kan tekstar vanskeleg skiljast ut som autonome objekt*).

"have been characterised by a wish not to reproduce the nation-building mother-tongue subjects such as Norwegian, and *they have therefore* been organised in an interdisciplinary and comparative fashion" (2019, p. 53, emphasis mine).[17]

In sum, the problem with bringing aesthetic approaches to the study of writing and written culture, these contributors contend, is threefold: they treat writing solely as an object (rather than as, say, an activity or a process); they exclude from attention any but a limited number of its properties, qualities and characteristics (especially those that are not categorisable as "artistic"); and they insist on perceiving written artefacts in an extremely limited and limiting manner (as autonomous, high status, timeless, and so on). Aesthetic understanding on this view is accordingly extremely restrictive in nature and it serves to concretise both writing itself and the practice of studying it in ways that the field of written culture should refuse to recognise.

Another way of putting this is that these contributors seem to assume (and fear) that if one were to conduct an aesthetic enquiry into examples of writing and written culture, one would invariably be reduced to treating those examples as if they were works of literature. This does a disservice both to aesthetics (since it assumes it is only interested in art) and to literature (since it assumes it exists solely as writing and is somehow disconnected from time, change and material reality). Literature, at any rate, is the only form of writing that is regarded as aesthetic and treated as such in *Skriftkulturstudiar i ei brytingstid*. It duly functions there as a synecdoche for the aesthetic domain more generally and is accordingly characterised in the articles I have discussed as if it consists only of fixed and static objects, whose form and content we might be able to come to know, but which do not function themselves as vehicles or means of knowing. It is telling, for instance, that in their definition of written culture as a triangle of "product, process and external interaction",[18] Endre

17 "*Moderne skriftkulturstudiar […] har vore prega av eit ønske om å ikkje reprodusere dei nasjonsbyggjande morsmålsfaga som t.d. norsk,* og dei har dermed *vore organiserte tverrfagleg og komparativt*"

18 "*produkt, prosess og ekstern vekselverknad*"

Brunstad and Stig Helset assign literature solely to the first of these categories (2019, p. 12).

Thankfully, two articles in the volume – by Jan Inge Sørbø and Geir Hjorthol – take literary texts as their main focus and demonstrate how they too shape and are shaped by the social, historical, cultural, linguistic and other networks in which they participate in much the same manner as the volume as a whole would have us engage with examples of written culture more generally. They do not treat literary texts solely as objects or products, for instance, but also as processes within which "external interactions" become manifest and meaningful. They demonstrate, too, how works of literature engage in and produce the kinds of cognitive modes of analysis and enquiry in which written culture studies is interested, not despite or aside from their artistic qualities, but precisely because of them. Different styles of writing, these two articles illustrate, be they fictional or factual, create the conditions of possibility for different ways of thinking and understanding.

Sørbø and Hjorthol duly perform a valuable service in keeping aesthetic thinking alive and relevant in the study of written culture. Nonetheless, their focus on what in Norwegian is called *skjønnlitteratur* (literally "beautiful literature") might mistakenly be taken to illustrate how the kinds of aesthetic understanding they enact must be grounded solely in the perception of a written document's artistic qualities. One problem with this misapprehension, were it to occur, is that it would ensure that aesthetic understanding retained only a subsidiary position within written culture's knowledge economy, as a technique for observing how writing's aesthetic qualities contribute to – rather than, say, constitute – its social, cultural, intellectual, but at any rate no longer recognisably aesthetic ends. It might continue to assist in the work carried out within each of the four paradigms identified by Berge, in other words, but it would be unlikely to be accepted as a paradigm in its own right, let alone as a meta-paradigm with the capacity to map those other paradigms, situate them in relation to one another, and subject them to scrutiny. For this, we must turn to the alternative school of aesthetic philosophy I mentioned earlier, in which aesthetic understanding is not directed only at works of art or otherwise delimited by the nature of its object, by the intellectual

attitude it involves, or by the interests or agenda of any one academic discipline. It is instead there considered to be a distinctive mode of cognition in its own right, a way of apprehending and interrogating the world that is grounded in the physical senses and attuned to the means and manner in which phenomena take shape before us and thereby become knowable to us.

This school of thinking about aesthetics is as old and prestigious as its more familiar rival. It appears, for instance, in Alexander Gottlieb Baumgarten's *Aesthetica* from 1750, a work that has been credited with establishing aesthetics as an independent field of study. Defining aesthetics as "the science of sensory cognition" (*scientia cognitionis sensitivae*), Baumgarten conceived of it as a branch of epistemology rather than as art criticism (Baumgarten, 1750, Prolegomena §1).[19] In stark contrast to the notion that aesthetic enquiry involves perceiving the object of one's attention in splendid isolation, the kind of knowledge Baumgarten believed aesthetics could produce recognised the interconnectedness of phenomena and drew attention to their multifaceted nature. Like many philosophers of his time, Baumgarten took as his starting point the ancient Greek distinction between *aisthēta* (objects of sense) and *noēta* (objects of thought). In keeping with convention, he also believed that in order to comprehend objects of thought one needed to bring one's rational faculties such as logic into play and to use them to isolate individual concepts and apprehend them in a clear and distinct manner. Objects of sense, he further agreed, seldom rendered themselves up in such clear and distinct forms to human perception, but generally appeared to be somewhat misty and multifarious in nature. Where Baumgarten broke from convention was in refusing to accept either that the knowledge we acquire through our senses is necessarily inferior to that produced by pure rationality and logic, or that it might not also have something valuable to contribute to our understanding of objects of thought. To apprehend ideas purely in isolation from one another and apart from their potentially informing contexts, he believed, might in some regards be akin to seeking to

19 The discussion of Baumgarten that follows is informed by Gregor, 1983; Gross, 2002; Welsch, 1997 (esp. pp. 34–35 and 40–41), among others.

apprehend the perceptible phenomena of this world in that way too. Logic and rationality, that is, are liable to overlook as much as they grasp, including the important interconnectedness, multiplicity and richness of things and concepts. Since such interconnectedness, multiplicity and richness are also constituent elements of the sensible world, and the aesthetic mode of understanding is especially well equipped to register and interpret these qualities, there is no reason to keep that mode in quarantine, away from other forms of cognition. Rather, for Baumgarten, it is one of the defining features of aesthetic understanding that it engages the whole human being in knowledge – our senses and our reason – and it enables us to apprehend what he called the *consensus phaenomenon*, the manifestation of how things fit together.

Since Baumgarten's time, there have appeared numerous inflections of his theory, but they all bear three core propositions in common. The first is that all human knowledge is dependent in some way on our sense perceptions. The second is that we can only know a phenomenon in the form in which it is projected to us (perhaps the most famous statement of this is Kant's claim in the *Critique of Pure Reason* that we can know *a priori* of things only what we put into them, such as our human categories of space and time). The third proposition is that we do not perceive anything through any of our senses without any kind of cultural framing: sounds, sights, and so on all come already freighted with associations and meanings. All three points of orientation are consistent with the epistemological commitments expressed in *Skriftkulturstudiar i ei brytingstid*. Since we have more than one sense perception through which we might apprehend individual phenomena, for instance, aesthetic understanding is perfectly capable of being multimodal and multidimensional. Since it recognises that all the objects of our knowledge – and, indeed, knowledge itself – are shaped and fashioned, it is just as likely to attend to the processes by which examples of writing and written culture are shaped and fashioned as it is to the concretised forms they might acquire in any given context. And since it is aware that our sense perceptions are themselves culturally framed, any such aesthetic enquiry is likely to want to interrogate the different framings in operation and so pursue a necessarily interdisciplinary study.

As well as offering a means and methodology for analysing examples of written culture, aesthetic modes of understanding are also capable of mapping and scrutinising the discipline of written culture studies itself. When Kjell Lars Berge states that "[a] *written culture* is a community of people in which the use of language participates in the constituting norms of interaction in a culture" (2019, p. 24),[20] for example, he is in effect characterising a written culture as an aesthetic phenomenon, one that is shaped through a combination of its citizens' practices and the way in which those citizens apprehend those practices. Stephen Walton acknowledges the contribution scholars make to this practice when he observes that "it is a meta-characteristic of studies of written culture that they themselves enter into that written culture *and thus participate in forming the phenomenon that they as a point of departure set out to describe*" (2019, p. 54, emphasis mine).[21]

When Walton adds shortly after this that "Written culture studies are close to endless, not to say shapeless" (2019, p. 55),[22] he is therefore correct in an abstract sense but not a practical one. For every instantiation of either a particular study or a particular example of writing and written culture can be apprehended as an aesthetic phenomenon with its own distinctive shape and perceptual and cognitive regime. As such, it is susceptible to an aesthetic analysis, one that attends to the modes of perception this instantiation employs and attracts, to the perceptible forms it allows and acquires, and to the cultural contexts within which it takes place. Every instantiation of written culture, that is, whether it be a particular object of study or the field of study, participates in what I will call an "aesthetic imaginary".[23] This is the regulatory system that governs what can be

---

20 "*Ein* skriftkultur *er eit fellesskap av menneske der bruken av skrift inngår i dei konstituerande samhandlingsnormene i kulturen*"

21 "*er det metapreget som studiar av skriftkultur stort sett har i og med at dei sjølve inngår i skriftkulturen, og* såleis er med på å forme det fenomenet som dei i utgangspunktet skal beskrive"

22 "*Skriftkulturstudiane er tilnærma endelause, for ikkje å seie konturlause*"

23 The aesthetic imaginary is closely related to the social imaginary, although one could debate whether it represents the social imaginary's aesthetic dimension or whether the social imaginary constitutes its social dimension. Discussions of the social imaginary that point to its aesthetic dimension include Anderson, 2016, pp. 24–5, 36; Taylor, 2004, p. 23. For detailed discussions of the aesthetic imaginary, see Ghosh, 2017; Habegger-Conti & Johannessen, 2020; Johannessen & Ledbetter, 2019.

perceived and known within any attempt at understanding. It is defined on the one hand by the perceptible forms the objects of its attention acquire and on the other by the specific sense perceptions involved, the specific functions these are taken to perform, and (therefore) by the forms of consciousness and cognition to which this imaginary plays host.

It is the task of any aesthetic analysis to make manifest the various components of this prism. In what remains of this article I will offer a brief sketch of how this might be done, first in relation to two usefully contrasting examples of how writing is apprehended, comprehended and enacted differently depending on the aesthetic imaginary within which it is projected – the written Constitution of the United States and the "unwritten" constitution of the United Kingdom; and then, still more concisely, in relation to written culture as a field of study. At no point will art or artistry receive much attention.

The British and American constitutions: An aesthetic analysis

It is widely perceived to be a fundamental feature of the United States Constitution that it is "written" and an equally fundamental feature of the British constitution that it is "unwritten". This tends to result in any comparison between them focusing on whether writing as such can better protect democracy, life, liberty, happiness and other key values, or whether it can do so only in a manner that makes sense for, and is true to, just one of those countries. The debate, in other words, concentrates on the constitutive power of writing and in particular on its perceived ability to contribute to the forming and shaping of a people and their polity, either for their benefit or their detriment. In treating peoples, societies, values and so on as, in effect, aesthetic phenomena, the modes of understanding employed in this debate themselves invite an aesthetic analysis.

The analysis I will outline here takes as its starting point a proposition Jacques Rancière makes in *The Politics of Aesthetics*: that every sphere of human thought and activity is shot through with an aesthetic dimension in as far as it engages in "the distribution of the sensible" (Rancière, 2013, pp. 7–14). Anything is aesthetic, that is, in as far as it regulates what is

perceived and what is not perceived, and in as far as it influences how these phenomena are perceived. Rancière further indicates how one might structure one's interrogation of this aesthetic dimension when he maps the intersections between aesthetics and politics in particular. "Aesthetics," he writes,

> can be understood in a Kantian sense – re-examined perhaps by Foucault – as the system of *a priori* forms determining what presents itself to sense experience. It is a delimitation of spaces and times, of the visible and the invisible, of speech and noise, that simultaneously determines the place and the stakes of politics as a form of experience. Politics revolves around what is seen and what can be said about it, around who has the ability to see and the talent to speak, around the properties of spaces and the possibilities of time. (Rancière, 2013, p. 8)

An aesthetic analysis of the written Constitution of the United States and the "unwritten" constitution of the United Kingdom will thus have to include a consideration of how they each administer sight, sound and the other senses. By "administer" I do not just mean how and to whom and to what these constitutions distribute perceptibility and imperceptibility, but also how they freight alternative modes of seeing, hearing, tasting, smelling and touching with different cognitive, emotional and other properties. Every aesthetic imaginary has the capacity, after all, to do more than just distribute visibility and audibility (say) differently; it can constitute them differently too, especially – as Rancière signals – if these sense perceptions are to unfold within different arrangements of space and time. Yet aesthetic analysis, as Rancière also indicates, needs to direct its attention beyond the aesthetic regimes by which any political (or other) arrangement operates as well and investigate "the system of *a priori* forms determining what presents itself to sense experience" in the first place. In the case of the constitutions of Britain and the United States, this involves untangling why they are perceived to be "unwritten" and "written" respectively, the senses in which they are taken to be so, and the cultural matrices that recognise in writing – or its absence – its particular performative power in each instance.

The perception that the British constitution is "unwritten", for example, has underpinned many analyses of its strengths and weaknesses, but

it is neither strictly accurate nor of great antiquity. The British constitution actually plays host to innumerable writings, most of which are completely unknown to the public, although a few – such as Magna Carta of 1215, the Bill of Rights of 1689, and the Acts of Union of 1707 and 1800 – enjoy a certain celebrity. It only came to be labelled "unwritten" after the emergence of constitutions such as those of the United States and France which were written down, codified and collated *into a single document* as a matter of deliberate policy.[24] The British constitution *became* "unwritten", in other words, because of a shift in the global aesthetic imaginary and because the forms of civic and personal life with which writing, speech and other forms of communication came to be associated changed accordingly.

These shifts occur neither occasionally nor only sequentially; different aesthetic imaginaries can be in operation simultaneously. The ongoing and often heated debate about whether it is right, or even viable, to bring an "originalist" framing to one's reading of the United States Constitution is a good example of this. As Justice Amy Coney Barrett explained during the Senate hearings prior to her appointment to the Supreme Court in 2020, her claim to be an originalist means

> that I interpret the Constitution as a law, that I interpret its text as text, and I understand it to have the meaning that it had at the time people ratified it. So that meaning doesn't change over time and it's not up to me to update it or infuse my own policy views into it. (*Amy Coney Barrett*, 2020)

The alternative is to understand the United States Constitution as a "living document" instead. Rather than view the Constitution as a fully embodied physical object whose text has been fixed in unmoving print for all time, this requires a different mode of perception. One might, for instance, perceive in its remarkable concision a skeleton awaiting flesh and animation,[25] and begin to discern this animation by apprehending and understanding its language as "performative" as well as "constative"

24 The seminal importance of Edmund Burke's 1790 pamphlet *Reflections on the Revolution in France* to the continuing debate about Britain's "unwritten" constitution bears this out.

25 Beeman, 2009, p. 339 notes its concision relative to most constitutions.

and by listening to it speak as well as watching it repeat the same statements time and again.

I will return to these two alternative projections of the United States Constitution and their effects shortly. For now, though, I would like to stay with the more general question of how the perception of the British constitution as unwritten and of the United States Constitution as written has borne significant consequences for the workings of each. One respect in which the appellation "unwritten" yields some kind of harvest for the former is that it recognises the extent to which it does not consist of writings alone. Whatever one might make of Amy Coney Barrett's definition of the American Constitution as "law" and "text", it would never pass muster for its British counterpart. This is commonly understood to consist of a host of unwritten customs, conventions and practices besides and thus to inhabit a more hybrid space than one delimited and nourished by writing alone.[26] It was, by contrast, one of the genuine innovations of the United States Constitution that it sought to embody and represent the American people *in itself, as a piece of writing*. This had never been attempted before at a national level. As Michael Warner explains, the writing of first the Declaration and subsequently the Constitution enacted

> what Jürgen Habermas analyzes as a structural transformation of the public sphere – from a world in which power embodied in special persons is represented before the people to one in which power is constituted by a discourse in which the people are represented. (1990, p. 39)

The specific concretisation of this discourse as a written – and in particular a printed – document aided its trajectory towards representational embodiment precisely because it was a constitution that could be seen and held as a physical and spatialised entity, unlike its British analogue.[27] Warner captures the basic circuitry of this projection neatly. "'We the People'," he observes, "speaks only in print, and for precisely that reason speaks with the full authority of representative legitimacy" (1990, p. 96).

26 See, for instance, Saunders, 2008, p. 76.

27 This explains why I have used a capital "C" for the United States Constitution and a small "c" for the British constitution throughout.

There are other regards in which the perception of the United States Constitution as written and the British constitution as unwritten correlates with specific understandings of the people of those two countries too. This includes how "the properties of the spaces" each of these written and unwritten polities has been taken to sustain affect their peoples' access to power, representation and knowledge. The codification of the United States Constitution and its collation into a single document, for instance, allows it to be perceived as a physical embodiment of its own stated intention "to form a more perfect Union" (Beeman, 2010, p. 21). Its manifestation as a slender and infinitely reproducible printed text, meanwhile, has made of it a locus and an example, as well as an instrument, of American democracy. As a highly visible reference point that every citizen, regardless of their actual location in time or space, can see, touch, carry, consult and therefore grasp (in both senses of that word), its ongoing iteration and distribution around the nation further binds together different times and places and intensifies this sensation of a shared civic space.

The absence of any corresponding sense that the writings of the British constitution are similarly interconnected, united or graspable as a whole reflects their immersion in a perceptual environment that not only distributes visuality, audibility and so on differently but constitutes them differently too. The dispersal of Britain's constitutional writings and their purely partial role in Britain's constitution, that is, equates with their lesser perceptibility and knowability and with the alternative manner in which they are apprehended. Like the Declaration of Independence and the Constitution in the United States, Magna Carta, for instance, has at times played a highly visible and audible role in British public debate. Its actual text, however, is little known and seldom read.[28] As its deployment during the recent Covid-19-induced lockdowns illustrates, wherein some businesses believed that placing a copy in a window entitled them to ignore government orders to close, Magna Carta signifies primarily as a visual icon but without the accompanying invitation to rational scrutiny

28 Not everyone who cites Magna Carta as a founding text of Englishness, for instance, is aware that it was originally written in Latin or translated first into French. See Anderson, 2016, p. 118.

which (as we shall see) the visual dimension of the United States Constitution affords. Its semantic payload tends to land instead in an explosion of blinding majesty that derives much of its spellbinding aura from its projection as an antiquated, precarious, seldom-viewed, but imaginatively august piece of illuminated medieval parchment.[29]

This perceptual regime has not been confined to the comprehension of Magna Carta alone. In his hugely popular book *The English Constitution* of 1867, for example, Walter Bagehot pays homage to the rich sensory feast this constitution provides but acknowledges that these same features seem irrational and obfuscatory when subjected to closer scrutiny. This, though, is in his view the secret of the British constitution's success and allows it to work by way of a deception. Hidden (rightly) from the cognition of most of its citizens, its simple and always modernised core performs the task of governing the nation. Yet wrapped around this core is an exterior of "historical, complex, august, theatrical parts," which "appeal to the senses," "claim to be embodiments of the greatest human ideas" and "guide by an insensible but an omnipotent influence the associations of its subjects" (Bagehot, 2009, pp. 9–11). Political participation by conscious, rational and enlightened assent this certainly is not and Bagehot's further observation that the English "stumbled on" (2009, p. 10) rather than designed this arrangement heightens this projection of the British constitution as the product of a natural evolution based on practical, lived experience rather than logical scientific thought. It is a projection, moreover, that extends from at least the time of Edmund Burke at the end of the eighteenth century up to the present day and sustains the notion that the British know and conform to their constitution through intuiting it or sensing it naturally rather than by reading or grasping it intellectually. "In England," declared Burke in 1790, and drawing an implicit contrast with revolutionary France and its recently introduced written constitution,

29 It is notable that Edmund Burke too perceives the British constitution to be "written on the parchment roll of England" rather than "cut into the brazen tablet of Rome" (2014, p. 265).

> we have not yet been completely embowelled of our natural entrails; we still feel within us, and we cherish and cultivate, those inbred sentiments which are the faithful guardians, the active monitors of our duty, the true supporters of all liberal and manly morals. We have not been drawn and trussed, *in order that we may be filled, like stuffed birds in a museum, with chaff and rags, and paltry, blurred shreds of paper about the rights of men*. We preserve the whole of our feelings still native and entire, unsophisticated by pedantry and infidelity. (Burke, 2014, p. 89, emphasis mine)

Nearly one hundred years later, in 1885, the constitutional theorist A. V. Dicey (1835–1922) was still making the same argument. The constitution, he declared, "was the fruit not of abstract theory but of that instinct which […] has enabled Englishmen, and especially uncivilised Englishmen, to build up sound and lasting institutions, much as bees construct a honeycomb" (Dicey, 1915, p. cxxvi).

This constellation of ideas about how the British constitution is composed – that it is natural rather than intellectual, rooted in local and concrete conditions rather than universal and abstract ones – and about how British citizens understand and adhere to it – viscerally rather than intellectually, intuitively rather than consciously – correlates neatly with the distinctions that have conventionally been drawn between spoken and written language.[30] At times, this correlation is made explicit and the kinds of "liberties" (say) the British constitution is taken to uphold are projected as those of an authentic, living, evolving, highly individualised and physical oral culture that stands in opposition to the bloodless identities imprinted on a people when their constitution acquires the mechanical form of an endlessly reprinted document.

And indeed, if one shackles the written Constitution of the United States to the kinds of aesthetic regimes and imaginaries that have governed the more celebratory interpretations of the British constitution I have just outlined, it is liable to seem somewhat machine-like too. But one could just as well argue that it activates (or at any rate reflects) through

30 Ong (2012) remains the classic account of the different cultural, social, intellectual and other affordances that have conventionally been attributed to speech and writing respectively.

writing – and print in particular – a redistribution of what is perceptible and what is not perceptible, and it realigns the composition and content of the various sense perceptions, in such as a way as to instigate (or at any rate reflect) a reorganisation of the properties of space and the possibilities of time so that a different kind of balance and a different kind of liberty come into being instead.

The Constitution of the United States has, for instance, tended to be associated with a very different culture of visibility from the one that Bagehot and others have attributed to its British counterpart. Whereas Britain's unwritten constitution is alleged to conceal as much as it reveals and, when it does become visible, to do so in the form of a theatrical spectacle primed to elicit a dazzled and emotional assent, the United States Constitution operates under a light that is both constant and unremittingly rational in nature. This light traditionally derives its energy from the era when the Constitution was written – the Enlightenment – and from its print culture in particular. Michael Warner describes this culture in detail in his book *The Letters of the Republic: Publication and the Public Sphere in Eighteenth-Century America*, but the principal point he makes is that the majority of pamphlets and newspapers which appeared in the American colonies during the eighteenth century sought to cast an objective light over the public sphere and invited their readers to cast their gaze over this fully illuminated arena in an attitude of rational scrutiny. The authors of a 1733 article in the *New-York Weekly Journal* provide just one example of this thinking in practice. Defending their decision to go public with one of their stories, they assert that "[t]he facts exposed are not to be believed because said or published; but it [publication] draws people's attention, directs their view, and fixes the eye in a proper position that everyone may judge for himself whether those facts are true or not" (Warner, 1990, p. 52).

As Warner himself comments, "The sense of sight is not necessarily more appropriate to the public world than any other sense is; yet the optic and spatializing metaphor of supervision became […] the dominant way of conceptualizing the public" in the United States (Warner, 1990, p. 52). Western philosophy has tended to treat sight as a primarily intellectual sense in this way, which objectifies, spatialises, distances and abstracts

from its immediate surroundings the target of its attention.[31] It should therefore not surprise us that the consequence of bringing an "enlightened" mode of viewing to the written Constitution of the United States has generally been to see it as a physical object and to discern in the public spaces it projects none of the localism, obscurity or irrationalism of its British relative. Hannah Arendt (1963) argues, for instance, that whereas previous constitutions (such as the British) concerned themselves only with protecting private freedoms, the United States Constitution was unique in creating an environment of public liberty, and certainly the opening up of a public square that is illuminated by the light of reason rather than blinded by privilege or prejudice, that is accessible to the participation and scrutiny of all, and that is regulated by the universal and impartial "Laws of Nature and of Nature's God," as the Declaration puts it (Beeman, 2010, p. 3), awards ideas of "balance", "liberty" and "equity" a rather different aesthetic structure from the British constitution as viewed through Burke's, Bagehot's and other eyes in that perceptual tradition.

To observe that the written Constitution of the United States makes possible a different, and even arguably a freer and more equitable, polity from its unwritten British counterpart does not, however, in itself liberate it from the charge that it remains more mechanical. The highly visualised mode of perceiving and understanding the United States Constitution, which projects it as a space to be scrutinised, comprehended and participated in by all, is also the mode of perception that tends to entomb and embalm the document itself and divest the arena it regulates of any real sense of diversity or variety. The life it sustains, in other words, becomes experientially imaginable as merely iterative of the unvarying repetitions of the printing press or the unbending laws of nature which produce and govern this document and its arena respectively. It can result, for instance, in Justice Barrett's assertion that the Constitution's "meaning doesn't change over time and it's not up to me to update it or infuse my own policy views into it" and in the conundrum identified by Michael Warner that "[i]t is the invention of the written constitution, itself now the original and literal embodiment of the people, that ensures that the

31 Ong (2012) offers just one of many influential examples of this way of thinking.

people will henceforth be nonempirical by definition" (Warner, 1990, p. 103).

The reason this particular visual regime has a propensity to produce these kinds of results is that it places a greater emphasis on space, which is generally perceived to be static, than on time, which is conventionally perceived to flow. Benedict Anderson (among others) has outlined how the print culture of the eighteenth century intensified this propensity by distributing large numbers of copies of the same text in different places at the same time. This, he argues, allowed the new written forms of the novel and the newspaper – and, one might add, the written constitution – to act as a "device for the presentation of simultaneity in 'homogeneous, empty time,' or a complex gloss upon the word 'meanwhile'" (Anderson, 2016, p. 25). The apparent contrast with the British constitution could not be starker. This has never been perceived to have somehow frozen time or to have situated itself outside of chronological progression, but to have emerged within time as an expression of British history and society. Like the local, organic nature of the British Isles to which it appeals, it continues to evolve, stumbling upon and feeling its way towards solutions rather than basing them on abstract principles. This is why one cannot "know" the unwritten British constitution as an intellectual proposition in the same way one can "know" its printed American counterpart: it does not project a fixed, universal or eternal position outside itself from which one might perceive it in the round or objectively. The acts of apprehending, understanding and assenting it sustains occur only within organic time and space, so for many of its participants it is only glimpsed or intuited dimly. It is therefore arguably fitting that, unlike the text of the United States Constitution, which is very difficult to amend and even harder to erase, the British constitution can easily be "unwritten". All it takes is a single piece of parliamentary legislation and even Magna Carta can be left to fade and crumble like the antiquated parchment on which it is written.

There is no objective reason, though, why the United States Constitution should be perceived and understood solely through these Enlightenment modes of visuality or extricated from the flow of time accordingly. Hannah Arendt's discussion of this document and the Declaration of

Independence in *On Revolution* (1963), for instance, shows how they can be read not to have frozen time as such but to have started it again and awarded it an alternative structure. As she notes, whereas the unwritten constitutions of the Old World (such as Britain's) tended to formalise practices and customs that were already in existence, the Declaration of Independence and the United States Constitution sought to constitute in the more radical sense of "found and establish" by bringing a new polity and people into existence.[32] She treats this achievement primarily as an aesthetic event, moreover, and in this demonstrates (though this is not her purpose) the extent to which the qualities and capacities of writing are contingent upon the aesthetic imaginary within which it is perceived to operate. For what was truly revolutionary about the Declaration of Independence, she argues, was not its call for independence or the theories of government, moral principles or natural science it espoused in support of this decision, but its very existence *as a declaration* – the impulsion it represents to "publish and declare" these reasons to a "candid world" out of "a decent respect to the opinions of mankind" (Arendt, 1963, pp. 125–126).

To perceive the Declaration to be declaring in the sense of "making bright" is to imbue its printed words with visual effects. There are, of course, alternative visual regimes one could enact, but the dominant interpretive practice towards this document has been to adhere to the Enlightenment tradition in which vision objectifies, intellectualises, abstracts, universalises, spatialises and, therefore, freezes time and depersonalises its territory. One might also suggest that in the culture of the West the closing and opening of one's eyes and the play of light and dark have also been taken to provide a better analogue for the act of beginning anew than any other sense. In a comparable act of creation *ab initio*, at any rate, God first gives the newly created earth form by dividing the darkness from the light (Genesis 1: 1–4). From this visual dimension, then, the text of the Declaration and Constitution achieve their revolutionary act of starting history again and bringing into being an innovatively rational and fair people and polity.

32 It is also notable that neither of these texts grounds its account of the people and polity it constitutes in a narrative of any kind of distinctly American history.

But time in this polity must also progress – it is inhabited by humans, after all – and this is where the oral dimension of these documents' printed words might also come into play. "To declare," after all, can involve projecting a clarity of voice too and the written text of the Declaration, like that of the Constitution with its famous opening "We the People […] do ordain and establish" (Beeman, 2010, p. 21), adopts a speaking voice (as does God when He creates the heavens and the earth at the beginning of time). Perceived within this more multimodal aesthetic imaginary, that is, these written words set in motion a powerful interplay between the projection of a polity by way of sight that is eternal, universal, objectified, intellectually graspable but also thereby experientially abstract, static and distanced from individual human life, and the projection of a polity by way of sound that is time-bound, contingent, personal, open to interpretation but also thereby more alive and human in scale.

There has long been a debate about whether the language of America's constitutional documents is primarily "constative" (i.e. it records what already exists) or "performative" (i.e. it brings what it announces into being)[33] and this correlates with this alternation between the visual and oral properties of their printed words. Jacques Derrida has argued that it is the very undecidability of the relationship between those two dimensions of its written language that allows the Declaration of Independence to do its work (1986, pp. 9–10). It is this undecidability too that means that the modes of perception activated by writing and the forms of understanding it sustains are never likely to be fixed or settled but they remain contingent upon the aesthetic imaginaries within which they take place. The sphere of aesthetic analysis, or the aesthetic understanding of writing, is thus no more limited than the sphere of writing itself.

Concluding remarks

My purposes in presenting this case study have been many, but they are ultimately – I hope – all of a piece. In the first place, I wanted to demonstrate that it is possible to conduct an aesthetic analysis of writing and

33 For this debate see, for instance, Derrida, 1986; De Ville, 2009; Honig, 1991; Warner, 1990, pp. 102f.

written culture without reducing the field to an outpost of literary studies. In the second, I wished to connect the familiar trope that writing does not emerge already pre-programmed with a specific set of qualities but acquires them through an interplay with its immediate contexts with the less familiar proposition that these contexts are fundamentally aesthetic in constitution. What writing is and what it can do changes, that is, depending on the perceptible forms it assumes (unified or dispersed, manufactured or hand-written, and so on), on the sense perceptions that are brought to its interpretation (sight, sound, but also touch and smell), and on the cognitive and affective qualities with which these senses are associated. The key word here is "undecidability": sight is not necessarily clarifying or intellectual, for instance, but it can be obfuscatory and elicit blind faith instead; nor indeed need understanding be conscious.

Aesthetic analysis in the form presented in this article is well equipped to map and scrutinise these shifting perceptual and cultural matrices (which I call "aesthetic imaginaries") within which individual examples of written culture carry out their work. For this reason too it should also be able to function as a meta-paradigm capable of modelling the various perceptual and cognitive practices that define the more localised versions of written culture studies which characterise the field. This would not be a question of situating these versions in relation to one another on a shared map but of recognising how – as the contrast between the American written Constitution and the British unwritten constitution was designed to show – the different perceptual regimes they employ and the different properties of space and possibilities of time they unfold all contribute to reconstituting that map anew.[34]

Timothy Saunders
Volda University College
Mailbox 500
NO-6101 Volda, Norway
timothy.saunders@hivolda.no

34 I would like to thank my brother, Robert Saunders, for some invaluable discussions on the British and United States constitutions. He is no more to be blamed for the claims I make, however, than Socrates is to be censured for the ill-informed utterances of his interlocutors.

Literature

Amy Coney Barrett Senate Confirmation Hearing Day 2 Transcript. (2020, October 14). Retrieved from https://www.rev.com/blog/transcripts/amy-coney-barrett-senate-confirmation-hearing-day-2-transcript

Anderson, B. (2016). *Imagined communities: Reflections on the origins and spread of nationalism* (2nd ed.). Verso.

Apelseth, A. (2019). Skriftkultur – kva kan det vere? In S. J. Helset & E. Brunstad (Eds.), *Skriftkulturstudiar i ei brytingstid* (pp. 69–94). Cappelen Damm Akademisk.

Arendt, H. (1963). *On revolution*. Faber & Faber.

Bagehot, W. (2009). *The English constitution*. Oxford University Press. (Original work published 1867)

Baumgarten, A. G. (1750). *Aesthetica*. Books Renaissance.

Beeman, R. (2009). *Plain, honest men: The making of the American constitution*. Random House.

Beeman, R. (Ed.). (2010). *The Penguin guide to the United States Constitution: A fully annotated Declaration of Independence, U. S. Constitution and Amendments, and selections from The Federalist Papers*. Penguin Books.

Berge, K. L. (2019). Skriftkulturforsking i Norden. Nokre overordna perspektiv på forskingsfeltet og forskingresultat på 2000-talet. In S. J. Helset & E. Brunstad (Eds.), *Skriftkulturstudiar i ei brytingstid* (pp. 21–52). Cappelen Damm Akademisk.

Brunstad, E., & Helset, S. J. (2019). Utfordringar og moglegheiter for skriftkulturforskinga. In S. J. Helset & E. Brunstad (Eds.), *Skriftkulturstudiar i ei brytingstid* (pp. 9–20). Cappelen Damm Akademisk.

Burke, E. (2014). *Revolutionary writings: Reflections on the revolution in France, and the first letter on a regicide peace* (I. Hampsher-Monk, Ed.). Cambridge University Press. (Original work published 1790 and 1796)

Derrida, J. (1986). Declarations of independence (T. Keenan & T. Pepper, Trans.). *New Political Science*, *7(1)*, 7–15.

De Ville, J. (2009). Sovereignty without sovereignty: Derrida's "Declarations of Independence." In C. Barbour & G. Pavlich (Eds.), *After sovereignty: On the question of political beginnings* (pp. 54–67). Routledge.

Dicey, A. V. (1915). *Introduction to the study of the law of the Constitution* (8th ed.). Liberty Classics. (Original work published 1885)

Ghosh, R. (2017). Aesthetic imaginary: Rethinking the "comparative." *Canadian Review of Comparative Literature, 44(3)*, 449–467.

Gregor, M. J. (1983). Baumgarten's "Aesthetica." *The Review of Metaphysics, 37(2)*, 357–385

Gross, S. W. (2002). The neglected programme of aesthetics. *British Journal of Aesthetics, 42(4)*, 403–414.

Habegger-Conti, J., & Johannessen, L. (Eds.). (2020). *Aesthetic apprehensions: Silences and absences in false familiarities*. Lexington Books.

Helset, S., & Brunstad, E. (Eds.). (2019). *Skriftkulturstudiar i ei brytingstid*. Cappelen Damm Akademisk.

Hjorthol, G. (2019). Ein nynorsk roman? Om Kjartan Fløgstads skriftkulturelle praksis. In S. J. Helset & E. Brunstad (Eds.), *Skriftkulturstudiar i ei brytingstid* (pp. 105–136). Cappelen Damm Akademisk.

Hobsbawm, E. J. (1992). *Nations and nationalism since 1780: Programme, myth, reality* (2nd ed.). Cambridge University Press.

Honig, B. (1991). Declarations of independence: Arendt and Derrida on the problem of founding a republic. *The American Political Science Review, 85(1)*, 97–113.

Johannessen, L., & Ledbetter, M. (Eds.). (2019). *Emerging aesthetic imaginaries*. Lexington Books.

Ong, W. J. (2012). *Orality and literacy* (30th anniversary ed.). Routledge.

Rancière, J. (2013). *The politics of aesthetics* (G. Rockhill, Trans.). Bloomsbury Academic. (Original work published in 2004)

Saunders, R. A. (2008). Parliament and people: The British constitution in the long nineteenth century. *Journal of Modern European History, 6(1)*, 72–87.

Saunders, T. A. (2020). Close reading and critical immersion. In J. Habegger-Conti & L. Johannessen (Eds.), *Aesthetic apprehensions: Silences and absences in false familiarities* (pp. 143–160). Lexington Books.

Sørbø, J. I. (2019). Skriftkultur og danning. Kva har den nynorske skjønnlitteratur hatt å seia for danning og identitet? In S. J. Helset & E. Brunstad (Eds.), *Skriftkulturstudiar i ei brytingstid* (pp. 95–104). Cappelen Damm Akademisk.

Taylor, C. (2004). *Modern social imaginaries*. Duke University Press.

Walton, S. J. (2019). Fem spørsmål om skriftkultur. In S. J. Helset & E. Brunstad (Eds.), *Skriftkulturstudiar i ei brytingstid* (pp. 53–68). Cappelen Damm Akademisk.

Warner, M. (1990). *The letters of the republic: Publication and the public sphere in eighteenth-century America*. Harvard University Press.

Welsch, W. (1997). *Undoing aesthetics* (A. Inkpin, Trans.). Sage.

Romanens rytme: Lars Amund Vaages *Rubato*

Geir Hjorthol

Samandrag: Rytme er eitt av desse omgrepa som det er vanskeleg å definere. At eit dikt har rytme, er det lett å sjå, men kva med romanen? Kva er rytmen i ei fiksjonsforteljing, og korleis er den knytt til tekstleg medvit? For å nærme meg eit svar på desse spørsmåla har eg valt eit konkret døme: Lars Amund Vaages roman *Rubato* (1995). Kva slags rytme snakkar vi om her, og kven sitt medvit er det som kjem til uttrykk i ei forteljing som dette? Eg legg særleg vekt på romanens makronivå, dei lange linjene i forteljinga. Eit sentralt synspunkt er at rytmen ikkje er metrisk (målbar), men flytande og fast på same tid. Rytmen er grunnleggande knytt til repetisjon, forstått som retroaktiv og fornyande handling. Slik er den knytt både til tekstens narrative og tematiske strukturar, og den opererer på fleire nivå samstundes, som relasjonell, kontrapunktisk dynamikk. I drøftinga hentar eg teoretiske impulsar særleg frå Søren Kierkegaard, Slavoj Žižek, Lucie Bourassa, Gilles Deleuze og Félix Guattari.

Nøkkelord: kontrapunkt, medvit, repetisjon, roman, rytme, Vaage

Keywords: conscience, counterpoint, novel, repetition, rhythm, Vaage

Innleiing

Rytme finst overalt, frå pulsen som strøymer gjennom blodårane våre til fordelinga av trykk i orda og setningane vi tenkjer og talar med. Rytme er også eit velkjent kjenneteikn ved naturens syklusar og i dyra sine drifter og rørsler. Tenk på fuglesongen! Ja, vi omtalar fuglelydar nettopp som «song», og kryssar dermed, kanskje utan å tenkje over det, grensa mellom

Sitering av denne artikkelen: Hjorthol, G. (2021). Romanens rytme: Lars Amund Vaages *Rubato*. I T. A. Haugen, S.-A. Myklebost, S. J. Helset, & E. Brunstad (Red.), *Språk, tekst og medvit* (s. 147–169). Cappelen Damm Akademisk. https://doi.org/10.23865/noasp.146

natur og kultur. Rytmen bryr seg ikkje om grensa mellom det naturgitte og det menneskeskapte. Rytmen finst på fleire nivå. Det finst rytme i kroppens impulsar, men også i kvardagslivets meir og mindre rituelle handlingar. Slik er rytmen knytt til menneska sin mangfaldige sosiale praksis, i spenningsfeltet mellom det medvitne og det umedvitne. I det spennet finn vi også kunsten.

Musikken er den kunstarten der rytmen – saman med tonane – spelar den mest grunnleggande rolla. Men rytme har vi også i andre estetiske uttrykksformer: i litteratur, biletkunst, film og dans. Tonar, ord, fargar, former, bilete og rørsler inngår i rytmiske kombinasjonar med kvarandre, og ofte på tvers av kunstartane. Somme forfattarar talar om kjensla av ein rytme som igangsetjande for skrifta, meir enn ein klar idé, men også lesaren kan kjenne på noko som ligg bortanfor orda, setningane og tydingane, ei repetitiv veksling mellom lyd og stille, rørsle og ro, spenning og avspenning, som gir teksten rytme.

Rytmen kan altså ha mange former og arte seg på ulikt vis. I denne artikkelen skal det handle om rytmen i litterær fiksjonsprosa, nærare bestemt i romanen. I dette ligg det ei avgrensing, men kanskje i mindre grad enn ein skulle tru, for både rytme og narrativitet peikar ut over det litterære domenet, mot den identitetsdanninga som skjer i subjektets samhandling med det sosiale miljøet det er ein del av – men som det også kan trekkje seg tilbake frå og bryte med. Som subjekt er vi forma av kulturens språk og medvit, som vi repeterer, men som vi også kan overskride. Det kan også kunsten.

Rytme er eit samansett og vanskeleg definerbart omgrep, sjølv når ein spissar det inn mot romanens rytme. For å kome litt nærare ei forståing av det har eg valt meg eit døme: Lars Amund Vaages roman *Rubato*, som kom ut i 1995.[1] Valet er ikkje tilfeldig. Vaage blir ofte omtalt som ein musikalsk forfattar, og med god grunn, ikkje fordi han også er musikar, eller fordi tekstane hans ofte handlar om musikk, men på grunn av forma, der det rytmiske ved språket hans er eit sentralt trekk. Prosaen hans har ofte ei stemmeføring og ein prosodi som nærmar seg lyrikken. Men i ein slik karakteristikk kan det også ligge ein fare for at ein avgrensar det

---

1 Eg viser til førsteutgåva frå 1995.

rytmiske til reint stilistiske trekk ved språket. At stilen – og blandinga av stilnivå – spelar ei viktig rolle hos Vaage, er det ingen tvil om,[2] men rytme kan omfatte meir enn dette. Kva slags rytme er det eigentleg snakk om i ein roman som *Rubato*?

Tittelen kan fungere som ein inngang. *Tempo rubato* er eit italiensk musikkuttrykk. *Tempo* tyder «tid», og *rubato* tyder «røva», «stolen». *Tempo rubato* er altså «stolen tid», som i musikalsk samanheng vil seie fri handsaming av tempo, og dermed også av rytmen, før stykket vender attende til grunntempo, *a tempo*. Slik peikar romantittelen ikkje berre mot musikk (sjølv om også denne romanen handlar om musikk), men, metaforisk, mot ein eksistensiell tematikk: spenninga mellom fridom og tvang, mellom eit fastlagt mønster og subjektets frie utfalding – i livet og kunsten. Og dette handlar i høg grad også om *tid*, om forholdet mellom notid og fortid – og om det som kanskje kan bli. Kan ein snakke om rytme også på dette nivået? Med bakgrunn i romantittelen: Er det i *brotet* med dei fastlagde rammene for subjektets handling – i tid og rom – at også *romanens* rytme oppstår? I så fall blir den narrative strukturen, med dei mange kronologibrota, ein viktig del av saka.

Forteljinga byrjar *in medias res*: «Eg forsona meg aldri med bestefar min. Han blei borte før eg kom så langt. Eg brukar uttrykket 'bli borte', for slik verka det. Det kom så brått på» (s. 5). Slik opnar *Rubato*. Når hovudpersonen Stein får melding om bestefarens død, er det mora som formidlar dødsbodskapen. Når dette skjer, arbeider han som lastebilsjåfør på eit veganlegg i fjellet. Han har nettopp køyrt utfor vegen, kollidert med naturen og er framleis i ørska etter å ha slege hovudet mot frontruta. Den materielle skaden er ein knust kardang. Mora vil at Stein skal spele i gravferda, det hadde vore bestefarens ynske, men han nektar. I staden reiser han til Bergen for å skaffe ny kardang til lastebilen. Bergen er den same byen han forlét for nokre år sidan etter å ha avbrote pianistutdanninga han nesten var ferdig med. No reiser han i eit heilt anna ærend. Samtidig er dette ei reise både framover og tilbake i tid, der fortida stadig er til stades i medvitet hans. I sentrum for forteljehandlinga står det ambivalente forholdet mellom Stein og bestefaren.

2 Sjå Hjorthol, 2020.

Då Stein avslutta pianistutdanninga og reiste attende til heimbygda, var det ikkje med slekta si velsigning. Han braut vonene dei hadde sett til han, og særleg bestefaren sine. Når han no reiser til Bergen på nytt, er det ein slags repetisjon av den tidlegare reisa, ikkje fordi han reiser til den same byen og med det same formålet, men ved at han endå ein gong bryt med det slekta ventar av han. Kvifor reiser han? Etter kvart skjønar vi at det ikkje berre handlar om å få tak i ein bildel, men eit ynske om finne ut av noko som plagar han, noko uavklara. Difor treng han å vitje gamle tomter – det vil seie det musikkmiljøet han forlét, men også å møte att ekskjærasten og medstudenten Astrid, som i motsetning til han sjølv har blitt profesjonell musikar. I Bergen snik han seg inn i Grieghallen, konserthuset, og spelar piano uløyves, til han blir kasta ut. Deretter leitar han seg fram til Astrid. Etter ei natt i senga hennar reiser han heimover, med Astrid i bilen. På vegen finn han ein brukt kardang, som han stel. Astrid forlèt han, og han rekk så vidt attende til bestefarens gravferd, der han spelar.

I grove trekk er det dette som skjer i løpet av bergensturen, som utgjer hovudhandlinga i romanen. Men i ei rekkje innskotne tilbakeblikk får vi høyre om Stein sin oppvekst, med mora og bestefaren som dei næraste familiemedlemmene. Den biologiske faren blir aldri nemnd, men vi forstår at Stein er fødd utanfor ekteskap. Den sentrale linja i romanen handlar om Stein sitt forhold til musikk, men den blir fletta saman med historia om bestefaren. Dette doble motivet blir etablert gjennom ei rad repetisjonar. Men kva vil det seie å repetere, og korleis er repetisjon kopla til rytme?

Ein retroaktiv repetisjon

Som subjekt er vi repeterande vesen, i langt større grad enn vi tenkjer over til vanleg, i form av automatiserte tankar og handlingar. Men så kan det brått skje noko som rykkjer oss ut av automatikken og tvingar oss over i eit landskap der dei gamle mønstera ikkje fungerer lenger. Då kan ei anna form for repetisjon gjere seg gjeldande.

I *Gjentagelsen* (1883/1994) skriv Søren Kierkegaard: «Gjentagelse og Erindring er den samme Bevægelse, kun i modsat Retning; thi hvad der

erindres, har været, gjentages baglænds; hvorimod den egentlige Gjentagelse erindres forlænds» (s. 115). Ein kan minnast hendingar i fortida, men ikkje gjenta dei på identisk vis. Det ein derimot *kan* gjere, er å «ta dei igjen», ta vare på den universelle kjernen i det som var, gjennom ei handling i notida, ei handling som er fornyande. Det er på dette grunnlaget Kierkegaard kan seie at den eigentlege gjentakinga er framtidsretta, i motsetnad til erindringa, som er tilbakeskodande.

Også den franske psykoanalytikaren Jacques Lacan (1973/1998) peikar på at minne og repetisjon ikkje er det same. Repetisjon er tilbakevendinga i det umedvitne av noko traumatisk, noko som er for smertefullt til at vi greier å setje ord på det. I minnet møter vi ei grense mot det *reelle*, eit språklaust mørker som vi ikkje kan gripe direkte, vi kan berre repetere det i det umedvitne. Samtidig skil Lacan, på same måte som Kierkegaard, mellom to former for repetisjon, som han med greske termar omtalar som *automaton* og *Tuché*. Den første viser til den nemnde tilbakevendinga i det umedvitne av noko traumatisk. Den andre forma er sjeldnare og handlar om konfrontasjonen med det reelle, ein repetisjon bortanfor *automaton*. I slike tilfelle bryt det reelle inn og forstyrrar dei automatiserte repetisjonane og trugar dermed subjektet i sitt grunnlag. Men trugsmålet kan også bli til eit lykketreff, ei omkalfatrande hending som tvingar subjektet ut av automatikken og opnar for ei reorientering i tilværet, med nye koordinatar. Det er dette Lacan forstår som ei autentisk handling (*acte*), der den store Andre – den symbolske autoriteten – blir suspendert.

All repetisjon handlar om forholdet mellom notid og fortid. Den slovenske filosofen Slavoj Žižek (2012) ser den kierkegaardske gjentakinga i lys av Lacan, men også Hegel, og hevdar at den overskridande repetisjonen kan forståast som ei *retroaktiv* hending/handling. Det vil seie at det er først i ettertid at vi er i stand til å sjå meininga i det første, mislykka forsøket og gjenta det, ta det igjen, på ein fornyande måte. Žižek knyter denne forståinga av retroaktivitet til Gilles Deleuzes omgrep «rein fortid» (Deleuze, 1968), som ikkje er den fortida som notida ein gong blir til, men ei *virtuell* fortid, ei fortid som allereie er til stades i notida. Kva er årsaka til ein historisk situasjon og kva er verknad? Ligg verknaden allereie gøymt i kjelda, eller er den noko vi les inn i henne? Žižeks dialektiske

løysing på dilemmaet lyder slik: «it is there, but we can only perceive and state this retroactively, from the perspective of the present» (Žižek, 2012, s. 210). Den virtuelle fortida er med andre ord ikkje berre noko som styrer oss, men som kan bli gjenstand for endring: «We are thus simultaneously less free and more free than we think: we are thoroughly passive, determined by and dependent on the past, but we have the freedom to define the scope of this determination, to (over)determine the past which will determine us» (Žižek, 2012, s. 212). Vi er ikkje berre passive produkt av våre føresetnader, vi er også med og skaper dei, gjennom våre retroaktive konstruksjonar. Som subjekt i historia er vi dermed både mindre frie og meir frie enn vi trur. I dette ligg det eit anna syn på kausalitet enn det velkjende, at hendingar i fortida gir den fulle forklaringa på det som skjer i ettertid. Retroaktivitet vil seie at fortidige årsaker blir aktiverte av det som i notida framstår som verknader.

I litteraturen finst det ei endelaus rekkje av fortidskonstruksjonar, ikkje berre i klassiske historiske romanar, men også i livshistoriske førstepersonsforteljingar med meir eller mindre tydeleg grunnlag i forfattarens liv. Uansett kviler den narrative konstruksjonen – forsøket på å gjenta fortida – på eit medvit om forholdet mellom eg-forteljarens *no* og den handlande personens *då*. Korleis denne samanhengen mellom subjektets språkhandling og handling i tida kjem til uttrykk som forteljing, formelt og tematisk, er også eit spørsmål om rytme, men i kva tyding?

Ein relasjonell dynamikk

I litterær samanheng er «rytme» noko som oftast dukkar opp i omtalar av lyrikk i bunden form, der metrisk rytme er eit definerande kjenneteikn. I *Critique du rythme* (1982) prøver den franske litteraturteoretikaren Henri Meschonnic å utvikle ein rytmeteori som vender seg bort frå den tradisjonelle oppfatninga av rytmen som målbar, metrisk. For han overskrid rytmen det regulære. Rytmen er *sans mésure*,[3] ikkje fordi den står i motsetning til det målbare, men fordi den alltid dreier seg om noko *meir* enn det ein trur ein har målt. Slik ynskjer han å bryte ned myten om einskap i

3 Det franske uttrykket *sans mésure* kan tyde både «umåleleg» og «umåteleg».

rytmeomgrepet. Han vil feire rytmen med alle sine distinksjonar og brot og sjå han som prinsipielt ustabil. Rytmen er både regulær og irregulær, flytande og spreidd, men kan også vere ein modus for tilbakevending, organisering og struktur. Difor er det problematisk å låse rytmen fast i éin definisjon.

Den franske lingvisten Émile Benveniste, ein av strukturalismens pionerar, har tatt for seg etymologien og tydingsendringane til ordet «rytme», som kjem frå gresk *rhutmos*. Benveniste (1966) prøver å korrigere den tradisjonelle etymologien, der ein har avleidd det greske substantivet *rhutmos* frå verbet *rhéein* («renne», «flyte»). I sitt før-sokratiske opphav er rytme forstått som den spontane, foranderlege materialiseringa av ei form som oppstår av noko som flyt, eit rørslemønster som finst hos alle levande organismar: «an organic, unbridled and continuously flowing manifestation of the natural world» (Benveniste, 1966, s. 59). Denne koplinga til naturen avviser Benveniste og vil heller sjå rytme som ein måte å karakterisere menneskeleg åtferd på, rytmen som antropologisk fenomen, som vi også ser hos Meschonnic.

Den kanadiske litteraturforskaren Lucie Bourassa (2011) seier seg samd i at det kan vere tvilsamt å sjå rytmefenomen som reproduksjon av naturens rytmar, men stiller også spørsmålet om kvifor denne oppfatninga har vore så seigliva. For Meschonnic er det eit teikn på kor forankra tradisjonell teori har vore i førestillinga om «opphav» framfor funksjon, i natur framfor historie. Heller ikkje Bourassa ynskjer å sjå naturens bølgjerørsler og kroppens hjarteslag som opphav til eller vilkår for kunstens rytmar, men ho hevdar at naturens rytmar likevel kan vere opplysande. Ho viser til filosofen og poeten Michel Deguy (1986), som ser naturfenomena som «komparentar», biletleggjeringar av rytmen. Å forstå naturfenomen som bilete er noko anna enn å sjå dei som opphav til kulturelle uttrykk. For Deguy fungerer denne modellen som illustrasjon av noko fundamentalt ved rytmen, nemleg dei repeterbare *skilnadene* som gjer persepsjonen av rytmen mogleg. Den meir eller mindre jamne takta i pulsen, i andedraga, i gangen eller i bølgjeslaga gir oss ein primitiv, empirisk modell av rytmen. Han peikar mot *vekslinga* mellom lyd og stille, stigning og fall, framrykking og tilbaketrekking, artikulert gjennom grader av intensitet, styrke, varigheit, fart, distanse osv. Dette reduserer han

til eit enkelt skjema med to markørar: *aksent* (sterk/svak), og *stille* (lang-/kortvarig). Men desse enkle eigenskapane ved rytmen blir komplekse gjennom dei store skilnadene som oppstår med omsyn til den posisjonen og funksjonen dei får i ulike tilfelle.

Tekstleg rytme er ikkje det same som rytme i eit musikkstykke, men synet på rytmen som *relasjonell dynamikk* kan vere opnande. Til grunn for ein slik modell ligg premissen om eit samband mellom rytme og temporalitet. Benveniste hevdar at rytmen, sjølv om den ikkje bør avgrensast til det metriske, likevel har eit mønster, ein *særeigen måte å flyte på*. At rytmen er flytande vil altså ikkje seie at han er fullstendig vilkårleg. Også slik kan ein snakke om ein «relasjonell dynamikk», der kvart element får sin rytmiske funksjon gjennom tilhøvet til andre element. Her er det ingen prinsipiell skilnad mellom musikk og litteratur.

Rytmens relasjonelle dynamikk utspelar seg både i tid og rom. Kva slags temporalitet og romlegheit er det snakk om i ei forteljing, og korleis skaper denne relasjonen rytme? Rytmens temporalitet kviler på ein relasjonsdynamikk, men korleis skal ein gjere greie for den skiftande rørsla i ei forteljing? Er det berre snakk om organiseringa av ein heilskap som endrar seg undervegs, medan det underliggande skjemaet blir verande uendra? Benveniste talar om eit *mønster* i noko som flyt, eit mønster som kan oppfattast som romleg, men som også utviklar seg over tid. Men korleis kjenner vi dette att? Det har noko med forholdet mellom rytme og tempo å gjere, og det passar godt for ei musikalsk, koreografisk eller dramatisk framføring, men kanskje ikkje så godt for ein skriven tekst?

At det er store skilnader mellom kunstartane i måten rytmen blir skapt og fungerer på, er det liten grunn til å diskutere, men også prosaforteljingar kan gi lesaren ei kjensle av ein rytme som ikkje har noko metrisk ved seg, ein rytme som er ubestemmeleg og skiftande på same tid. Med Bourassa (2011): «Kven har ikkje kjent på, intuitivt, skilnader i måten å flyte på i prosaen til Proust og Céline, eller jamvel hos Marguerite Duras?» (s. 6, eiga omsetting). Rytmen kjem til uttrykk som eit spel mellom likskap og motsetning, alternering og samtidigheit. Ho stiller spørsmålet om ikkje nøkkelen til å forstå Benvenistes «særskild måte å flyte på» ligg i skapinga av ein relasjon mellom det suksessive og det samtidige. Poenget hennar er at dynamikken i rytmen kviler på forholdet mellom element

som følgjer etter kvarandre og det som skjer her og no. Det samtidige smittar over på opplevinga av det føregåande, det som har skjedd, men også omvendt: det som har skjedd (er fortalt) verkar inn på det som skjer i tekstens no. Det er skrifta, tekstens nærvær, som får forfattaren til å bli medviten om tida som noko meir enn avslutta fortid. Det som skjedde den gongen, i fortida, er stadig med i det som skjer no, i teksten og i minnet, i subjektets tekstleggjorde medvit.

Eg vil hevde at det er mogleg å sjå ein samanheng mellom denne måten å tenkje rytme på – rytmen som dynamisk relasjon mellom det suksessive og det samtidige – og repetisjonen som *retroaktiv*, slik Žižek forstår denne. Også her er det snakk om ein dialektisk relasjon mellom no og då. Som vi såg bygger Žižek på Kierkegaard og Hegel, men også på Deleuze (1968) sin teori om ei 'rein fortid' som er *virtuelt* til stades i notida (det aktuelle). Om vi nyttar dette som grunnlag for å forstå forteljinga som eit forhold mellom tekstens no og då, kan vi seie at det retroaktive ved forteljinga ligg i den doble utvekslinga mellom tidsnivå. Det fortalde spring ut av minne om det som var, men ikkje berre som avslutta hendingar. Det som skjer her og no i den narrative prosessen, er også med og formar den versjonen av fortidas hendingar som blir til forteljing.

For Deleuze og Guattari (1980/2019) er rytmen ikkje einsarta, og det er heller ikkje *miljøet* rytmen står i forhold til:

> The notion of the milieu is not unitary: not only does the living thing continually pass from one milieu to another, but the milieus pass into one another; they are essentially communicating. The milieus are open to chaos, which threatens them with exhaustion or intrusion. Rhythm is the milieus' answer to chaos. What chaos and rhythm have in common is the in-between – between two milieus, rhythm-chaos or the chaosmos […]. (s. 364)

Mennesket (og andre levande vesen) rører seg mellom fleire miljø. Miljøa er ikkje avgrensa, men er opne mot andre miljø og mot kaos.[4] Det er her

4 For Deleuze og Guattari er det definerande trekket ved *kaos* ikkje fråvær av orden, men kompleksitet. Kaos er heller ikkje det motsette av *miljø*, som er definert ved stabiliteten i periodiske repetisjonar, men totaliteten av miljø. Kaos skal heller ikkje forståast berre negativt, som ein uorden i sansingane våre, men, som hos Nietzsche, som ei kreativ kraft, ei kjelde til kunstnarisk skaping. Det urepresenterbare ved kaos, og koplinga til ei grense mot noko bortanfor språket, kan også minne om *det reelle* hos Lacan.

rytmen kjem inn, som eit forsøk på å handtere kaoset. Fellestrekket mellom rytme og kaos er plasseringa i mellomrommet mellom miljø, eller i spenninga mellom kaos og miljøets relative stabilitet. Samtidig er rytmen knytt til repetisjon:

> A milieu does in fact exist by virtue of a periodic repetition but one whose only effect is to produce a difference by which the milieu passes into another milieu. It is the difference that is rhythmic, not the repetition, which nevertheless produces it: productive repetition has nothing to do with reproductive meter. (s. 365)

Som Benveniste, Meschonnic og Bourassa ser Deleuze og Guattari rytmen som grunnleggande ikkje-metrisk. Dette heng saman med at sjølv om rytmen er knytt til repetisjon, er det ikkje repetisjonen i seg sjølv som er rytmisk. Rytmen blir til gjennom *skilnaden* som den produktive repetisjonen skaper, ikkje det reproduktive metrumet. Rytmen er relasjonell og differensiell på same tid. Rytmen er såleis også knytt til *brotet* mellom miljø, mellom ein tilstand og ein annan. Vi ser med andre ord noko av den same dialektikken her som i Žižeks kopling mellom den kierkegaardske repetisjonen, den hegelske retroaktiviteten og Lacans *acte*. Eg vil hevde at ein slik spenningsfylt rytme også er til stades i Vaages *Rubato*.

Tida som strukturell og eksistensiell

I opninga av kapittel 2 i *Rubato* ser eg-forteljaren Stein tilbake på livet sitt:

> Det byrja ein vårdag, vedunderleg vakker, for lenge sidan, på ein hybel i Bergen, i ungdommens dagar, i opninga, eller var det slutten? Kven kan vita det? Kven kan fortelja? Kven kan spenna ut eit svar mellom ytterpunkta, slutten av noko og byrjinga på noko anna? (s. 17)

Første setning spelar opp til ei klassisk sjølvbiografisk forteljing, historia om hovudpersonens liv frå barndom til vaksenliv, men vi kjem ikkje fram til første punktum før forteljaren kjem i tvil: Kva er byrjinga, og kva er slutten på livshistoria?[5] Kan byrjinga og slutten skiljast? Kan noko

5 Romanen peikar her tematisk tilbake til Vaages tidlegare romanar, særleg *Begynnelsen* (1989).

så samansett og motsetningsfullt som eit menneskeliv *forteljast*? Spørsmåla er prinsipielle og metatekstuelle på same tid og peikar rett inn mot romanens sentrale tematikk: forholdet mellom språk, kunst (både som forteljing og musikk) og subjektets forhold til dei andre. Har dette også noko med rytme å gjere?

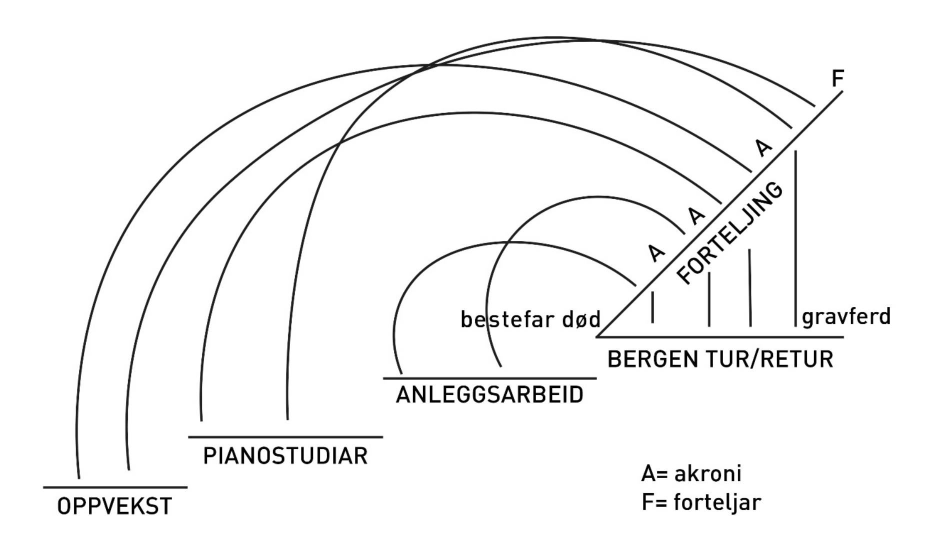
For å svare på det, må vi først stille eit anna spørsmål: Kva slags roman er *Rubato*? Det *finst* sjølvbiografiske element i denne romanen (forfattaren har faktisk ei avbroten musikkutdanning bak seg), men romanen er i høg grad fiksjon. Først og fremst har vi å gjere med ein kunstnarroman, ikkje ved at han formidlar ein heroiserande kunstnarmytologi (kunstnarheltens kamp fram mot sjølverkjenning, godkjenning og endeleg siger), men ved at forteljarens refleksjonar i så høg grad dreier seg om forholdet mellom forteljing, musikk og identitet. Denne eksistensielle tematikken kjem dels til uttrykk gjennom historia om livet til hovudpersonen, dels gjennom forteljarkommentarar av den typen vi nettopp såg eit døme på. I forteljinga vev desse tekstnivåa seg saman til ein kompleks formell og tematisk heilskap som skaper grunnlag for romanens rytme.

At dei endelege og eintydige svara på forteljarens spørsmål uteblir, vil ikkje seie at Stein – og dermed lesaren – er like (lite) klok på slutten av romanen som i byrjinga. Målet med refleksjonane hans er kanskje heller ikkje å kome fram til sikre svar, men å stille dei vesentlege spørsmåla. Ein ting er at dei i seg sjølve inviterer lesaren til å reflektere over grunnlaget for sin eigen eksistens, men når spørsmåla blir ståande opne, kan det også vere fordi dei ikkje utan vidare *kan* svarast på. Språket strekk ikkje til, men spørsmåla blir ikkje borte for det; dei blir verande i Stein sitt urolege medvit som ei murring som ikkje slepper taket, og som nettopp derfor held erkjenningsprosessen i gang.

Som vi har sett, byrjar ikkje historia med byrjinga, men med Stein som anleggsarbeidar, bokstaveleg tala *in medias res*, i førarhuset på lastebilen, i fjellet, med «rattet inn mot mellomgolvet, panna hardt mot frontruta» (s. 8). Det er i denne situasjonen han får vite at bestefaren er død. I dette ligg det eit dobbelt (av)brot: Uhellet med lastebilen, der han knuser kardangen, set ein brå stoppar for arbeidets faste rutinar. Samtidig opnar det for ei endring i livet hans. Dødsbodskapen er ei påminning om oppveksten, eit anna og tidlegare miljø enn han har vore i som anleggsarbeidar

dei siste åra: tida som student ved musikkonservatoriet i Bergen, men også barndommen og oppveksten i heimbygda, med bestefaren som den sentrale personen i livet hans. Vi skjønar at eit eller anna har skjedd mellom dei. No er bestefaren død, og det er for seint med forsoning. Her byrjar romanens *forteljing*, men ikkje *historia* om Svein.[6]

Forteljehandlinga i *Rubato* er etterstilt. Samtidig har romanens historie ulike tidsnivå. Hovuddelen handlar om reisa til Bergen og attende, som ligg nærast forteljarens notid. Men forteljaren går også lenger tilbake i tid, til oppveksten i heimbygda, tida ved musikkonservatoriet, og perioden som lastebilsjåfør. Desse periodane og stadene utgjer det ein med Deleuze og Guattari (1980/2019) kan kalle romanens miljø og rom-tider. Men for å forstå romanens rytme er det avgjerande å sjå den i lys av samspelet (den relasjonelle dynamikken) mellom ulike tekstnivå: historie, diskurs og narrasjon. Eit sentralt poeng her er at dei nemnde miljøa og tidene ikkje følgjer kronologisk etter kvarandre, men blir skildra og sette i spel av ei forteljehandling som er gjennomført *anakron*. Dette får avgjerande innverknad på rytmen i romanen. Den narrative strukturen i *Rubato* kan illustrerast slik:

6 Den narratologiske terminologien er henta frå Genette, 1980.

Sjølv om romanen er fortald i førsteperson, og eg-personen har same namn som forteljaren (utan at det blir sagt eksplisitt), høyrer dei heime på ulike tekstnivå. Forteljaren er plassert på romanens narrasjonsnivå, den handlande personen på historienivået. Dette kan kanskje verke spissfindig, men er ein naudsynt distinksjon, også med tanke på romanens tid og rytme.

Kva nivå ligg rytmen på? Som vi såg plasserer Deleuze og Guattari rytmen i overgangen og mellomrommet mellom miljø. Men skal vi sjå rytmen som relatert til Stein sine miljø, på ulike tidspunkt i livet hans, eller er det heller eg-forteljarens rytme det er tale om? Svaret er ikkje anten-eller, men både-òg. Ikkje fordi person og forteljar er identiske, men fordi rytmen, som del av tekstens meiningsskaping, ligg i *relasjonen* mellom diskurs (narrasjon) og historie. Dette er eit grunnleggande prinsipp i den strukturelle narratologien. Forholdet mellom desse nivåa er komplementært (på same måte som teiknets uttrykks- og innhaldsside hos Saussure). Ser ein det slik, er det ikkje Stein *eller* forteljarens rytme det handlar om, men *romanens*, på det overordna tekstnivået. Det hindrar ikkje at ein kan snakke om personens forankring i ulike miljø, og om overskriding av grensene mellom miljøa. Men skildringa av dei, og den narrative koplinga mellom dei, er teknisk sett forteljarens. At han ber same namn som hovudpersonen, står ikkje i motsetning til dette. Rytmen i Stein sitt liv er såleis eit resultat av *romantekstens* rytme, måten historia er fortald på, og det er også tekstens medvit.

Vi såg at romanen byrjar med å fortelje om den perioden Stein arbeider som lastebilsjåfør i Kosmos Maskin, som endar med at han havarerer med lastebilen og får meldinga om bestefarens død. Deretter følgjer historia om turen hans til Bergen og tilbake. Forteljinga («F» i figuren), er etterstilt. Dei ulike fasane i livet hans, dei ulike miljøa hans, er illustrerte med brotne horisontale linjer som har fått nemningane «oppvekst», «pianostudiar», «anleggsarbeid» og «Bergen tur/retur». Desse blir formidla gjennom analepsar, assosiative tilbakeblikk som avbryt skildringa av bergensturen. Den anakrone forteljemåten er markert i figuren med boga linjer som kryssar kvarandre. At forteljehandlinga er teikna som ei stigande linje, indikerer at ho er knytt til ein refleksjons- og erkjenningsprosess som startar med romanens første setning: «Eg forsona meg aldri

med bestefar min» (s. 5). Resten av forteljehandlinga kan ein sjå som eit forsøk på å finne ut kvifor.

Ovanfor såg vi eit døme på eit anna fenomen som stadig bryt opp det narrative forløpet: refleksjonar om musikk og forteljing. Genettes term for slike innskot/avrot er *akroni* (Genette, 1980, s. 79 ff.), som viser til parti i teksten som løftar seg ut av handlinga som temporal sekvens. Akroniane i *Rubato* er prinsipielle i sin karakter, men det «tidlause» ved dei er ikkje absolutt, for også desse er knytte handlinga i notid og fortid. Noko av det mest særmerkte ved utseiingsstrukturen i denne romanen er at handlinga i den delen av fortida som ligg nærast narrasjonens tid, også fungerer som forteljarens utsiktspunkt og katalysator når han formidlar tidlegare hendingar. Slik blir grensa mellom no og då flytande. Dei vertikale linjene i figuren, mellom bergensturen og forteljehandlinga, indikerer nettopp denne samanhengen mellom Stein sine sansingar under reisa og minna om fortida.

På denne måten blir det skapt ei kjensle av språkleg og subjektivt nærvær i teksten, knytt til ei forteljarstemme som vekslar mellom lyrisk høgstil og prosaisk lågstil, melankoli og komikk, deskripsjon og refleksjon, men som også kombinerer desse.[7] Den kjensla av notid som dette skaper, blir forsterka av romanens akroniar, sekvensar som er «utanfor tida», men samtidig knytte til forteljarens notid. Her er Stein på veg til Bergen, i ein gammal Opel Caravan:

> Eg følgde ei smal stripe, ein skarp egg, under ein himmel. Eg ville til Bergen, no i natt, med den siste ferja som snart skulle gå. […] Eg såg på klokka. Eg fordelte minuttar og kilometer […] Eg trødde pedalen i botnen, ut på ei ny bein strekning, og bilen skalv, som eit skadd dyr.
>
> Drøym ikkje om det farne! Kva er det farne om ikkje håp? Skriv ikkje! Ta ingen notatar! Lat heller pennen få kvila. Du vil kanskje trassa tida. Du pressar sola eitt sekund tilbake, det blir mørkt. Ungdom er ditt evangelium. Til og med sorga vil du vinna tilbake, men ho døyr. Du famlar etter setningar, menneske, ord, men du ser ingen. Alt du møter er tome skal, restar av minne, kroppsdelar, huder, nakne, kalde […] Sjå deg ikkje rundt! Ta det ikkje så nøye! Grip det, det

7 Sjå Hjorthol, 2020.

> farne, med augo att! Ta det med hendene, ut av rommet. Musikken knip det av. Musikken jagar minnet bort i den augneblinken han grip inn i deg. Musikken lever i deg og ved sida av deg. Musikken gjer deg til ein annan. Det er det einaste. Det er musikken. (s. 58–59)

Overgangen mellom bilkøyringa (på historieplanet) og den poetologisk-musikalske metarefleksjonen (på narrasjonsplanet) kan verke brå, men begge har med tid og rytme å gjere. Forteljarkommentaren ovanfor er endå eit døme på romanens mange akroniar, som skaper ein pause og dermed eit rytmisk brot i forteljinga. Det kvardagslege (å nå ferja) blir løfta opp til eit anna stilnivå gjennom poetiske bilete («ein skarp egg», «som eit skadd dyr»), allitterasjonar («skarp» – «skalv» – «skadd») og repetisjonar («musikken» – 5 gonger). Slike brot finst det mange av i romanen. Dei koplar ikkje berre mellom ulike tekstnivå, men mellom hendingar og tankar, og lar dei møtast i ein tematisk slektskap på tvers av tid og rom. På historienivå er brota mellom «miljøa» i livet til Stein tydeleg markerte som ulike fasar i livet hans. For lesaren fungerer dei som byggesteinar i konstruksjonen av ei kronologisk ordna livshistorie. I forløpsstrukturen, på romanens diskursnivå, er det annleis. Her er forteljinga anakron. Slik, i forteljarens formidling, blir fortida ein del av den narrative notida.

Rytme har med repetisjon å gjere, og den tekstinstansen som repeterer, er formelt sett forteljaren. Men kva er det som blir repetert? Det er ikkje konkrete hendingar i fiksjonens røyndom. Like fullt kan romanen skape levande bilete av fortida, slik at dei i *teksten* står fram som notidige, eller som fortidige og notidige på same tid. Det er altså i forteljarens språkhandling at fortida blir tatt igjen.

For Deleuze og Guattari (1980/2019) er repetisjonens viktigaste funksjon at den skaper *skilnad*. Det er også slik den skaper rytme: «It is the difference that is rhythmic, not the repetition, which nevertheless produces it» (s. 365). Rytmen blir etablert gjennom brot, i form av overskridingar av grensene mellom ulike miljø. Med Žižek (2012) kan vi også sjå repetisjonen som ei overskridande, retroaktiv *hending*. Den konstituerande hendinga i *Rubato* kjem i byrjinga av romanen, der Stein får melding om bestefarens død. Dette markerer skiljet mellom tida som anleggsarbeidar og reisa til Bergen. Samtidig er det denne hendinga som set i gang

den narrative (erkjennings)prosessen, og dermed også romanens rytme. Det er med andre ord ikkje brota mellom livsfasane til Stein som skaper rytmen, men måten dei kjem til uttrykk på *i forteljinga*, i forteljarens anakrone repetisjonar. Tilbakeblikka er forsøk på å gjenta fortida ved å kople dei til notida.

Turen til Bergen er ein slags repetisjon i seg sjølv, ved at Stein har gjort den same reisa tidlegare, men det er berre på overflata. Tida har gått, Stein er no ein annan enn den han var den gongen, og sjølv om byen er den same, er det mykje som har endra seg. Det får vi fleire forvitnelege skildringar av i romanen. Men det som først og fremst er annleis, er at han denne gongen reiser av eigen fri vilje, i konflikt med ynsket til mora/slekta (ho vil at han skal kome heim og spele i gravferda). Som ung musikkstudent kjende han på eit press, og heimkoma etter det avbrotne musikkstudiet var på ingen måte det dei hadde sett føre seg. Når han no kjem attende til gravferda og likevel spelar, er han velkomen, til skilnad frå sist.

Vi ser også døme på doble analepsar, tilbakeblikk frå eit tilbakeblikk, som i kapittel 2, som byrjar med metarefleksjonen som er sitert ovanfor («Det byrja ein vårdag …») og held fram slik: «Gi meg håp! Gi meg ord! No må *dei* vera musikken. Orda må greia alt. Dei må byggja opp, det luftige, det stolte, det som orda ikkje kan. Å, gi meg romma mellom ord» (s. 17). På denne måten blir notid og fortid vovne saman og inngår i romanens overordna tematikk. Forteljinga handlar ikkje berre om det som skjedde den gongen, denne dagen. Allereie dei første linjene i dette kapittelet løftar historia ut av den aktuelle tida, mot noko allment og «tidlaust». I sitatet blir det vist til noko som skjedde den gongen Stein skulle prøvespele, men denne vårdagen liknar på alle andre vårdagar i Bergen, der våren kjem «med ein smell, med eit blaff. […] våren kjem i høgt tempo, herjar i oss, rasar ikring oss, for straks å gå over til sommar. Subito. Dempa. Ferdig» (s. 17). Våren kjem brått, som eit brot med vinteren som var, men dette er samtidig noko som gjentar seg kvart år, og den som gjer merksam på dette, er forteljaren, frå sitt utsiktspunkt i den narrative notida.

På veg til opptaksprøva set Stein seg på kanten av ein kai og lar notane falle i sjøen, ein etter ein. Så skyt forteljaren inn ein ny kommentar:

> Det er stilla det dreier seg om. Det er stilla som er musikken. Stilla var her først, før oss, og ho følgjer etter. […] Stilla blir borte ein augneblink, trekkjer seg unna og blir til rop, men ho held fram. Ho løyser seg opp og kjem tilbake. Stilla treng ingen fingerøvelsar og inga harmonilære. Stilla er fridom. Stilla drøymer om lyd så ho kan leva. (s. 23)

Forteljarkommentaren er ein refleksjon i dobbel tyding. Den kjem i direkte forlenging av den drastiske handlinga like før (kastinga av notane), som ettertanke, og er slik sett direkte knytt til handlinga den refererer til og spring ut av. Samtidig har vi å gjere med ein musikologisk-eksistensiell kommentar som står på eigne bein, utanfor historia si tid, som ei språkhandling i den narrative notida.

Når historie (fortid) og narrasjon (notid) glir saman på denne måten, blir også rytmen fleirtydig: «Rhythm is never on the same plane as that which has rhythm» (Deleuze & Guattari, 1980/2019, s. 365). På det tekstlege mikroplanet ligg rytmikken i det siterte utdraget i dei anaforiske repetisjonane: «Det er stilla …» og «Stilla …». På romanens makroplan ligg rytmen i den dynamiske relasjonen mellom romanens forteljehandling og ulike periodar av livet til hovudpersonen, med bergensturen i ei særstilling, som repetisjon på handlingsplanet, men først og fremst som katalysator for minna om fortida.

Leiemotiv og kontrapunkt

Ovanfor viste eg til Bourassa (2011) sitt syn på rytmen som relasjonell dynamikk. Men ho hevdar også, med støtte hos Benveniste, at rytmen er flytande og fast på same tid, at det finst eit mønster i det flytande. På det strukturelle planet i *Rubato* har vi sett at forteljinga vev saman ulike delar av hovudpersonens fortid med forteljarens notid. Slik blir det skapt ei kjensle hos lesaren av at Stein som subjekt lever i fleire tider på same tid. Fortida kjem til uttrykk både som tilbakelagde livsfasar og som «rein fortid» (Deleuze), stadig nærverande i notida. Slik, gjennom dei anakrone repetisjonane, blir tida og rytmen ustabil og flytande. Men det er også noko som ligg fast, og for å sjå det må vi gå tettare inn på romanens tematikk. Her vil eg særleg rette merksemda mot den rolla bestefaren spelar i livet til Stein.

I *A Thousand Plateus* (1980/2019) talar Deleuze og medforfattaren Félix Guattari om rytme (og melodi) som resultatet av eit *kontrapunktisk* forhold mellom motiv på ulike nivå. Det svarar til synet på litterær rytme som ein dynamisk relasjon mellom noko som flyt og noko som ligg fast. Den reine/virtuelle fortida er til stades i notida, og det er måten den kjem til uttrykk på, som dannar mønsteret i det som flyt. Den fortida det er snakk om her, er ikkje den fortida som teksten refererer til i form av ei førestilling om at «det var slik det var», men ei fortid som varer ved i form av repeterte, kontrapunktiske motiv.

Kontrapunkt (frå latin *punctus contra punctum*, «note mot note») er ein teknikk innanfor musikalsk komposisjon, der musikken er sett saman av sjølvstendige stemmer som samspelar mot kvarandre. Omgrepet er såleis i slekt med *polyfoni*, «fleirstemtheit», som den russiske litteraturforskaren Mikhail Bakhtin tok i bruk som litteraturteoretisk omgrep i ein studie av Dostojevskijs poetikk (1963/1991). Når eg nyttar kontrapunkt-omgrepet her, er det ikkje avgrensa til forteljarens stemme (stil), i laus analogi med musikkens stemmer, men viser til den anakrone og repeterte samankoplinga av bestemte motiv (leiemotiv). Ein slik bruk av omgrepet viser også kor naudsynt det er å sjå form og innhald som to sider av same sak: tekstens samla meiningsskaping.

La oss gå tilbake til sekvensen som handlar om opptaksprøva på musikkonservatoriet i Bergen. Stein har kasta notane på sjøen, men går til opptaksprøva likevel, stadig med ein motstand inne i seg; «Kva skulle eg der å gjera? Eg skulle ikkje spela» (s. 26). Den indre konflikten i han har ikkje berre å gjere med at han kjenner seg utanfor blant dei andre studentane, men noko som går lenger attende, til barndommen: «Eg var fødd langt borte. Eg budde utanfor. Eg budde ikkje i tettstaden. […] Eg var ikkje noko moderne barn. Eg voks ikkje opp til danning. Eg inntok ikkje kulturhuset» (s. 26). Denne refleksjonen utløyser eit minne om ei bestemt hending, der han reiser på besøk til to jenter som bur på den andre sida av eit sund. På veg heim frå besøket fylgjer han arbeidsbilen frå skipsbyggeriet, men sjåføren gløymer å setje han av ved krysset der han bur. Han kjem seg omsider av og må gå attende gjennom skogen, åleine i mørkret. Når han kjem fram til vegkrysset der han skulle ha gått av, står bestefaren og ventar på han: «'Er det du som kjem?' spurde han»

(s. 30). Her bryt eg-forteljaren av, utan overgang, og vender attende til notida og flokken som ventar nervøst på opptaksprøva, før han på nytt er tilbake i minnet om bestefaren den gongen:

> Då følgde eg bestefar min, inn i det vakre, inn i mørkret, ut av skogen, ut på slettelandet, der det rett nok var lysare, bort langs vegen, inn i dis og søvn og kveld, der alt var annleis, pakka inn og gøymt, løfta bort i grunnen, inn i gløymsla. Han sa ikkje noko, anna enn namnet mitt, som han mumla framfor seg, med ujamne mellomrom. (s. 31)

Dette gåtefulle avsnittet har ingen ting direkte med opptaksprøva å gjere, men kanskje er det likevel mogleg å sjå ei kopling mellom musikken (no) og minnet om bestefaren som fører Stein inn i «det vakre», det som er «annleis». Forteljeteknisk er dette ein av romanens mange analepsar, men det er også eit tilbakeblikk i tilbakeblikket, frå eitt fortidsplan til eit tidlegare. Den doble interne analepsen er montert inn i forteljinga om bergensturen. Igjen ser vi korleis grensa mellom ulike tider blir viska ut og skaper ei kjensle hos lesaren av at *alt* skjer her og no, i romanens fiksjonelle notid. Dette er eit resultat av den narrative *forma*, men også dei *tematiske* koplingane mellom motiv som går på tvers av historie-forløpet. I sentrum står musikken, kunsten, det vakre, men også ein kulturell og sosial utanforskap som Stein kjenner på både som barn og vaksen. Samtidig ser vi korleis desse motiva blir knytte til dei mange minna om bestefaren, som saman med musikken er romanens sentrale leiemotiv.

Biletet som blir teikna av bestefaren er tvitydig, knytt både til lys og mørker, det vakre og det vonde. I eit anna barndomsminne får vi motbiletet til det førre. Stein har på oppdrag frå bestefaren måla båten, ein gammal færing, og tar fatt med stor iver. Men når den gamle kjem på inspeksjon, går det ikkje som guten har håpa på. Alt er feil, i bestefarens auge:

> Han sa at eg var ein forbanna djevel, at ingenting nytta med meg, min helvetes lausunge […] Han snudde seg og gjekk. Då såg eg døden gå, i han, ved han, med lange steg, i den bratte kleiva. Då såg eg døden, slutten, alt han var, forlata meg, han skulle døy, han visste det, eg såg det fata og brann, den raude nakken hans, det lyse håret. Elden brann og nådde meg som svie. (s. 87)

Stein sitt forhold til bestefaren er grunnleggande dobbelt. Bestefaren er den som skjeller han ut på grovaste vis når sonesonen ikkje lever opp til patriarkens forventningar, men han er også den som gir han eit piano, og dermed slepper musikken inn i livet hans, rett nok utan at han har bedd om det. Han byrjar å øve, oppdagar at han har talent for dette, og blir etter kvart teken opp som student ved musikkonservatoriet. Det høyrest fint ut, men det er noko som skurrar. Ein stad samanliknar han musikken med ein «pace-maker» som er blitt operert inn i han i narkose – medan han var medvitslaus. Men ein slik musikk, og ein slik rytme, er død. Han manglar grunnlag i subjektets eigen kropp og medvitne val. Det synest såleis å vere ei motsetning i Stein mellom fri vilje og tvang i forholdet hans til kunsten. Han elskar musikk, men tradisjonen og forventningane frå slekta, representert ved bestefaren, ligg som ei klam hand over pianostudiane hans. Men så bryt han altså av, på eige initiativ, og reiser heim, mot slekta sin vilje.

Når Stein spelar i gravferda til bestefaren, fleire år seinare, er det ei handling som kjem i eit kontrapunktisk forhold til det motsetningsfulle bestefarsmotivet. Kanskje ligg det ei forsoning i det, men i så fall er det ei forsoning med noko i han sjølv, hans eigen vilje til musikk, som ikkje er død, og som først no kan sleppe fram. Noko må døy for at noko nytt skal oppstå. Til postludium spelar han Händels «Largo», ikkje fordi han har valt det, men fordi «det var blitt bestemt for [han]» (s. 206). I byrjinga følgjer han dei kyrkjelege konvensjonane i spelet sitt, men så bryt han dei. Når gravferdsfølgjet går ut av kyrkja, følgjer han ikkje takta deira:

> Eg spela ikkje etter deira steg, det ville ikkje vera rett. Eg spela mykje seinare. […] Eg sparka crescendo-valsen rundt og rundt, så langt han kom, til full styrke […] Eg ville gøyma meg i musikken. Eg greidde det til sist. Eg forsvann inn i dei siste taktene, slutten. I same augneblinken sette eg han fri. Eg gløymde han. Musikken tok over for meg. Eg bles kyrkja tom og spela han ut i dagen. (s. 208)

På denne måten viser slutten av romanen tilbake til tittelens *rubato* både i musikalsk og overført tyding. Den autoriteten som bestefaren representerer, heng ved sjølv etter at han er død, men musikken kjem Stein til hjelp. Gjennom musikken kan han trekkje seg unna krava og forventningane,

gøyme seg og forsvinne. Slik kan han «gløyme» bestefaren og – kanskje – velje sin eigen veg vidare, der musikken på nytt får plass.

Rubato byrjar og sluttar med bestefarens død, noko som i seg i seg sjølv understrekar denne personens sentrale funksjon som romanens berande leiemotiv, saman med musikken. At strukturen bryt med livshistoria til Svein, seier noko om kor viktig *forteljinga* er for oppbygginga av subjektets identitet. Det fragmenterte og anakrone ved forteljestrukturen er i seg sjølv ein indikasjon på at heller ikkje det levande livet, med sitt mylder av erfaringar og sansingar, er ei bein, kronologisk linje. Her kjem vi tilbake til spørsmålet om medvit. *Rubato* formidlar tankane og kjenslene til eg-forteljaren Stein, men dette skjer gjennom ein særeigen narrativ fiksjon, der forteljinga artar seg som ein subjektiv erkjenningsprosess. Det er på dette overordna nivået vi kan snakke om tekstleg medvit og rytme som to sider av same sak.

Rytmen blir skapt i mellomrommet mellom miljø, og blir etablert gjennom brotet mellom miljø og kaos, seier Deleuze og Guattari (1980/2019). I analysen av *Rubato* har eg kopla *brotet* som konstituerande for rytmen til Žižeks forståing av repetisjonen som retroaktiv *hending*, eit forsøk i notida på ta igjen noko som gjekk tapt i fortida, eit tidlegare, mislykka forsøk. For Stein sin del handlar det om tapet av musikken, ikkje berre som kunstform, men som nært forbunden med hans eigen eksistens. I dette lyset kan forteljinga lesast som fornyande repetisjon, med utspring i bestefarens død, og knytt til håpet om å skape seg sjølv på nytt, som eit heilare menneske, og på grunnlag av det som var. Korleis det går med det, får vi ikkje vite. Det vi *får* vite, gjennom den erkjenningsprosessen som forteljinga utgjer, er korleis bestefaren og det han står for blir knytt til andre sider ved livet til Stein: musikken, kroppsarbeidet, kjærleiken, byen, heimbygda.

I eit musikalsk forløp er rytmen ikkje berre noko som skjer her og no, i den einskilde frasen eller takta, men noko som strekkjer seg ut og er med i minnet både til utøvaren i og lyttaren. På denne måten omfattar rytmen fleire tider. I analysen av *Rubato* har vi sett korleis tekstens rytme framstår som flytande og fast på same tid, og at dette har både med narrativ form og tematikk å gjere. På det formelle nivået handlar det om repeterte, anakrone tilbakeblikk. Tematisk dreier det seg om samanfuging

av leiemotiv til ein motsetningsfull tekstleg heilskap. Det er her vi finn det faste i det flytande, og det er i denne relasjonelle, kontrapunktiske dynamikken at romanens rytme blir etablert. Slik spelar rytmen seg ut i mellomrommet mellom tider og rom. «Kven kan spenna ut eit svar mellom ytterpunkta, slutten på noko og byrjinga på noko anna?» (s. 17) spør forteljaren Stein. «The fact is that the beginning always begins in-between, intermezzo», seier Deleuze og Guattari (1980/2019, s. 382). *Rubato* byrjar midt i tinga, med eit bilkræsj og eit dødsfall, og sluttar med Stein på orgelkrakken, stadig iført skitne arbeidsklede, som ei markering av den grensetilstanden han er i. I mellomtida har han stole seg tid til å reise til Bergen og tilbake, som eit rubato-parti i romanen. I dette intervallet har han også vendt tilbake til fortida, i eit forsøk på å forstå korleis livet hans har snudd seg, som ei vandring mellom ulike miljø. Romanen endar med at Stein spelar den døde bestefaren ut i dagen. Her forlèt vi han, med spørsmålet om ei ny byrjing, ein annan og fornya livsrytme, hengande i lufta.

Abstract

Rhythm is a concept that is difficult to define. It is easy to agree that a poem has rhythm, but what about a novel? What is the rhythm of a work of narrative fiction, and how is it related to textual consciousness? I approach these questions through the reading of one example: the novel *Rubato* (1995) by Lars Amund Vaage. What kind of rhythm does it have and whose consciousness is expressed in this type of first-person narrative? I address, chiefly, the novel's macro-level, the long lines of the narrative, and I attempt to show how the rhythm of the novel is related to both the narrative and thematic structures. A central tenet is that rhythm is not primarily metrical, but in flux and stable at the same time, in a relational contrapuntal dynamic; rhythm is basically related to repetition, understood as retroactive and renewing events. My discussion receives theoretical impulses mainly from Søren Kierkegaard, Slavoj Žižek, Lucie Bourassa, Gilles Deleuze and Félix Guattari.

Geir Hjorthol
Høgskulen i Volda
Postboks 500
NO-6101 Volda
geir.petter.hjorthol@hivolda.no

Litteratur

Bakhtin, M. (1991). *Dostojevskijs poetik* (L. Fyhr & J. Öberg (Oms.). Anthropos. (Opphavleg utgitt 1963)

Benveniste, É. (1966). La notion de «rythme» dans son expression linguistique (s. 327–335). I *Problèmes de linguistiqe générale*, tôme 1. Gallimard.

Bourassa, L. (2011). La forme du mouvement (sur la notion de rhytme). *Rhuthmos.* Henta 19.01.2020 frå http://rhuthmos.eu/spip.php?article234 (Opphavleg utgitt 1992)

Deguy, M. (1986). *Choses de la poésie et affaire culturelle*. Hachette.

Deleuze, G. (1968). *Différence et répétition*. Presses universitaires de France.

Deleuze, G. & Guattari, F. (2019). 1837: Of the refrain. I *A thousand plateus* (s. 361–408). Bloomsbury Academic. (Opphavleg utgitt 1980)

Genette, G. (1980). *Narrative discourse: An essay in method* (J. E. Lewin, Oms.). Cornell University Press.

Hjorthol, G. (2020). Prosaens stille musikk. Om Lars Amund Vaages poetikk (s. 167–197). I *Norsk Litterær Årbok 2020*. Samlaget.

Kierkegaard, S. (1994). Gjentagelsen. I *Samlede værker* (Bd. 5 & 6). Gyldendal. (Opphavleg utgitt 1883)

Lacan, J. (1998). *The seminar of Jacques Lacan. Book XI: The four fundamental concepts of psychoanalysis*. (J.-A. Miller, Red. & A. Sheridan, Oms.). W. W. Norton & Company. (Opphavleg utgitt 1973)

Meschonnic, H. (1982). *Critique du rythme. Antropologie historique du langage.* Verdier.

Vaage, L. A. (1995). *Rubato*. Oktober.

Žižek, S. (2012). *Less than nothing. Hegel and the shadow of dialectical materialism*. Verso Books.

Religiøs erfaring og språk: Et religionsfilosofisk bidrag til konstruktiv-kritisk realisme

Knut Willy Sæther

Sammendrag: En grunnleggende utfordring i religionsfilosofien er forholdet mellom religiøs erfaring og språk. I denne artikkelen belyser jeg dette forholdet innenfor konteksten til den såkalte *science-religion dialogue* der kritisk realisme er en epistemologisk hovedtilnærming. Jeg argumenterer for at *konstruktiv-kritisk realisme* har et potensiale i seg – ved hjelp religionsfilosofiske innsikter – til å fange opp en mer mangefasettert forståelse av religiøs erfaring og språk enn det den tradisjonelle kritiske realismen er i stand til. Jeg viser i artikkelen at tre religionsfilosofiske tema – språket som meningsfullt og gyldig, metaforenes funksjon, og språk som avsløring og tilsløring – kan videreutvikles innenfor konteksten for konstruktiv-kritisk realisme. Samlet sett argumenterer jeg for at konstruktiv kritisk realisme kan ivareta at religiøs erfaring og språk er nøye sammenvevde størrelser og vil være i stand til å ivareta en kompleks tilnærming til forståelsen av forholdet mellom religiøs erfaring og språk.

Nøkkelord: konstruktiv-kritisk realisme, metaforer, religionsfilosofi, religiøs erfaring, språk

Keywords: constructive-critical realism, language, metaphors, philosophy of religion, religious experience

Innledning

Et grunnlagsproblem i religionsfilosofien er forholdet mellom religiøs erfaring og språk. Religiøs erfaring og språkets funksjon er hver for seg komplekse og utfordrende tema, også innenfor den religionsfilosofiske diskurs. Religiøs erfaring og språk har – som religionsfilosofisk

Sitering av denne artikkelen: Sæther, K. W. (2021). Religiøs erfaring og språk: Et religionsfilosofisk bidrag til konstruktiv-kritisk realisme. I T. A. Haugen, S.-A. Myklebost, S. J. Helset, & E. Brunstad (Red.), *Språk, tekst og medvit* (s. 171–193). Cappelen Damm Akademisk. https://doi.org/10.23865/noasp.146

tematikk – en tydelig tilknytting til forholdet mellom religion og vitenskap. Religiøs erfaring og språk aktualiserer grunnleggende epistemologiske spørsmål som for eksempel utsagns gyldighet, referanseproblemet, forståelsen av sannhet og hvordan man forstår både religion og vitenskap som rasjonelle diskurser.

I denne artikkelen belyser jeg forholdet mellom religiøs erfaring og språk ut fra konteksten til den såkalte *science-religion dialogue* (SRD) (Sæther, 2016). Den debatten kjennetegnes av at særlig vitenskapsfilosofiske refleksjoner med utgangpunkt i naturvitenskap blir for dominerende, samtidig som at den toneangivende epistemologiske posisjonen – kritisk realisme – har vært for lite utviklet med henblikk på hvordan vi kan tenke religiøs erfaring og språkets rolle.

Underliggende enhver tenkning om religiøs erfaring og språk finner vi et epistemologisk grunnsyn, og jeg argumenterer for at *konstruktiv-kritisk realisme* har et potensiale i seg til å utvikle en rikere tilnærming til religiøs erfaring og språk enn det som er gjort i den tradisjonelle kritiske realismen. Med rikere tilnærming mener jeg at konstruktiv-kritisk realisme som epistemologisk utgangspunkt gir rom for en komplementær og mangefasettert forståelse av religiøs erfaring og språk. Det at jeg beskriver konstruktiv-kritisk realisme som å ha et potensiale i seg, skyldes at den ikke fremstår som en helhetlig utviklet epistemologisk tilnærming, men snarere peker på en mulig retning å gå i forlengelsen av den tradisjonelle kritiske realismen i SRD. Mitt bidrag kan derfor sees på som en eksplorativ undersøkelse som gir noen innspill til en videre utvikling av konstruktiv-kritisk realisme ut fra temakretsen religiøs erfaring og språk.

Jeg starter med det jeg betegner som et religionsfilosofisk innsteg for å gi en innledende og grunnleggende problematisering av religiøs erfaring og språk. Mitt neste steg skisserer noen hovedtrekk i konstruktiv-kritisk realisme slik den er artikulert av Andreas Losch (2005) innen konteksten for SRD. Jeg viser i den delen noen karakteristika ved en slik epistemologisk tilnærming med relevans for religiøs erfaring og språk. Med det som grunnlag går jeg til den religionsfilosofiske diskursen om religiøs erfaring der jeg særlig diskuterer kompleksiteten ved religiøs erfaring. Jeg viser hvordan religiøs erfaring og språk er sammenvevd, og den delen munner ut i noen utvalgte temakretser om forholdet mellom religiøs

erfaring og språk som kan utvikles innenfor rammen av konstruktiv-kritisk realisme.

De tre temakretsene er: språkets som meningsfullt og gyldig, metaforenes funksjon, og språk som avsløring og tilsløring. Nå er det slik at de valgte temakretsene ikke gir en fyllestgjørende fremstilling av et det komplekse temaet om religiøs erfaring og språk, men de er valgt fordi jeg ser dem som særlig relevante for konstruktiv-kritisk realisme. Samlet sett søker artikkelen dermed å vise – ved hjelp av religionsfilosofiske innsikter – at konstruktiv-kritisk realisme kan være en fruktbar epistemologisk tilnærming for å ivareta en kompleks tilnærming til religiøs erfaring og språk.

Innsteg fra religionsfilosofien

Et religionsfilosofisk innsteg til forholdet mellom religiøs erfaring og språk, tvinger frem en problematisering av erfaring og språk som religionsfilosofiske tema, samt at disse er en del av et større tema om forholdet mellom språk og virkelighet. I noen religionsfilosofiske introduksjonsbøker problematiseres erfaring og språk hver for seg, men sees også i sammenheng, selv om noen av disse bøkene er svært ulike i sine tilnærminger til og på hvilken måte de de tar stilling til religionsfilosofiske grunnspørsmål (se f.eks. Andersen et al., 2002; Henriksen & Christoffersen, 2010; Valen-Sendstad, 1999). Når jeg enkelte steder velger å referere til saksforhold ut fra et par av disse introduksjonsbøkene, er det nettopp for å gi religiøs erfaring og språk en tilstrekkelig religionsfilosofisk kontekst.

Når jeg beskriver temaet som *forholdet* mellom religiøs erfaring og språk, så kan det fremstå som om at jeg mener det er mulig å skille disse fra hverandre og tenke at religiøs erfaring skjer først, og at denne dernest blir artikulert og meddelt ved hjelp av språk. Det ville vært en stor forenkling av et komplekst saksforhold. Et sentralt problem i religionsfilosofien er jo nettopp hvorvidt erfaringer er forut for språket, eller om språket er forut for og formende for erfaringene. Hvordan man navigerer i dette komplekse farvannet, er betinget av hvilket erkjennelsesteoretisk grunnsyn man forfekter. Vil man argumentere for erfaringen som forut for språket, vil det være ut fra en tenkning om at en gitt virkelighet konstituerer språket (enten denne virkeligheten forstås realistisk eller idealistisk). Hvis man derimot

mener at språket er forut for erfaringen, vil man støtte seg til nyere språkfilosofisk tenkning (Andersen et al., 2002, s. 266). Men det er også mulig å tenke at det er en uløselig sammenheng mellom religiøs erfaring og språk som gjør at en slik tydelig oppdeling ikke er hensiktsmessig. En tilnærming er å følge Jan-Olav Henriksen, som påpeker følgende:

> A way of starting out would be to say that language and our experience of reality are inseparable, but also that experience (and being) can be articulated in and by means of different types of language. Language is furthermore a constitutive element in our experience of something *as* something. (Henriksen, 2016, s. 39)

En slik mer kompleks forståelse som Henriksen skisserer, bør legges til grunn for en religionsfilosofisk undersøkelse av forholdet mellom erfaring og språk. I tillegg til at vi kan tenke religiøs erfaring og språk som uløselig knyttet til hverandre, aktualiserer denne sammenhengen også noe av det som kan identifiseres i – og utvikles innenfor – konstruktiv-kritisk realisme.

Epistemologisk utgangspunkt: Konstruktiv-kritisk realisme

Den tradisjonelle kritiske realismen innen SRD, slik vi finner den først utviklet av Ian G. Barbour (1966) og noe senere av Peacocke (1974) og Polkinghorne (1986), omfatter svært forenklet to påstander: en ontologisk og en epistemologisk. Den ontologiske påstanden handler om at virkeligheten eksisterer uavhengig av våre sanser, og at vår kunnskap om virkeligheten sier noe om hvordan den fysiske verden faktisk er. Den epistemologiske påstanden er artikulert gjennom det kritiske aspektet og handler om at våre veier til innsikt om denne verden er både underfundige, komplekse og foreløpige. Kritisk realisme er en valgt tilnærming, og ikke en gitt. Den søker å finne en vei mellom en naiv realisme som hevder at det er en umiddelbar oppfatning av virkeligheten slik den er, og en rendyrket konstruktivistisk forståelse der all vår kunnskap er konstruksjoner (Polkinghorne, 1996, s. 11ff.). Et kritisk realistisk utgangspunkt vil søke etter kunnskap som sannsynlighet og ikke som absolutt sannhet, og beskrivelsen av virkeligheten er refererende, men ikke direkte

refererende. I SRD kan vi identifisere forskjellige tilnærminger til kritisk realisme der det er ulik betoning av epistemologiske spørsmål (Gregersen, 2004; Klaasse, 2019). Går vi utenfor den spesifikke konteksten for SRD, er kritisk realisme også diskutert og problematisert innen flere andre fagområder (Archer et al., 2004; Bhaskar, 1975).

Her ønsker jeg å ta den tradisjonelle kritiske realismen i SRD et skritt videre. Det gjør jeg ved å vise hvordan konstruktiv-kritisk realisme kan, med ressurser fra religionsfilosofien, tematisk videreutvikles med henblikk på forholdet mellom religiøs erfaring og språk. Enkelte representanter for den tradisjonelle kritiske realismen i SRD vil kunne hevde at noen av de saksforhold som for eksempel Losch (2005) påpeker, er ivaretatt i deres tenkning, slik vi ser det i John Polkinghornes poengtering av forskningens sosiale og kulturelle dimensjoner (Polkinghorne, 1996, s. 4). Det er likevel berettiget å hevde at tilknyttingen til naturvitenskap og den kritiske realismen som identifiseres i den naturvitenskapelige tradisjonen, blir for styrende og dominerende når man nærmer seg studiet av religion og teologi som fagområder. Det er en kritikk mot førstegenerasjons «scientist-theologians» som ble uttrykt allerede mot slutten av 1980-tallet, og som har blitt ytterligere problematisert i den videre debatten (Clayton, 1989; Dinter, 1999; Murphy, 1987). Nancy Murphy påpeker for eksempel at kritisk realisme er fanget i tre begrensende elementer fra moderniteten. Det ene er en epistemologisk «foundationalisme» som søker en uomtvistelig grunn for tenkningen. Det andre er en ensidig forståelse av sannhet som korrespondanse. Det tredje er en overdreven betoning av individualisme som mister av syne fellesskapets rolle i forskningsprosessen (Murphy, 1987). Philip Clayton på sin side poengterer at det ikke er et kontinuum mellom naturvitenskap og humaniora, slik kritiske realister i SRD hevder:

> Talk of a gradual continuum neglects a distinctive feature of the human sciences that continues to separate the study of the human sphere from (even hermeneutically conceived) natural science. For in addition, to the interpretive framework imposed by every researcher, the object of research here is itself already symbolically structured. If all science is hermeneutical, in the human sciences we encounter what Giddens has called a «double hermeneutics. (Clayton, 1989, s. 87)

Clayton mener derfor at det er en kategorisammenblanding å operere med en type direkte epistemologisk forbindelse mellom naturvitenskap og humaniora ved å føre kritisk realisme fra naturvitenskapen inn i humaniora. Kritikk av det samme saksforholdet gjøres noe senere av van Kooten Niekerk (1998), Allen (2006) og av Losch (2005), som på sin side tilfører betegnelsen «konstruktiv» til kritisk realisme.

Losch kritiserer Barbour, Peacocke og Polkinghorne for at de betoner bare en gradsforskjell mellom naturvitenskap og humaniora (Losch, 2005, s. 280). Med henvisning til Polanyi (1998) er det for Losch et problem med en slik tenkning, fordi: «When we consider the human sciences or even the arts, the contribution of the subject cannot be viewed mainly critically any more, but becomes essential to what is going on; in Polanyi's wording, we rely increasingly on 'internal evidence'» (Losch, 2005, s. 280). Med Loschs ord er «bidraget fra subjektet» av en slik art at det ikke kan opereres med et kontinuum mellom naturvitenskapens og humanioras epistemologi. Jeg vil her trekke frem de mest sentrale elementene i konstruktiv-kritisk realisme slik den er artikulert hos Losch med relevans for forholdet mellom religiøse erfaringer og språk.

For det første vil konstruktiv-kritisk realisme i større grad enn den tradisjonelle kritiske realismen ta innover seg at det er ulike rasjonaliteter i sving i vår streben etter kunnskap om verden: «… the rationalities of natural, social, human science and of course theology are different ones» (Losch, 2005, s. 181). I så måte kan vi si at Losch uttrykker en rasjonalitetsforståelse som korresponderer med Alasdair MacIntyres «substantive rationality», som poengterer at vi må forholde oss til ulike rasjonaliteter som blir til gjennom tradisjoner og konvensjoner (MacIntyre, 2007). Losch tar riktignok med seg noe av essensen i kritisk realisme i arven fra Barbour (1966), men mener at den i for stor grad mister humaniora av syne – og dermed det konstruktivistiske elementet i kunnskapstilegnelsen: «With a constructive-critical realism I want to grant both constructivism and critical realism their due rights, while sticking to a modified idea of realism» (Losch, 2018, s. 161). Med henblikk på humaniora blir det for svakt å artikulere bare «kritisk realisme». Det er nødvendig å ta inn over seg i betydelig større grad den subjektive dimensjonen i kunnskapstilegnelsen. I tillegg er det slik at våre subjektive og kulturelle konstruksjoner

varierer. Det er et vesentlig poeng fordi: «… it is these cultural reality constructions which are the object of study» (Losch, 2018, s. 162).

Derfor vil konstruktiv-kritisk realisme, ifølge Losch, inkorporere en mer fleksibel og mangeartet epistemologi tilpasset fagdisiplinenes egenart. I så måte betoner han at det kritiske elementet er knyttet til flere aspekter ved vår tilegnelse av kunnskap, deriblant kunnskapstilegnelsens hermeneutiske dimensjon, samt dens kulturelle og sosiale betingelser. Det kritiske elementet handler altså ikke bare om usikkerhet i tilknytting til tilegnelse av kunnskap (slik det poengteres i kritisk realisme), men det omfatter også at den subjektive dimensjonen strukturerer den sosiale virkelighet som observeres.

For det andre betoner konstruktiv-kritisk realisme forståelsesdimensjonen og fremholder distinksjonen mellom *forklaring* og *forståelse*. Den vektlegger Diltheys tenkning om forskjellen mellom upersonlig og personlig vitenskap: «… the sciences of the personal cannot simply claim objective reality to major on the subjective element within the process of science, as plain critical realism does» (Losch, 2005, s. 282). For Losch blir observasjon i den «upersonlige» naturvitenskapen til et *møte* i den «personlige» humaniora. Med referanse til Michael Polanyi sier Losch: «It is the subject's *passionate contribution* and *commitment to universal intent*, which only allows it to speak of not only subjective, but 'personal' knowledge» (Losch, 2005, s. 281).

For det tredje vektlegges det at vår søken etter innsikt er sammenvevd med kulturelle og sosiale konstruksjoner på en slik måte at det involverer etiske avgjørelser. Det er tale om en «… *constructive* direction to shape the world by use of culture toward the realization of increasing freedom and is, yet, *critically* aware of its limits …» (Losch, 2005, s. 285). I dette ligger det for Losch en retning *fremover*, som også har etiske og moralske implikasjoner.

Det Losch ikke utvikler eksplisitt i konteksten for sin konstruktiv-kritiske realisme, er temakretsen religiøs erfaring og språk. I den kritiske realismen i SRD er det et poeng at når vi ikke har mulighet for en nøyaktig forbindelse mellom mentale forestillinger og det objektet som de mentale forestillingene refererer til (som kontrast til en naiv realisme), så spiller språkets funksjon en sentral rolle. Det aspektet er nok

implisitt med i Losch' tenkning. Slik jeg leser ham, følger det naturlig av det konstruktive elementet, men det utvikles ikke direkte. Derfor er mitt anliggende i fortsettelsen å gi noen ansatser til hvordan religionsfilosofiske ressurser om religiøs erfaring og språk kan tenkes inn i en slik konstruktiv-kritisk realisme.

Kompleksiteten i religiøse erfaringer

Religiøs erfaring forstås gjerne som noe som springer ut av bestemte opplevelser. Det kan i denne sammenheng derfor være hensiktsmessig å skjelne mellom erfaring og opplevelse. Erfaring har et aspekt av forandring ved seg ved at det gjennom opplevelsen settes spor i en selv: «Erfaring *setter* spor, endrer perspektiver og medfører derfor en endring i både opplevelsen av og vurderingen av verden» (Henriksen & Christoffersen, 2010, s. 68). En slik skjelning har noe for seg, men samtidig vil det være en glidende overgang mellom disse – i det minste vil opplevelsen være forut for erfaringen, samtidig som den siste bidrar til en faktisk endring av noe på bakgrunn av opplevelsen. Jeg skjelner mellom disse to på en slik måte i fortsettelsen.

Religiøse opplevelser og erfaringer omfatter en vifte av emner med relevans for religionsfilosofien. Erfaringer og opplevelser som finner sted innen et religiøst symbolunivers kan være både individuelle og kollektive, og er knyttet til tema som åpenbaring, bønn, liturgi, mystikk og preken. Uansett vil vi måtte forholde oss til erfaringen av *noe* og en fortolking av *hvordan* dette skal forstås.

Den religionsfilosofiske konteksten for artikkelen innebærer at jeg tar religiøs opplevelse, erfaring og språkliggjøringen av disse erfaringene på alvor. Det betyr først og fremst at jeg ikke følger religionskritikkens reduksjonistiske strategi der religiøse opplevelser og erfaringer forklares eller reduseres til noe annet som forstås som mer egentlig eller fundamentalt. Den reduksjonistiske tilnærmingen, gjerne uttrykt ved at «religion ikke er noe annet enn bare …» lener seg primært til en eller annen from for projeksjonsforståelse slik vi finner den hos for eksempel Sigmund Freud og Ludvig Feuerbach. Svært forenklet sagt er religion for Freud primært det ubevisstes behov for ønsketekning (DiCenso, 1999, s. 29ff.), mens for

Feuerbach blir religion forklart antropologisk og Gud blir forstått som en ytre projeksjon av menneskets indre natur og et spørsmål om følelser (Feuerbach, 1855/1957, s. 29ff). Eller mer forenklet: Religion blir gjerne forstått analogt med et barns behov for en sterk farsfigur.

Et annet saksforhold er at religiøs erfaring aktualiserer et grunnlagsproblem om erfaring generelt: Det er lett å være styrt av en forutgående teori om hva erfaring bør være (jf. Andersen et al., 2002, s. 255). Til forholdet mellom religiøs erfaring og språk, er det en problematikk som er viktig å ta inn over seg: «En sådan forhåndsopfattelse vil uundgåeligt påvirke opfattelsen af ledsagende begreber som rationalitet, sprog og følelse, der skifter karakter etter, alt efter hvilket erfaringsbegreb man hylder» (Andersen et al., 2002, s. 255). En måte å forstå hvordan virkelighetsforståelse, erfaring og språk er sammenvevd, finner vi for eksempel i Charles S. Peirces pragmatisme der semiotikken og forståelsen av tegn blir sentral (Potter, 1996, s. 141ff). Den tenkningen kan også utvikles med henblikk på religiøs erfaring og språk (Henriksen, 2016), noe jeg ikke skal forfølge videre i min kontekst.

Utvilsomt er religiøs erfaring en utfordrende tematikk, også fordi selve forståelsen av erfaring (mer generelt) er omdiskutert. Noen vil bestride at noe slikt som erfaring i det hele tatt finnes. Om man mener erfaring finnes, er det da slik at erfaringer er en forutsetning for religion eller noe som eksisterende religion åpner for (Henriksen & Christoffersen, 2010, s. 68)? Vi kan videre problematisere om det finnes erfaringer som «i sin egenart» er religiøse, eller om det er tale om allmenne erfaringer som fortolkes religiøst ut fra en religiøs virkelighetsforståelse. Med en betoning av det fortolkende subjekt vil jeg hevde at det man vil betegne som religiøse erfaringer, er religiøse fordi de primært *forstås og fortolkes* som religiøse. Henriksen og Christoffersen (2010, s. 69) sier det slik: «For at en erfaring skal kunne fremstå som religiøs, må den nemlig derfor på en eller annen måte kunne integreres i en livsverden og en meningsstruktur som har begreper og refleksive ressurser til å kunne bestemme den som religiøs erfaring.» Styrken til Losch' konstruktiv-kritiske realisme er nettopp at den poengterer subjektets rolle i fortolkingen av virkeligheten og viser hvordan den hermeneutiske forståelsesdimensjonen er avgjørende i en slik kontekst.

Det betyr ikke dermed at erfaringer bare er selvbekreftende og fullstendig «innenfor» ens egen meningsstruktur. Det er slik at sterke eller dype opplevelser og erfaringer (enten de fortolkes religiøst eller ikke) kan være transformative (Løvoll et al., 2020). De kan videre ha egenskaper av å være utfordrende, korrigerende og åpnende i sin natur. Uansett er religiøs erfaring nøye sammenvevd med språket, ved at det er språket vi bruker for å få tilgang til erfaringen, som gjør at vi forstår noe som en religiøs erfaring.

Utvilsomt er tematiseringen av religiøs erfaring et sentralt aspekt for å forstå religion. Men for noen dreier det seg ikke bare om et tema eller et aspekt, men om at religiøse erfaringer er selve kjernen i hva religion er. Språket blir derfor essensielt for å formidle erfaringene, og språket preger vår forståelse av religiøse erfaringer og motsatt. For Friedrich Schleiermacher er følelsen av absolutt avhengighet en religiøs erfaring, og for ham er religionens forankring nettopp i selve erfaringen. Etter Schleiermacher ser vi at betoningen av den religiøse erfaring som fenomen blir vektlagt både i den fagteologiske utvikling (jf. Paul Tillich) så vel som i fremveksten av religionshistorie som fag (jf. Rudolf Otto). Otto søker å komme til rette med «det hellige», og hevder at det hellige både har et rasjonelt og irrasjonelt aspekt ved seg. For Otto er det språket som bidrar med det «rasjonelle» elementet ved at vi gjennom språket søker å karakterisere det hellige – Gud – ved hjelp av begreper som for eksempel allmektig og allvitende (Andersen et al., 2002, s. 258). Slik Andersen et al. også viser, er en slik språkliggjøring nødvendig, men den innebærer også en fare for å undervurdere det irrasjonelle elementet ved det hellige, som for Otto er det mest opprinnelige trekket ved det hellige. Derfor blir det viktig for ham å gi en bestemt forståelse av det hellige der også følelsene har en sentral plass.

Det som ytterligere gjør religiøs erfaring som tema komplekst, er at det er knyttet til et sentralt fenomen i religionene: åpenbaring. Tillich, som dels er inspirert av Otto, går til kjernen av det som kan betegnes som to poler i den religiøse grunnstruktur (Andersen et al., 2002, s. 260ff): åpenbaringen og erfaringen. Det å tale om religiøse erfaringer vil, til forskjell fra andre (allmenne) erfaringer, forutsette i en eller annen mening at noe er åpenbart, slik *at* det faktisk erkjennes som en religiøs erfaring. Dermed

er vi tilbake til det forhold at religiøse erfaringer er religiøse fordi de primært forstås og fortolkes som nettopp det. Men åpenbaring forutsetter også erfaring. Noe kan ikke åpenbares uten at det faktisk erkjennes av noen som åpenbaring. Tillich er med dette helt i kjernen av åpenbaring som problem i religionsfilosofien. Jeg skal ikke forfølge videre hverken Ottos ellers Tillichs resonnementer i det følgende, men poengtere at de temaene som jeg har løftet frem i dette delkapittelet i tilknytting til religiøs erfaring, er viktige som bakteppe for den videre diskusjonen om religiøs erfaring og språk i tilknytting til konstruktiv-kritisk realisme.

Religiøse erfaringer og språk: Bidrag til en konstruktiv-kritisk realisme

Med utgangspunkt i religionsfilosofien har jeg så langt vist noe av kompleksiteten til religiøs erfaring, og gjennom det påpekt hvor sammenvevd erfaring og språk er i den religionsfilosofiske diskurs. Ett av flere sentrale spørsmål som melder seg til religiøst språk, er hvilke språklige uttrykksformer som mest sakssvarende utrykker en tilnærming til det guddommelige som forutsettes som mulig å erfare i en eller annen mening. I og med at troen for den religiøse er – med Paul Tillich' flertydige uttrykk – et «ultimate concern» (Tillich, 1957, s. 1–4), ligger det også implisitt i det – for den som tror – et dypt behov for å uttrykke troen språklig (Innerdal & Rise, 2016, s. 10). Det fører oss til den neste delen av artikkelen der jeg identifiserer tre religionsfilosofiske temakretser i forholdet mellom religiøs erfaring og språk som kan bidra til en videreutvikling av konstruktiv-kritisk realisme. Disse temakretsene følger naturlig i forlengelsen av forrige delkapittel, men de retter mer eksplisitt søkelyset mot språkets funksjon i tilknytting til religiøs erfaring, og omhandler språket som meningsfullt og gyldig, metaforenes funksjon, og språk som avsløring og tilsløring.

Språket som meningsfullt og gyldig

Med utgangspunkt i en religiøs erfaring og at denne erfaringen meddeles i språk, er en tradisjonell måte å nærme seg dette på å vurdere

utsagnets sannhetsinnhold i en bestemt mening. Et utsagn kan illustrere dette: «Jeg hadde en opplevelse av det guddommelige i dag». I lys av spørsmålet om det religiøse språkets gyldighet kan vi hevde at setningen uttrykker en referanse til en opplevelse av det guddommelige og dermed har et iboende sannhetskrav (korrespondansekravet for sannhet): at en slik opplevelse har funnet sted og implisitt at det guddommelige finnes. «Det guddommelige» har i så måte en referanse til en ikke-språklig realitet. Dette er i så måte en tradisjonell måte å belyse utsagns sannhetskarakter (Audi, 2003, s. 246–247).

Det er dette korrespondansekravet som den logiske positivismen problematiserer, fordi slike setninger ikke kan verifiseres. De må derfor ifølge den logiske positivismen betraktes som meningsløse, eller mer presist uttrykt av Rudolph Carnap, empirisk meningsløse (Creath, 2017). Som krav på å være et vitenskapelig meningsfullt utsagn ut fra empiriske kriterier er det ikke vanskelig å være enig i det. Men mitt anliggende i denne konteksten er ikke å vurdere utsagnet som vitenskapelig meningsfullt i tråd med positivismens krav. Det blir altfor snevert. Selv om Wienerkretsens positivisme hadde en tydelig brodd mot religiøse utsagn, så rammes i og for seg all *a priori* filosofi av deres strenge verifikasjonskriterium og induktive slutningsretning. Det som ikke kan verifiseres, er å anse som kognitivt meningsløst og havner i kategoriene pseudovitenskap og metafysikk.

Det er nettopp skillet mellom vitenskap og pseudovitenskap hos de logiske positivistene som Popper problematiserer. Han hevder på sin side at både det som stilles krav til gjennom vitenskapelig metode (som for Popper er falsifikasjon) og det som kan betegnes som metafysikk, kan være kognitivt meningsfullt (Popper, 1981, s. 51ff). Det skillet Popper gjør (det såkalte demarkasjonskriterium) mellom hva som skal betegnes som vitenskap og ikke, går mellom utsagn i de empiriske vitenskapene og andre typer utsagn (som f.eks. moralteoretiske og religiøse utsagn). Utvilsomt er positivismens ensidige semantiske tilnærming til det religiøse språket mangelfull og ufruktbar både i lys hva man forstår med referanse og i lys av nyere naturvitenskapelig innsikt om hva som er empirisk verifiserbart (f.eks. innsikter fra kvantefysikk og kosmologi). Popper blir mer til hjelp, i den forstand at religiøse utsagn kan forstås som meningsfulle

og gyldige. De må ikke underlegges en empirisk prøving i positivistisk forstand for å ha sannhetskarakter, selv om de på den annen side dermed heller ikke må betegnes som vitenskapelige utsagn.

Innenfor konteksten av det å uttrykke en opplevelse av det guddommelige vil spørsmålet om hva et slik utsagn faktisk refererer til være et problemområde som også gjelder teologiske utsagn mer generelt: «Do theological statements merely give expression to faith of a religious community or do they refer to a reality beyond themselves such as God?» (Peters, 1998, s. 22). Fraser Watts sier at selv om man mener at religiøse utsagn, og dermed også utsagn knyttet til religiøse opplevelser, er refererende, så betyr ikke det at de skal være refererende på samme måte som for eksempel naturvitenskapelige utsagn. For Watts handler det om referanse i en annen mening: «The word 'God' can still be taken as referring to a being who really exists, whatever the problems in knowing his nature, or in saying anything exactly true about him» (Watts, 1998, s. 164). Det peker i retning av en forståelse om at det er ulike rasjonelle diskurser i sving og at det i så måte ikke eksisterer en form for universelt språk.

Det som dermed blir for snevert i positivismen, er at religiøse setninger blir forstått som om de omtaler saksforhold på lik måte som man gjør det med forhold i den fysiske verden. Det finnes derimot ulike former for språk med ulike gyldighetsbetingelser. Henriksen og Christoffersen viser i den forbindelse til Habermas og skjelningen mellom ulike virkelighetssfærer (henholdsvis den objektive, sosiale og den subjektive verden) (Henriksen & Christoffersen, 2010, s. 78). At språkbruk er knyttet til forskjellige gyldighetsbetingelser, betyr at religiøst språk er mer rettet mot hvordan verden ser ut med basis i bestemte orienteringspunkter, enn at det skal være rettet mot objektive saksforhold. Vår oppfatning av den ytre verden er fortolket, og en slik fortolkningsprosess er avhengig av sosialt konstituerte forhold. Vi er dermed også i kontakt med språkets bruk (pragmatikk), i betydningen at det religiøse språket er gyldig ved at det «henger sammen med en overbevisende livsform» (Andersen et al., 2002, s. 293–294). Språket brukes altså på bestemte måter ut fra sosiale og kulturelle kontekster.

Sentralt i det religiøse språket er begrepet Gud, men som vi har sett ovenfor, vil det i et religiøst språk ikke være de samme gyldighetskriterier

som for eksempel i naturvitenskapen. Et vesentlig poeng i den forbindelse er at religioner søker å uttrykke noe om Gud ut fra tanken om at Gud er det ubetingede i tilværelsen, mens naturvitenskapen handler om det som er endelig og betinget av forskjellige forhold. Det er dette ubetingede, sier Andersen et al. (2002, s. 281), som gjør et anliggende religiøst, og det er med et slikt utgangspunkt at det religiøse språket kan forstås som refererende, meningsfylt og gyldig.

Et poeng i Loschs konstruktiv-kritiske realisme er å holde fast ved det realistiske aspektet, og det inkluderer en påstand om at vår kunnskap om virkeligheten sier noe om hvordan virkeligheten faktisk er. Det er for Losch vesentlig å forsvare referansekravet i og med at konstruktiv-kritisk realisme står i en uttalt forbindelse med den tradisjonelle kritiske realismen i SRD. Videre har konstruktiv-kritisk realisme et potensial ved seg med å kunne utvikle en mer inngående kritisk tenking med henblikk på religiøs erfaring og språk. To forhold kan her kort antydes. Det ene er å navigere mellom en form for naiv realisme og konstruktivisme, slik at man ivaretar språkets refererende krav kombinert med erkjennelsen av at vi kan ta feil i vår tilegnelse av innsikt om denne verden. En slik «via media» kan finne gjenklang i fallibilisme (Klaasse, 2019; Peirce, 1955; Sæther, 2020). Det kan derfor gi mening å sammentenke en form for fallibilisme med konstruktiv-kritisk realisme (Hastings & Sæther, 2020, s. 2–5). For det andre vil konstruktiv-kritisk realisme kunne utvikle ansatser til hvordan vi kan tenke sosiale og kulturelle forhold knyttet til språkets gyldighetsbetingelser. Her vil særlig en tydeliggjøring av at vi har med ulike rasjonaliteter å gjøre, der både innsikter fra Popper (ut fra kriterier for hva som er meningsfullt) og Habermas' skjelning mellom virkelighetssfærer være fruktbare innsikter til konstruktiv-kritisk realisme.

Metaforenes funksjon

Den neste temakretsen med relevans for religiøse erfaringer og språk er knyttet til metaforenes funksjon. I sak er dette spørsmålet nært forbundet med det foregående delkapittelet. Det er nødvendig å poengtere at det er en rekke forståelser av metaforer, og at disse er preget av ulike fagtradisjoners tilnærminger, slik tilfellet er innen lingvistikken. Der kan metaforer

forstås som bilde og sammenligning (eng. *similie*), men bare forskjellig i form, eller de kan forstås som grunnleggende forskjellig fra et bilde fordi de er bearbeidet separat (Lee, 2019, s. 880).

Av enkelttema i SRD med relevans for det religiøse språket er metaforer noe som har vært gjenstand for diskusjon. Det fremstår gjerne sammen med en diskusjon av symboler, analogier og modeller. Et raskt blikk på to av første generasjons tenkere i SRD viser at metaforer er et sentralt aspekt ved språkliggjøringen av religionen. Barbour mener at metaforer uttrykker både en positiv analogi som fokuserer på likheter, og en negativ analogi som viser forskjellene og gir rom for mulige fortolkninger (Barbour, 1974, s. 14). Arthur Peacocke hevder at kritisk realisme *innebærer* at man uttrykker seg metaforisk, og samtidig er refererende (Peacocke, 1993, s. 13). Både Barbour og Peacocke betoner at metaforene er et vesentlig aspekt i en kritisk realistisk epistemologi. Det som er noe av hovedinnvendingen til en kritisk realisme, og som konstruktiv-kritisk realisme kan utvikle, er – som påpekt – at den førstnevnte i for stor grad har vært styrt av et naturvitenskapelig epistemologisk rammeverk som også preger måten å forstå religionens og herunder teologiens epistemologi (van Kooten Niekerk, 1998). Det har også slått ut i en til dels forenklet og uklar forståelse av metaforer. Ifølge Amy Lee er det: «… critical differences between metaphors, analogies, and models in terms of their nature and function» (Lee, 2019, s. 881). Ser vi på SRD, så er den preget av ulike tilnærminger til bruken av metaforer, dels avklarende (som hos Barbour), men også uavklarte grenseoppganger mellom modeller, analogier og metaforer, noe Lee poengterer.

Fra et religionsfilosofisk ståsted spiller metaforer en avgjørende rolle i det religiøse språk. Metaforer er, ifølge Jeffrey Burton Russell, nødvendige fordi: «… religious truths are both more nebulous than scientific ones and also more embracing and textured» (Russell, 2005, s. 124). Men å tale om at metaforer er sentrale i religionens språk, innebærer ikke at religion blir redusert utelukkende til metaforer. En måte å løse dette på er, slik Russell gjør, å argumentere for en metaforisk ontologi, i den mening at metaforer (det Russell betegner som dybdemetaforer) er tegn på en virkelighet bak språket. Et sentralt poeng for Russell er at: «Metaphorical truth is at least as real as scientific truth and historical truth» (Russell,

2005, s. 124). I kontrast til positivismen, men i korrespondanse med Popper, kan det gjennom metaforer ivaretas en forståelse av sannhet i tilknytting til det religiøse språk (jf. forrige delkapittel). Russell vil derfor forfekte noe som sant i lys av ulike språklige gyldighetsområder, og han finner på den bakgrunn muligheter for en sameksistens mellom religion og naturvitenskap: «When properly understood through metaphor, religion and science do not cancel one another out» (Russell, 2005, s. 124).

Lee tar dette et skritt videre innenfor konteksten av SRD, og ser spesielt på forståelsen av modeller, metaforer og analogier ved å foreta en opprydding av disse begrepene. Hun hevder at språket er det som danner et felles utgangspunkt for at det gir mening å tale om en dialog mellom fagområder som naturvitenskap og religion. For Lee er veien til det via innsikter fra kognitiv vitenskap. Jeg skal ikke følge hele hennes resonnement her, kun poengtere at hennes betoning av språket – og herunder metaforer – kan gi utfyllende innsikter til konstruktiv-kritisk realisme. Hun viser til Wittgenstein som utgangpunkt for en adekvat forståelse av det religiøse språket. For Wittgenstein er ikke grammatikk bare regler som bestemmer bruken av syntaks og semantikk, men også noe som beskriver bruken og meningen av ord i virkeligheten. Lee hevder at: «… since science and religion are not only intellectual entities but also human activities, both are embedded in the sociocultural, historical context of the community involved in the scientific and religious activity» (Lee, 2019, s. 898).

Lees og Russells refleksjoner kan bidra til en gjennomtenkning av religiøs erfaring og språk innen rammene for konstruktiv-kritisk realisme slik Losch skisserer den. Hos Russell ivaretar metaforene et krav om referanse til en virkelighet bak språket. Det religiøse språket gir ved hjelp av metaforer et nødvendig perspektiv på religiøs erfaring og at språkliggjøringene av disse kan forstås som meningsfylte og som gyldige (i motsetning til positivismen). Lee utvikler det videre ved å hevde at det er språket som best kan knytte forbindelseslinjer mellom religion og vitenskap: «… language is a superb source domain candidate for representing science, religion, and their relationship» (Lee, 2019, s. 905). Det at hun betoner religion (og naturvitenskap) som menneskelige aktiviteter i en gitt sosiokulturell, historisk kontekst korresponderer med Losch' forståelse slik den er utmyntet ovenfor.

Hennes betoning av språkets betydning, og herunder metaforenes plass, gir mening innenfor konteksten for konstruktiv-kritisk realisme, fordi den sistnevntes styrke er at den gir rom for både en mer kompleks og rik bruk av metaforer som uttrykk for religiøs erfaring, slik også Russell peker på:

> The greater the variety of meanings, the greater the intellectual stimulation, the greater the emotional depth, the more original, the more cultural resonance, the more senses it draws upon, the more archetypal of human experience, the more the richness of the history of the words or phrases, the less worn out: the better metaphors are «depth-metaphors». (Russell, 2005, s. 122)

I så måte kan Russells beskrivelse av dybde-metaforer være en mulig vei videre i en gjennomtenkning av språkets rolle innen konstruktiv-kritisk realisme. Uansett kan det være slik at metaforene spiller en avgjørende rolle i nettopp å belyse selve *forholdet* mellom religiøs erfaring og språk. Det kan gjøres med ressurser fra den kognitive lingvistikken.

I tradisjonen etter Ronald Lancacker, Joan Bybee og George Lakoff, viser den kognitive lingvistikken at språket må ses i lys av mentale prosesser som omfatter mer enn bare språk, og at språket i stor grad påvirkes av vår erfaring (det være seg kroppslige, sosiale eller kulturelle erfaringer). Her spiller metaforene en sentral rolle. Metaforene har den kvaliteten at vi kan tale om noe mer abstrakt ved hjelp av noe mindre abstrakt. Vi er dermed også i kontakt med menneskets forestillingsevne (eng. *imagination*). Ifølge Andersen et al. (2002, s. 66) viser den kognitive lingvistikken hvordan dagligspråkets metaforer er forankret i fundamentale kroppslige erfaringer. Disse erfaringene blir via forestillingsevnen til kognitive bildeskjemaer, og dermed er vi i et grenseland mellom språk, opplevelse og kognisjon: «Med afdækningen af sådanne billedskemaer befinder vi os på *overgangen* mellem oplevelse, tænkning og sprog» (Andersen et al., 2002, s. 267). Denne overgangen må forstås som et sammenhengende kontinuum av semantisk betydning. Det gir grunnlag for å tale om en sammenbinding av forholdet mellom erfaring og språk. I en slik tenkning kommer det til uttrykk et tydelig konstruerende element i skjæringsfeltet mellom våre erfaringer og metaforenes funksjon. Et slikt konstruktivt-kritisk element kan bli meningsfullt utviklet innenfor et epistemologisk grunnsyn som

konstruktiv-kritisk realisme, der nettopp forståelses- og fortolkningsdimensjonen (det hermeneutiske) er tydelig poengtert.

Språk som avsløring og tilsløring – mystikk

Det konstruerende elementet i en konstruktiv-kritisk realisme kan også utvikles ut fra en tredje temakrets knyttet til religiøs erfaring og språk. Hvordan vi forstår setningers sannhetsgyldighet kan belyses på andre måter enn den mer «snevre» referansekrav-tematikken som springer ut av den logiske positivismen, noe språkfilosofiens utvikling på 1900-tallet gir innsikter om. En av disse måtene er å forstå sannhet som – med Heideggers ord – *avsløring* eller *avdekking*. Andersen et al. sier det slik: «Sprog er sandt, for så vidt som det åbner for nye sider af virkeligheden – eller åbner en virkelighed overhovedet» (Andersen et al., 2002, s. 293). I en slik forståelse tenkes språket å ha en «åpenbarende» (epifanisk) karakter, slik vi finner det i for eksempel fortellingene og mytene.

En av utfordringene ved religiøse opplevelser og erfaringer og meddelelsen av disse handler om at de ikke er entydige. De kan være åpne, komplekse og flertydige (Andersen et al., 2002, s. 265). Eksemplet jeg skisserte tidligere i artikkelen – utsagnet «Jeg hadde en opplevelse av det guddommelige i dag» – har implisitt en fortolkning uttrykt (i selve utsagnet). Den som sier dette, tolker opplevelsen *som* en religiøs opplevelse, og skiller den dermed fra andre opplevelser. I en slik fortolkning kan det være en bestemmelse av at opplevelsen har noen kvaliteter som gjør den annerledes enn andre opplevelser (jf. spørsmålet om religiøse opplevelser har kvaliteter som ikke andre opplevelser har). Her vil det være nærliggende å se på språket i konteksten for religiøse opplevelser forstått som mystikk.

Innen spiritualitetsforskningen er ikke mystikk først og fremst knyttet til ekstraordinære enkeltstående opplevelser, men mer til betoningen av en (mer eller mindre) vedvarende tilstand av for eksempel en enhet med det guddommelige. Mer presist handler det om å ta «the language of union with God as the defining characteristic» (Sheldrake, 2014, s. 47). Kort beskrevet uttrykkes det her at opplevelsene har kvaliteter som – med Tillichs ord – er «ultimate concerns», og at disse opplevelsene gir erfaringer, fordi religion handler om de dypeste anliggender for oss mennesker.

Det at slike opplevelser og erfaringer er åpne, komplekse og flertydige, innebærer nettopp et behov for tolkning for den som har disse. De tilordnes ut fra tidligere erfaringer og føres inn i en (mer eller mindre) gitt helhetstenkning, men det kan også være slik at de religiøse erfaringene utfordrer bestående tenkning. Det at religiøse opplevelser og erfaringer, enten de forstås i konteksten for mystikk eller ikke, fremstår med åpenhet, kompleksitet og flertydighet, innebærer at meddelelsen av slike opplevelser vil ha noen språklige karakteristika som ivaretar kompleksiteten. Her vil metaforene spille en sentral tolle og gi ressurser for adekvate språklige tilnærminger.

Så langt til språket som avsløring. Men at noe tenkes avslørt – eller åpenbart, for å benytte en mer religionsfaglig terminologi – betyr at det også kan forstås som skjult eller tilslørt. Avsløring og tilsløring henger derfor nøye sammen, og i tilknytting til språkets funksjon fremstår i det minste følgende to muligheter: enten så kan man tale meningsfylt og gyldig om en religiøs opplevelse, eller så kan man hevde at det ikke er mulig å uttrykke denne språklig. Dette spørsmålet er vesentlig i religionsfilosofiens problematisering av forholdet mellom religiøs erfaring og språk. Hvis man mener det første – at det er mulig – så kan man se for seg to tilnærminger, enten at meddelelse skjer gjennom det som blir betegnet som apofatisk tale eller gjennom katafatisk tale, også betegnet som negativ og positiv teologi (Sheldrake, 2014, s. 48–49). I begge disse tilfellene vil man også ty til metaforene.

Mystikkens betoning av religiøse opplevelser og utfordringene med å kunne meddele disse, har også med det underliggende spørsmålet om ulike rasjonaliteter knyttet til bestemte virkelighetsforståelser. Det gir mening å ivareta et element av mystikk i religiøse opplevelser og erfaringer, i den forstand at vi ikke er i stand til å artikulere disse på en sakssvarende måte. Det betyr ikke at man dermed må gi opp å tale om og utvikle en tenkning om hva mystikk innebærer med henblikk på religiøs erfaring og språk. Løsningen på meddelelsens problem i tilknytting til religiøs erfaring er ikke først og fremst å unngå å ty til språket (selv om det å forholde seg taus kan gi mening). Det er mulig – og nødvendig – å uttrykke noe av det for å kunne vise at det ikke handler om noe meningsløst. Språket former således en rasjonalitet.

Det er gjerne fristende å legge et bestemt rasjonalitetskrav (jf. en universell rasjonalitet) til grunn for en analyse av religiøs erfaring og språkets funksjon i den forbindelse når vi for eksempel nærmer oss mystikken som fenomen. En slik tenkning kan videreutvikles i en konstruktiv-kritisk realisme ved at den søker å ivareta «ulike rasjonaliteter» (slik Losch artikulerer det) fordi vår søken etter innsikt er uløselig bundet til kulturelle og sosiale forhold. Samtidig kan konstruktiv-kritisk realisme ivareta en sakssvarende tilnærming til hvordan vi forstår forholdet mellom subjektet og fagområdenes ulike «objekter» (slik vi ser det i religionenes egenart), og dermed bidra til en fruktbar epistemologisk gjennomtenkning av dette komplekse saksforholdet.

Sammenfatning

Enhver epistemologisk grunnlagstenkning – herunder også konstruktiv-kritisk realisme – bør reflektere over forståelsen av forholdet mellom religiøs erfaring og språk. Jeg har i denne artikkelen vist at konstruktiv-kritisk realisme kan styrkes og berikes med ressurser fra den religionsfilosofiske diskurs om religiøs erfaring og språk. Jeg har argumentert for at det er særlig det konstruerende elementet – og dermed betoningen av de kulturelle og sosiale dimensjonene i tilegnelsen av innsikt om virkeligheten – som blir vesentlig for forståelsen av religiøs erfaring og språk innenfor konstruktiv-kritisk realisme. Artikkelen har vist at konstruktiv-kritisk realisme har ansatser i seg til å være et fruktbart epistemologisk utgangpunkt som kan ivareta og utvikle en mer «tykk» beskrivelse av forholdet mellom religiøs erfaring og språk enn den tradisjonelle kritiske realismen i SRD. Mine første steg til forståelsen av forholdet mellom religiøs erfaring og språk ut fra tematikkene referanse og gyldighet, bruken av metaforer og språk som avsløring og tilsløring, viser en mulig vei for en videre utforskning i så måte.

Abstract

Any epistemological framework which attempts to take religion seriously, needs to reflect the relationship between religious experience and

language. This applies also for constructive-critical realism. In this article, I find a potential for constructive-critical realism to develop its understanding of this challenging topic by drawing on resources from philosophy of religion. In particular, constructive-critical realism's emphasis of the cultural and social dimension in search for understanding the world, gives a context for how to incorporate and develop insights from philosophy of religion towards a "thick" description of religious experience and language. Thus, my elaboration of three topics concerning language and reference, metaphors, and language and mysticism, displays a possible trajectory for this.

Knut-Willy Sæther
Høgskulen i Volda
Postboks 500
NO-6101 Volda
knut-willy.saether@hivolda.no

Litteratur

Allen, P. L. (2006). *Ernan McMullin and critical realism in the science-theology dialogue*. Ashgate.

Andersen, S., Grønkjær, N. & Nørager, T. (2002). *Religionsfilosofi*. Gads Forlag.

Archer, M. S., Collier, A. & Porpora, D. V. (Red.). (2004). *Transcendence: Critical realism and God.* Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203420683

Audi, R. (2003). *Epistemology: A contemporary introduction to the theory of knowledge*. Routledge.

Barbour, I. G. (1966). *Issues in science and religion*. Prentice-Hall.

Barbour, I. G. (1974). *Myths, models, and paradigms: The nature of scientific and religious language*. SCM Press.

Bhaskar, R. (1975). *A realist theory of science*. Leeds Books.

Clayton, P. (1989). *Explanations from physics to theology: An essay in rationality and religion*. Yale University Press.

Creath, R. (2017, 5. april). Logical empiricism. I E. N. Zalta (Red.), *Stanford encyclopedia of philosophy.* Hentet 22. februar 2021 fra https://plato.stanford.edu/entries/logical-empiricism/

DiCenso, J. J. (1999). *The other Freud: Religion, culture and psychoanalysis*. Routledge.

Dinter, A. (1999). *Vom Glauben eines Physikers: John Polkinghornes Beitrag zum Dialog zwischen Theologie und Naturwissenschaften*. Matthias-Grünewald-Verlag.

Feuerbach, L. (1957). *Essence of Christianity*. Calvin Blanchard. (Opprinnelig utgitt 1855).

Gregersen, N. H. (2004). Critical realism and other realisms. I R. J. Russell (Red.), *Fifty years in science and religion: Ian G. Barbour and his legacy* (s. 77–95). Ashgate.

Hastings, T. J. & Sæther, K.-W. (2020). A fallibilist approach in the age of COVID-19 and climate change. I T. J. Hastings & K.-W. Sæther (Red.), *The grace of being fallible in philosophy, theology and religion* (s. 1–11). Palgrave Macmillan.

Henriksen, J.-O. (2016). God, semiosis and experience. I A. Eikrem & A. O. Søvik (Red.), *Nordic studies in theology. Vol. 4: Talking seriously about God. Philosophy of religion in the dispute between theism and atheism.* (s. 37–54). LiT Verlag.

Henriksen, J.-O. & Christoffersen, S. A. (2010). *Religionens livstolkning*. Universitetsforlaget.

Innerdal, G. & Rise, S. (Red.). (2016). *Gud og språkets grenser*. Vidarforlaget.

Klaasse, S. (2019). *Beyond the dichotomy: A critical examination of critical realism* [Doktorgradsavhandling, The University of Edinburgh]. Edinburgh Research Archive. http://hdl.handle.net/1842/36171

Kooten Niekerk, K. v. (1998). A critical realist perspective on the dialogue between theology and science. I N. H. Gregersen & J. W. van Huyssteen (Red.), *Rethinking theology and science: Six models for the current dialogue* (s. 51–86). Wm. B. Eerdmans Publishing.

Lee, A. H. (2019). Science and religion as languages: Understanding the science-religion relationship using metaphors, analogies, and models. *Zygon*, *54*(4), 880–908. https://doi.org/10.1111/zygo.12569

Losch, A. (2005). Our world is more than physics: A constructive-critical comment on the current science and theology debate. *Theology and Science*, *3*(3), 275–290. https://doi.org/10.1080/14746700500317271

Losch, A. (2018). Appreciating faith and culture in an age of scientific reasoning: On constructive critical realism. *Theology Today*, *75*(2), 154–166. https://doi.org/10.1177/0040573618783419

Løvoll, H. S., Sæther, K.-W. & Graves, M. (2020). Feeling at home in the wilderness: Environmental conditions, well-being and aesthetic experience. *Frontiers in Psychology*. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00402

MacIntyre, A. (2007). *Philosophy recalled to its task: A Thomistic reading of fides et ratio in the tasks of philosophy. Selected essays* (Vol. 1). Cambridge University Press.

Murphy, N. (1987). Relating theology and science in a postmodern age. *CTNS Bulletin*, *7*, 1–10.

Peacocke, A. R. (1974). *Intimations of reality: Critical realism in science and religion*. University of Notre Dame Press.
Peacocke, A. R. (1993). *Theology for a scientific age*. SCM Press.
Peirce. C. S. (1955). The scientific attitude and fallibilism. I J. Buchler (Red.), *Philosophical writings of Peirce* (s. 42–59). Dover.
Peters, T. (1998). Science and theology: Toward consonance? I T. Peters (Red.), *Science and theology: The new consonance* (s. 11–39). Westview Press.
Polanyi, M. (1998). *Personal knowledge: Towards a post-critical philosophy*. Routledge.
Polkinghorne, J. (1986). *One world: The interaction of science and theology.* SPCK.
Polkinghorne, J. (1996). *Scientists as theologians: A comparison of the writings of Ian Barbour, Arthur Peacocke and John Polkinghorne*. SPCK.
Popper, K. (1981). *Fornuft og rimelighet som tenkemåte* (J. M. Døderlein, Overs.). Dreyers Forlag.
Potter, V. G. (1996). *Peirce's philosophical perspectives*. Fordham University Press.
Russell, J. B. (2005). Science, religion, metaphor, and history. I J. Proctor (Red.), *Science, religion and the human experience* (s. 111–128). Oxford University Press.
Sheldrake, P. (2014). *Spirituality*. Bloomsbury Academic.
Sæther, K.-W. (2016). Science and religion being moved by aesthetics. I J. Baldwin (Red.), *Embracing the ivory tower and stained glass windows: A festschrift in honor of archbishop Antje Jackelén* (s. 175–188). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-23944-6
Sæther, K.-W. (2020). The many faces of fallibilism: Exploring fallibilism in science, philosophy, and theology. I T. J. Hastings & K.-W. Sæther (Red.), *The grace of being fallible in philosophy, theology and religion* (s. 13–34). Palgrave Macmillan.
Tillich, P. (1957). *Dynamics of faith*. Harper One.
Valen-Sendstad, A. (1992). *Religionsfilosofi.* Kolon.
Watts, F. (1998). Science and theology as complementary perspectives. I N. H. Gregersen & J. W. van Huyssteen (Red.), *Rethinking theology and science. Six models for the current dialogue* (s. 157–179). Wm. B. Eerdmans Publishing.